

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПОППЕР Леся Вікторівна

УДК 329.7:1321.035

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЕКОЛОГІЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЧНИЙ КОНСТРУКТ
І СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ**

23.00.03 – політична культура та ідеологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ (Л. В. Поппер)

Науковий керівник – **Новакова Олена Вікторівна**, доктор політичних наук, професор

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Поппер Л. В. Екологізм як ідеологічний конструкт і суспільно-політичний рух. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» (052 – політичні науки). – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2019.

Дисертація є цілісним дослідженням феномену екологізму як різновиду сучасного світогляду й ідеології і водночас явища суспільно-політичної практики, як системоутворюючої політико-ідеологічної складової забезпечення впливу екологічних цінностей на вироблення дієвої екологічної політики держави.

Для розв'язання поставленої наукової проблеми уточнюється категоріальний апарат феномену екологізму як явища полісистемного («екологія», «екологізм», «енвайроменталізм», «екологічний рух», «екологічна доктрина», «екологічна ідеологія», «екологічні цінності», «екологічна криза», «екологічна політика» тощо). Змістовна інтерпретація екологізму дозволила проаналізувати основні наукові підходи щодо з'ясування його сутності, структурно-функціональних характеристик та змісту провідних ідей системи екологічних цінностей.

Методологічною основою дослідження екологізму визначено сукупність політологічних та загально-наукових методів. Так, системний метод дозволив поглиблено зрозуміти суть екологічної ідеології як національної екополітичної мета доктрини; компаративний метод надав можливість порівняти структурно-функціональні характеристики ідеології екологізму в порівнянні з іншими класичними ідеологіями; інституціональний підхід дозволив зрозуміти еволюцію екологічних рухів; функціональний – дозволив охарактеризувати практичну діяльність та завдання основних суб'єктів екологічної політики в контексті забезпечення

екологічної безпеки України; принцип об'єктивності дозволив неупереджено проаналізувати наукові доробки дослідників екологізму, сприяв використанню статистичних даних, матеріалів наукових конференцій; діалектичний метод дозволив показати взаємозв'язок та взаємообумовленість політологічного знання і політики екологічного модерну постіндустріального суспільства; прогностичний метод був застосований при обґрунтуванні впливів цінностей екологізму у виробленні державної екологічної політики.

У дисертації «екологізм» визначено як екологічне судження, поняття похідне від екології, її сучасна світоглядна й політико-ідеологічна надбудова, яка ставить у найбільш актуалізованому вигляді проблему взаємовідносин суспільства і природи, є свого роду «моральним компасом», який має вказати людству шлях до збереження планети. Зазначається, що екологізм репрезентуючи нову соціально-економічну природоошадну парадигму, є альтернативною ідеологією класичним ідеологіям (консерватизм, лібералізм, соціалізм тощо), що зросли на ґрунті, все ще домінуючої, природоруйнівної парадигми. Водночас, з'ясовуючи сутнісні відмінності екологічної ідеології від класичних зазначається, що екологізм – явище полісистемне, характеризується наявністю різноманітних течій і рухів, об'єднаних спільними ідеями безперечного визнання самоцінності природи, а відтак – необхідності докорінних (світоглядних, політичних, економічних і технологічних) змін у взаєминах з нею.

Досліджено, що структурно-функціональну характеристику ідеології екологізму становлять такі її компоненти: *конкретно-екологічне знання* (Наукові доробки Р. Аллена, В. Вернадського, У. Дугласа, Ю. Одума, Ф. Сен-Марка, Т. де Шардена, А. Швейцара та ін. засвідчують про природні межі перетворення природи, за якими починаються незворотні зміни функціональних характеристик біосфери); *філософська теорія*, зокрема концепція «глибинної екології» (Д. Дивол, А. Наєс, Дж. Сешен, В. Хьосле), тобто ставити глибокі питання, дізнаватись «чому» й «як», з'ясовувати настрої, цінності, переконання, які не служать з необхідністю принципам

утилітаризму й раціоналізму; *політична теорія* – створення концептуального образу оптимального, «екологічно виправданого» політичного режиму (А. Гор, Б. Коммонер, Д. Медоуз, Е. Фром, ін.); *економічна теорія екологізму* – нульове економічне зростання, органічне зростання й екофільна стратегія інтенсифікації (С. Генсерук, Т. Розак, В. Офалз, Е. Шумахер та ін.); *футуристські моделі* – багатоваріантний, сформульований ще А. Тоффлером, «сценарний метод уяви майбутнього» (Д. Бреун, Е. Дамманн, Ч. Рейч, Д. Шварц та ін.).

Виявлено, що основним змістом провідних ідей системи екологічних цінностей стає відхід від технократичних імперативів і перехід до ідей «екологічного імперативу», «сталого людського розвитку», наслідком яких стане «свідома екологічна людина», зростання «якості її життя» (А. Печчеї). Політичну константу ідеології екологізму становлять загальнолюдські цінності законності, моральності, гуманізму, ненасильства, рівноправності, солідарності, соціальної справедливості, добробуту, свободи, демократії участі, здорового довкілля тощо. Така ідеологія повинна є ідеологією відкритого й інтегрального типу, раціональною і водночас прагматичною. Вона повинна бути безконфліктною стосовно вже існуючим ідеологіям, орієнтуватися на співробітництво з усіма соціальними, політичними і конфесійними силами, нарешті – здатною до постійного корегування. Однак, для досягнення екоідеологічних ідеалів людству слід вирішити як мінімум чотири глобальні цілі: 1) безпеки; 2) продовольства; 3) природних ресурсів і енергії; 4) розвитку (орієнтація не на максимальний економічний приріст, а удосконалення «людських якостей»). Такі цілі визначають загальну орієнтацію екологічної ідеології як свідоме звертання до майбутнього.

З'ясовано, що екологічний рух є достатньо інституціоналізованим, досяг високого рівня професіоналізації і нерідко має сприятливий доступ до політичних каналів прийняття рішень. Однак, відсутність реальних результатів в екологічній сфері, навіть у наймасовіших екологічних організаціях України – породила песимізм громадськості щодо покращення

стану природного довкілля, а громадська екологічна діяльність стала сприйматися як один з можливих шляхів латентного кар'єризму й особистого зиску. Натомість, соціальна база екологічного руху України відчутно політизувалася, поповнивши лави численних новоутворених політичних партій. Та все ж, екологічний рух в Україні і донині залишається єдиним провідником альтернативної (до державної) екологічної політики в умовах переважання технократичного підходу українського істеблішменту до розвитку країни.

Зазначається, що екологічні цінності безпосередньо впливають на всі гілки державної влади. В найбільш яскравому вигляді це виявляється при аналізі структури законодавчої і виконавчої влади. Резюмується: проведення доцільної екологічної політики залежить від правильного її ідеологічного обґрунтування, нестандартних політичних рішень, які в підсумку й створять загальні передумови екологічної перебудови суспільства, зміни моральної парадигми розвитку суспільства в утвердженні нового принципу життєдіяльності: «економічним є лише те, що є екологічним».

Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки, практичні пропозиції можуть бути застосовані у науково-дослідницькій роботі – для подальшого наукового осмислення феномена екологізму як постмодерної політичної ідеології та її ролі у виробленні дієвої державної екополітики, утвердженні демократичних світоглядних цінностей громадян; у законотворчій та політичній діяльності – як теоретичний матеріал для підготовки та прийняття нормативно-правових актів з питань екологічної політики й екологічної безпеки України; у навчальному процесі – при розробці відповідних спецкурсів та окремих тем з політології, права, конфліктології.

Ключові слова: екологізм, екологічний рух, екологічна доктрина, екологічна ідеологія, екологічні цінності, екологічна криза, екологічний імператив, екологічна політика, сталий розвиток.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації:

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Поппер Л.В. Екологічні громадські рухи: сутність, становлення, еволюція. *Політологічний вісник. Збірник наукових праць*. Вип. 67. Київ: ІНТАС, 2012. С. 294–303.

2. Поппер Л.В. Екологізм як ідеологічний конструкт і соціально-політичний рух. *Політологічний вісник. Збірник наукових праць*. Вип. 68. Київ: ІНТАС, 2012. С. 208–217.

3. Поппер Л.В. Екологічний рух і його роль у політичній консолідації світосистеми по забезпеченню екологічної безпеки. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Вип. 81 (№ 2). Київ: ВІР УАН, 2014. С. 339–343.

4. Поппер Л.В. Екологіям як сучасна ідеологічна система. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Вип. 84 (№ 5). Київ: ВІР УАН, 2014. С. 455–460.

5. Поппер Л.В. Структурно-функціональна характеристика ідеології екологізму. *Нова парадигма: журнал наукових праць*. Вип. 120. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 178–190.

6. Поппер Л.В. Політичний контекст ідеології екологізму. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 64. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. С. 488–495.

Статті у фахових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз, та зарубіжному виданні:

7. Поппер Л.В. Екологічний рух: від акцій заперечення і протесту до пошуку розумних альтернатив. *Гуманітарні студії*. Вип. 21. Київ: ВПЦ «Київський університет». 2014. С. 147–154.

8. Поппер Л.В. Теоретичні засади ідеології екологізму. *AUSPICIA. Mezinárodní česko-ukrajinské vědecko vydání. Recenzovaný vědecký časopis pro oblast společenských a humanitních věd*. Praha. 2014, číslo 3. S. 90–95.

9. Поппер Л.В. Екологічна ідеологія як транснаціональна екополітична метадоктрина. *Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки*. Вип. 70. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2015. С. 24–36.

10. Поппер Л.В. Цінності екологізму як чинник вироблення дієвої державної політики України. *Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки*. Випуск 82. К.: Вид-во «Юридична думка», 2018. С. 143–156.

**Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації
та додатково відображають отримані наукові результати:**

11. Поппер Л.В. Екологічний рух як чинник політичної консолідації суспільства. *Дні науки філософського факультету-2013*: Матеріали доп. та виступів учасн. Міжнар. наук. конф. 16-17 квітня 2013 р. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2013. Ч.9. С. 365–367 [403 с.].

12. Поппер Л.В. Екологізм як нова суспільно-політична парадигма. *Ціннісний вимір політичної діяльності: політичні реалії та ілюзії в сучасному українському суспільстві*: Матеріали доп. та виступів на ІV Всеукр. наук.-практ. конф. 6-8 червня 2013 р. Збірник наук. праць. Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2013. С. 133–135 [206 с.].

13. Поппер Л.В. Екологізм як суспільно-політичний рух. *Дні науки філософського факультету-2014*: Матеріали доп. та виступів учасн. Міжнар. наук. конф. 15-16 квітня 2014 р.) Київ: ВПЦ «Київський університет», 2014. Ч.10. С. 49–51 [215 с.].

14. Поппер Л. В. Екологізм як альтернативна класичним ідеологіям постіндустріального суспільства. *Ціннісний вимір політичної діяльності: західно-східний вектор сучасної української політики*: Матеріали доп. та виступів на І (V) Міжнар. наук.-практ. конф. 26-27 червня 2014 р. Збірник наук. праць. Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2014. С. 129–131[160 с.].

15. Поппер Л. В. Екологізм як ціннісна парадигма сьогодення. *Ціннісний вимір політичної діяльності: західно-східний вектор сучасної української політики*: Матеріали доп. та виступів на ІV (VIII) Міжнар. наук.-практ. конф. 23-24 червня 2017 р. Збірник наук. праць. Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2017. С. 66–75 [156].

SUMMARY

Popper L. V. Ecologism as an Ideological Construct and a Socio-Political Movement.

The Political Science PhD dissertation with the specialization 23.00.03 – “Political culture and ideology” (052 – political science). – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2019.

The dissertation is a comprehensive study of the phenomenon of ecology as a kind of modern outlook and ideology and at the same time the phenomena of socio-political practice, as a system-shaping political and ideological component of ensuring the influence of environmental values on the development of effective environmental policy of the state.

To solve this scientific problem, the categorical apparatus of the phenomenon of ecology is specified as a poly-system phenomenon ("ecology", "ecologism", "environmentalism", "ecological movement", "ecological doctrine", "ecological ideology", "ecological values", "environmental crisis", "environmental policy", etc.). A meaningful interpretation of ecology has made it possible to analyse the basic scientific approaches to clarifying its essence, structural and functional characteristics and content of the leading ideas of the system of ecological values.

The methodological basis for the study of ecology is a set of political and general scientific methods. Thus, the systemic method made it possible to understand in depth the essence of environmental ideology as a national ecopolitical goal of doctrine; the comparative method has made it possible to compare the structural and functional characteristics of the ideology of ecology in comparison with other classical ideologies; the institutional approach made it possible to understand the evolution of environmental movements; functional method allowed to characterize the practical activities and tasks of the main subjects of environmental policy in the context of ensuring the environmental security of Ukraine; the principle of objectivity allowed to impartially analyse the scientific achievements of environmental scientists, facilitated the use of statistics,

materials of scientific conferences; the dialectical method made it possible to show the interconnectedness and interdependence of political science knowledge and policy of the ecological modernity of post-industrial society; the prognostic method was applied in substantiating the effects of environmental values in the development of state environmental policy.

In the dissertation, "ecology" is defined as ecological assessment, the concept derived from ecology, its modern outlook and political and ideological superstructure, which poses in the most actualized form the problem of relations between society and nature and is a kind of "moral compass", which should point to humanity the way to saving the planet. It is noted that ecologism, representing a new socio-economic conservation paradigm, is an alternative ideology to classical ideologies (conservatism, liberalism, socialism, etc.) that have grown on the ground of the still dominant, destructive paradigm. At the same time, while revealing the essential differences between ecological ideology and classical, it is noted that ecology is a phenomenon of the polysystemic system, characterized by the presence of various currents and movements, united by common ideas of unquestionable recognition of the value of nature, and therefore – the need for fundamental (ideological, political and economic) changes in the relationship with her.

It has been investigated that the structural and functional characteristics of the ideology of ecology are its following components: *specific ecological knowledge* (Scientific works by P. Allen, V. Vernadsky, W. Douglas, E. Odum, F. Sen-Mark, T. de Chardin, A. Switzer and others testify to the frontal boundaries of the crossing of the fronts at which irreversible changes in the functional characteristics of the biosphere begin); *philosophical theory*, in particular the conception of "deep ecology" (D. Divol, A. Naves, J. Seshen, V. Hösle), i.e. to ask deep questions, learn "why" and "how", find out moods, values, beliefs, who do not necessarily serve the principles of utilitarianism and rationalism; *political theory* – the creation of a conceptual grasp of an optimal, "environmentally sound" political regime (A. Gore, B. Commoner, D. Meadows, E. Fromm, etc.); *economic*

theory of ecologism – zero economic growth, organic growth and ecophilic intensification strategy (S. Genseruk, T. Rozak, V. Ofals, E. Schumacher, etc.); *futuristic models* are multivariate formulation, shaped by A. Toffler, "the scripted method of imagining the future" (D. Breun, E. Dammann, C. Reich, D. Schwartz, etc.).

It is revealed that the main content of the leading ideas of the system of environmental values is the departure from technocratic imperatives and the transition to the ideas of "environmental imperative", "sustainable human development", which will result in "conscious environmental man", the growth of "quality of his life" (A. Peccei) . The political constant of the ideology of ecology is the universal values of legality, morality, humanism, non-violence, equality, solidarity, social justice, well-being, freedom, democracy, participation, a healthy environment, etc. Such an ideology must be an open and integrated ideology, rational and pragmatic at the same time. It must be conflict-free with existing ideologies, focus on cooperation with all social, political and denominational forces, and finally be capable of constant correction. However, to achieve eco-ideological ideals, humanity needs to address at least four global goals: 1) security; 2) food; 3) natural resources and energy; 4) development (focusing not on maximum economic growth, but on improving "human qualities"). Such goals define the general orientation of environmental ideology as a conscious appeal to the future.

It has been found that the environmental movement is sufficiently institutionalized, has a high level of professionalism and often has favourable access to political decision-making channels. However, the lack of real results in the environmental field, even in the largest environmental organizations in Ukraine, gave rise to public pessimism about the improvement of the natural environment, and public environmental activities became one of the possible ways of latent careerism and personal endeavour. Instead, the social base of Ukraine's environmental movement has become significantly politicized, replenishing the ranks of numerous newly formed political parties. Still, the environmental

movement in Ukraine remains to this day the sole driver of alternative (to state) environmental policy in the face of the Ukrainian establishment's technocratic approach to the country's development.

It is noted that environmental values directly affect all branches of government. In its most vivid form, this is manifested in the analysis of the structure of the legislative and executive power. In summary, the implementation of a appropriate environmental policy depends on the correct ideological justification, non-standard political decisions, which ultimately will create general prerequisites for ecological restructuring of society, changes in the moral paradigm of development of society in the affirmation of a new principle of life: "economic is only ecological".

The scientific provisions, conclusions, practical proposals formulated in the dissertation can be applied in research work – for further scientific understanding of the phenomenon of ecology as a postmodern political ideology and its role in developing an effective state ecopolitics, affirmation of democratic world outlook values; in law-making and political activity – as theoretical material for the preparation and adoption of normative-legal acts on environmental policy and environmental security of Ukraine; in the educational process – in the development of relevant special courses and separate topics in political science, law, conflictology.

Key words: ecologism, environmentalism, environmental movement, environmental doctrine, environmental ideology, environmental values, environmental crisis, environmental imperative, ecological policy, sustainable development.

LIST OF PUBLICATIONS ON THE DISSERTATION TOPIC

Published research papers, containing the main scientific findings of the dissertation:

Articles in specialized Ukrainian scientific publications:

1. Popper L. Ekolohichni hromadski rukhy: sutnist, stanovlennia, evoliutsiia. [Environmental civil movements: essence, establishment, evolution.] *Politolohichniyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats.* Vol. 67. Kyiv: INTAS, 2012. Pp. 294–303.
2. Popper L. Ekolohizm yak ideolohichniyi konstrukt i sotsialno-politychnyi rukh. [Environmentalism as an ideological construct and a social-political movement] *Politolohichniyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats.* Vol. 68. Kyiv.: INTAS, 2012. Pp. 208–217.
3. Popper L. Ekolohichniyi rukh i yoho rol u politychnii konsolidatsii svitosystemy po zabezpechenniu ekolohichnoi bezpeky. [Environmental movement and its role in the political consolidation of the global environmental security system] *Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats.* Vol. 81 (№ 2). Kyiv: VIR UAN, 2014. Pp. 339–343.
4. Popper L. Ekolohizm yak suchasna ideolohichna systema. [Environmentalism as a contemporary ideological system] *Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats.* Vol. 84 (№ 5). Kyiv: VIR UAN, 2014. Pp. 455–460.
5. Popper L. Strukturno-funktsionalna kharakterystyka ideolohii ekolohizmu. [Structural and functional characteristics of the environmentalism ideology] *Nova paradyhma: zhurnal naukovykh prats.* Vol. 120. Kyiv: Publishing office of the National Pedagogical Dragomanov University, 2014. pp. 178–190.
6. Popper L. Politychnyi kontekst ideolohii ekolohizmu. [Political context of the environmentalism ideology] *Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky.* Vol. 64. Kyiv: Institute of State and Law. V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, 2014. Pp. 488–495.

Articles in scientific publications included in the international scientometrical databases, in foreign periodical scientific publications:

7. Popper L. Ekolohichniy rukh: vid aktsii zaperechennia i protestu do poshuku rozumnykh alternatyv. [Environmental movement: from denial and protest to searching for reasonable alternatives] *Humanitarni studii*. Vol. 21. Kyiv: Publishing center «Kyiv university», 2014. Pp. 147–154.

8. Popper L. Teoretychni zasady ideolohii ekolohizmu. [Theoretical foundations of the environmentalism ideology] *AUSPICIA. Mezinárodní česko-ukrajinské vědecko vydání. Recenzovaný vědecký časopis pro oblast společenských a humanitních věd*. Praha, číslo 3, 2014. S. 90–95.

9. Popper L. Ekolohichna ideolohiia yak transnatsionalna ekopolitychna meta doktryna. [Environmental ideology a transitional environmental meta doctrine] *Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Serii Politychni nauky*. Vol 70. Kyiv: Publishing house «Yurydychna dumka», 2015. Pp. 24–36.

10. Popper L. Tsinnosti ekolohizmu yak chynnyk vyroblennia diievoi derzhavnoi polityky Ukrainy. [Values of environmentalism as a factor for developing effective state policy of Ukraine] *Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Serii Politychni nauky*. Vol 82. Kyiv: Publishing house «Yurydychna dumka», 2018. Pp. 143–156.

Research papers that certify the approbation of the dissertation materials and additionally reflect on obtained findings:

11. Popper L. Ekolohichniy rukh yak chynnyk politychnoi konsolidatsii suspilstva. [Environmental movement as a factor of political consolidation of society] *Dni nauky filosofskoho fakultetu-2013: Materials from presentations of the participants of the International scientific conference April 16–17, 2013*. Kyiv: Publishing center «Kyiv university», 2013. Part 9. Pp. 365–367 [403 p.].

12. Popper L. Ekolohizm yak nova suspilno-politychna paradyhma. [Environmentalism as a new social-political paradigm] *Tsinnisnyi vymir politychnoi diialnosti: politychni realii ta iliuzii v suchasnomu ukrainskomu*

suspilstvi: Materials from presentations of the participants of the IV All-Ukrainian scientific practical conference June 6–8, 2013. Collected volume of research papers. Kherson: PP. Vyshemyrskyi V. S. Publishing house, 2013. Pp. 133–135 [206 p.].

13. Popper L.V. Ekolohizm yak suspilno-politychnyi rukh. [Environmentalism as a social-political movement] *Dni nauky filosofskoho fakultetu-2014*: Materials from presentations of the participants of the International scientific conference April 15–16, 2014. Kyiv: Publishing center «Kyiv university», 2014. Part 10. Pp. 49–51 [215 p.].

14. Popper L. Ekolohizm yak alternatyvna klasychnym ideolohiia postindustrialnoho suspilstva. [Environmentalism as an alternative to classic ideologies of the postindustrial society] *Tsinnisnyi vymir politychnoi diialnosti: zakhidno-skhidnyi vektor suchasnoi ukrainskoi polityky*: Materials from presentations of the participants of the I (V) International scientific practical conference June 26–27, 2014. Collected volume of research papers. Kherson: PP. Vyshemyrskyi V. S. Publishing house, 2014. Pp. 129–131 [160 p.].

15. Popper L. Ekolohizm yak tsinnisna paradyhma sohodennia. *Tsinnisnyi vymir politychnoi diialnosti: zakhidno-skhidnyi vektor suchasnoi ukrainskoi polityky*: Materials from presentations of the participants of the IV (VIII) International scientific practical conference June 23–24, 2017. Collected volume of research papers. Kherson: PP. Vyshemyrskyi V. S. Publishing house, 2017. Pp. 66–75 [156 p.].

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ЕКОЛОГІЗМУ	24
1.1. Екологізм як сучасна політико-ідеологічна система.....	24
1.2. Структурно-функціональна характеристика ідеології екологізму.....	42
Висновки до першого розділу.....	55
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНА КОНСТАНТА ІДЕОЛОГІЇ ЕКОЛОГІЗМУ	
58	
2.1. Екологічна ідеологія як транснаціональна екополітична метадоктрина.....	58
2.2. Екологізм в контексті політологічного знання і політики екологічної модернізації постіндустріального суспільства.....	82
Висновки до другого розділу.....	109
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЗМУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	
113	
3.1. Екологічний рух як носій і провідник ідеології екологізму.....	113
3.2. Цінності екологізму як чинник вироблення державної політики сучасної України.....	142
Висновки до третього розділу.....	169
ВИСНОВКИ	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	177
Додаток А. Список публікацій здобувача за темою дисертації.....	197
Додаток Б. Відомості про апробацію результатів дисертації.....	200

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження зумовлене необхідністю теоретичного осмислення феномену екологізму як різновиду сучасного світогляду й ідеології, водночас явища суспільно-політичної практики епохи постіндустріалізму, виникнення якого пов'язано з «надломом» динаміки і напрямку цивілізаційного розвитку людства на довгострокову перспективу. На початку III тисячоліття стало очевидним, що збереження традиційних стереотипів і орієнтацій, не забезпечуючи конструктивного функціонування цивілізації, ставить під загрозу врівноваженість соціоприродних систем. Суперечності між можливостями задоволення матеріально-енергетичних потреб зростаючого народонаселення й обмеженими можливостями природних екосистем до самовідновлення набуло деградаційних змін біосфери. Ставши «геологічною силою» (В. Вернадський) природоперетворююча діяльність людини набула небаченого розмаху і фактично поставила сучасну цивілізацію на межу знищення. Отже проблеми економічні, виробничі, технологічні стають політичними.

Екологічна криза, яка згідно з Ріо-де-Жанейрською (1992 р.), Кіотською (1997 р.), Йоганнесбургською (2002 р.) та іншими міжнародними тематичними конференціями віднесена до глобальних, актуалізує пошук науково обґрунтованої стратегії зміни вектора економічного розвитку на екологічний, споживацької системи цінностей на моральний екологічний імператив виживання. Розуміння і відповідальність за майбутнє, «етики благоговіння перед життям» (А. Швейцер), принцип гуманності відношення до навколишнього природного середовища тепер лежить не тільки на вчених, політиках, але й на громадянській відповідальності кожного з людей. Таке положення дозволяє довести факт наукової легітимності екологізму як сучасного суспільно-політичного явища та визнати потребу в його розвитку для соціально-політичної практики. Екологізм і виникає саме як рух

небайдужих, як громадський рух, набуваючи з часом ідеологічного відтінку й політичної сили.

Відомими є наукові праці М. Абіха, Р. Аллена, Б. Девола, Д. Габора, І. Коломбо, Е. Ласло, М. Медоуза, М. Месаровича, Е. Пестеля, П. Тейяр де Шардена, Дж. Форреста та ін., в яких здійснено обґрунтування світоглядницького контексту екологізму; аналіз його основних форм (Е. Гертнер, А. Гора, О. Джарині, Р. Дюбо, К. Паавер, Я. Тінберген, Б. Уорд, Г. Хефлінг та ін.). В Україні перевага у виокремленні екологізму здебільшого надається історичним (С. Аврамова, О. Васюта, О. Салтовський, С. Серeda, А. Сіленко, В. Шибко та ін.), філософським (А. Єрмоленко, Т. Гардашук, В. Деркач, М. Кисельов, В. Крисаченко, Г. Марушевський та ін.) та економічним (М. Голубець, С. Дорогунцов, Д. Колотило, В. Кучерявий, І. Яремчик та ін.) підходам. Натомість зростає потреба досліджень, які передбачали б політичні механізми розв'язання екологічних проблем. Таких напрацювань обмаль, за виключенням соціологічних досліджень, присвячених природоохоронним рухам (Є. Головаха, О. Голубуцький, Н. Паніна, Н. Пасько, О. Стегній, О. Шевчук, О. О. Шубіна та ін.). Необхідність узагальнення теоретичних напрацювань з проблематики екологізму як суспільно-політичного руху, сучасної форми ідеології постіндустріального суспільства, як нової соціально-політичної парадигми, здатної забезпечити нормальне існування людини у співробітництві з природою, й визначило тему дослідження, актуалізувало політологічний пошук у цій царині.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана у межах наукової теми кафедри політичних наук «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії», що входить до тематичного плану науково-дослідних робіт НПУ імені М. П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 6 від 26 грудня 2013 р.).

Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 5 від 22 лютого 2014 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є комплексний політологічний аналіз екологізму як сучасної політико-ідеологічної системи. Зазначена мета зумовила реалізацію таких завдань:

- проаналізувати основні наукові підходи до визначення поняття і сутності екологізму як сучасної політико-ідеологічної системи;
- дослідити структурно-функціональні характеристики ідеології екологізму;
- розкрити сутність і зміст системи екологічних цінностей та охарактеризувати політичну константу ідеології екологізму;
- визначити місце і роль екологізму в контексті політичного знання і політики екологічного модерну постіндустріального суспільства;
- з'ясувати причини виникнення та особливості інституціоналізації екологістських рухів в країнах Європи, зокрема й в Україні;
- узагальнити вплив екологічних цінностей на вироблення дієвої екологічної політики.

Об'єктом дослідження є політико-ідеологічні системи та рухи сучасності.

Предметом дослідження є екологізм як ідеологічний конструкт і суспільно-політичний рух.

Методологічні основи дослідження. У процесі дослідження використано сукупність загальнонаукових, філософських та спеціальних методів політичної науки, комплекс наукових підходів, які відповідають меті та завданням наукової роботи.

Принцип об'єктивності дозволив неупереджено проаналізувати наукові доробки дослідників екологізму, сприяв використанню статистичних даних, матеріалів наукових конференцій. Також визначили загальну логіку дослідження принципи науковості, системності, плюралізму, історизму.

Діалектичний метод дозволив показати взаємозв'язок та взаємообумовленість політологічного знання і політики екологічного модерну постіндустріального суспільства. *Компаративний метод* дав можливість порівняти структурно-функціональні характеристики ідеології екологізму з класичними ідеологіями. *Прогностичний метод* був застосований при обґрунтуванні впливів цінностей екологізму у виробленні державної екологічної політики. *Системний та аксіологічний підходи* сприяли поглибленому розумінні змісту екологічної ідеології як національної екополітичної метадоктрини, комплексному аналізу ціннісних основ екологізму. *Інституціональний підхід* був покладений в основу розгляду ролі екологічних рухів у проведенні політико-ідеологічних доктрин. Логічним доповненням до попереднього підходу став *функціональний підхід*, який дозволив охарактеризувати практичну діяльність та завдання основних суб'єктів екологічної політики в контексті забезпечення екологічної безпеки України.

Емпірична основа дослідження складає аналіз текстів законів України та постанов виконавчої органів влади щодо формування екологічної політики та статутів екологічних організацій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є комплексним політологічним дослідженням феномену екологізму як системоутворюючої політико-ідеологічної складової забезпечення актуального та ефективного політичного курсу української держави. У процесі наукової розвідки були здобуті результати, новизна яких конкретизується у таких положеннях.

Вперше:

- визначено основні теоретико-методологічні підходи до розуміння феномену екологізму як явища полісистемного. Екологізм постає як об'єктивно зумовлена новітня парадигма розвитку, альтернативна постматеріалізму, як квінтесенція провідних ідей, теорій, концепцій сучасної цивілізації. У більш вузькому розумінні – як екологічне судження, поняття

похідне від екології, її сучасна світоглядна й політико-ідеологічна надбудова, яка ставить у найбільш актуалізованому вигляді проблему взаємовідносин суспільства і природи, є свого роду «моральним компасом», що має вказати людству шлях до збереження планети. У цьому розумінні екологізм визначається категорією «ідеологія»;

- сформульовано структурно-функціональні характеристики ідеології екологізму. Виявлено, що їй притаманні такі компоненти: конкретно-екологічне знання (розглядає проблеми взаємовідносин суспільства і природи); філософська теорія (акцентує увагу на «глибинній екології», яку цікавлять ті особисті настрої, цінності, естетичні та моральні переконання, які не служать принципам утилітаризму й раціоналізму); політична теорія (переведення загально-філософських настанов в операційні поняття політики, впровадження екологічних цінностей у соціальну практику); економічна теорія (виходить з екологічно орієнтованого розвитку, де економічним є лише те, що є екологічним, а водночас – це і зміна моральної парадигми розвитку); екологічний футуралізм (використання сценарного методу уяви майбутнього, гармонійного людино-природного середовища).

Уточнено:

- сутнісні характеристики політичної константи ідеології екологізму як транснаціональної метадоктрини. Екологічна ідеологія повинна відповідати загальнолюдським цілям, цінностям й інтересам, бути ідеологією відкритого й інтегрального типу, раціональною, прагматичною; зорієнтованою на співробітництво з усіма соціальними, політичними і конфесійними силами. Пріоритетом екоідеології є відхід від технократичних імперативів виробництва і споживання, орієнтація на цінності збереження навколишнього природного середовища. Проаналізовано ціннісні засади розвитку та функціонування екологічних рухів. Серед них виявлено дві пріоритетні групи ідей. Це ідеї «екологічного імперативу» («екологічного гуманізму», «біоетики» чи «етики життя», «інвайроменталізму» тощо), результатом формування якого стане свідомо «екологічна людина». Друга

група ідей відображає принцип гармонійного співіснування суспільства і природи, їх спільна коеволюція, із забезпеченням пріоритетів безпеки, здоров'я і добробуту. Це ідея «сталого людського розвитку»;

- розуміння прикметних рис сучасності, зокрема збільшення значимості екологічної компоненти в ході прийняття будь-яких політичних рішень. Процес екологізації рішень пов'язаний з багатьма факторами: рівень екологізації свідомості та структура ціннісних пріоритетів, зокрема місце в ній такої цінності як «якість життя»; рівень і обсяг соціальної бази екологічного руху; ступінь і якість екологічного інформування населення; місце соціального статусу гуманітарного знання в суспільстві. На локальному рівні цей процес поєднувався з такими умовами: специфіка ідеології, економіки, структура влади і управління; соціальна структура; культурні традиції; рівень розвитку технологій; ставлення різних категорій населення до екологічних проблем; міжнародне співробітництво.

Отримало подальшого розвитку:

- дослідження екологічного руху як носія і провідника ідеології екологізму. Феномен виникнення екологічних рухів на Заході пов'язаний з такими чинниками як: зростання наукових знань з екологічної проблематики, інтенсивне висвітлення в мас-медіа екологічних інцидентів, загальне посилення соціальної активності нових соціальних рухів за громадянські права, антивоєнні акції, виступи за права студентів тощо. З'ясовано, що сучасний екологічний рух не набув в Україні суспільної підтримки, адекватної гостроті проблеми екологічної безпеки умов життя. Виокремлено три головні перешкоди цьому: загальний низький рівень екологічної масової свідомості, тиск матеріальних проблем для більшості населення та недоліки системи інформування громадськості щодо актуальних екологічних проблем;

- висновок про те, що цінності екологізму знаходять розуміння у владно-управлінській еліті сучасної України, однак соціально-економічна криза суттєво стримує їх матеріалізацію. Вплив екологізму на державотворчий процес в сучасній Україні виявляється у: визнанні

екологічного імператива як одного з основних пріоритетів політики держави; специфікації екологічної політики як однієї з провідних функцій сучасної держави; сприймання положень політичної теорії екологізму як певного соціально-політичного орієнтиру в розбудові сучасної держави.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів обумовлене сукупністю положень, які конкретизують наукову новизну. Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки, практичні пропозиції можуть бути застосовані:

у науково-дослідницькій роботі – для подальшого наукового осмислення феномена екологізму як постмодерної політичної ідеології та її ролі у виробленні дієвої державної екополітики, відновленні територіальної цілісності нашої держави, утвердженні демократичних світоглядних цінностей громадян;

у законотворчій та політичній діяльності – як теоретичний матеріал для підготовки та прийняття нормативно-правових актів з питань екологічної політики й екологічної безпеки України, а також для формування науково обґрунтованої позиції політичних суб'єктів з вищезазначених проблем;

у навчальному процесі – при розробці відповідних спецкурсів та окремих тем з політології, права, конфліктології; при підготовці розділів підручників та навчальних посібників з політичних наук; при читанні лекцій та проведенні практичних занять; у науково-дослідницькій роботі аспірантів, магістрів та студентів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій презентовано вирішення конкретного наукового завдання щодо значущості феномену екологізму як політико-ідеологічної складової забезпечення, вироблення і здійснення дієвої екологічної політики України. Наукові результати дисертації отримані авторкою самостійно, всі опубліковані праці за темою дисертації є одноосібними.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і висновки дисертації обговорювались на засіданнях і наукових семінарах

кафедри політичних наук, публічного управління та адміністрування Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Концептуальні ідеї та положення дослідження пройшли апробацію на таких наукових конференціях: Міжнародних наукових конференціях «Дні науки філософського факультету–2013; –2014» (м. Київ, 2013 р.; 2014 р.); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Ціннісний вимір політичної діяльності: політичні реалії та ілюзії в сучасному українському суспільстві» (м. Херсон, 2013 р.); I (V), IV (VIII) Міжнародних науково-практичних конференціях «Ціннісний вимір політичної діяльності: західно-східний вектор сучасної української політики» (м. Херсон, 2014 р.; 2017 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладені у 15 публікаціях, з яких 9 опубліковано у періодичних наукових фахових виданнях з політичних наук, 1 стаття за напрямком дисертації у науковому періодичному виданні іншої держави, 5 тезах виступів на наукових конференціях.

Структура та обсяг дослідження. Дисертація складається із вступу, анотацій, трьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел (220 найменувань), 2 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 200 сторінок, з яких основного тексту – 161 сторінка.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ЕКОЛОГІЗМУ

1.1. Екологізм як сучасна політико-ідеологічна система

На рубежі ХХ–ХХІ ст. екологічна проблема набула чітких обрисів глобальності [9; 135; 160 та ін.] і практично поставила людство на межу виживання. Міжнародні екологічні форуми настійно рекомендують розвивати дослідження, присвячені цій проблематиці з тим, щоб обґрунтувати такий подальший розвиток який вгамував би споживацькі пристрасті та все ж задовольняв нагальні потреби зростаючого народонаселення [65] і не завдавав би водночас руйнівного впливу на природу. Наслідком такого підходу можна вважати відкриття в багатьох університетах світу центрів по вивченню інвайроментальних [215; 216] проблем (від англ. environment – навколишнє середовище). На сьогодні над вирішенням екологічних питань працюють вже не лише університетські центри, але й спеціально створені інститути і центри в багатьох країнах світу. Вивченням екологічних проблем зайняті економісти, юристи, соціологи, філософи, ідеологи екологічного руху, що дозволяє забезпечувати комплексну наукову розробку даної проблеми. В Україні, на жаль, відсутній подібний комплексний підхід, що більше свідчить про збереження прихильності до декларацій, ніж про бажання реального вирішення політико-екологічних проблем. І все ж, варто підкреслити, що і в Україні ця тенденція, хоч і повільно, та все ж набуває поступу [14; 78; 101; 145].

Перш за все слід відзначити наукові доробки теоретиків екологізму (Р. Аллена, А. Гора, Б. Коммонера, Ю. Одума, С. Оуена, Т. Розака, Ф. Сен-Марка, А. Урсула, , Е. Фрома, Г. Хейфлінга, В. Хьосле, Т. де Шардена, А. Швейцара, В. Шумахера та ін.). Загальновідомими, в яких здійснено обґрунтування світоглядницького контексту екологізму, є наукові праці

Б. Гаврилишина, Б. Деволла, М. Букчіна, Дж. Мандера, А. Наеса, Д. Медоуза, А. Печчеї та ін.; аналіз основних його форм: А. Гор, Е. Лінзі. П. Сінгер, Д. Формен та ін.; характеристики екологізму як соціально-політичного феномену: В. Веснін, Л. Гінцберг, А. Качинський та ін.

Досить плідно в обґрунтуванні конкретного екологічного знання працюють вітчизняні дослідники, які розвивають традиції, започатковані ще В. Вернадським: А. Батлук, В. Бродвій, Ю. Злобін, О. Микитюк, М. Назарук, С. Мороз, О. Плахотнік, Ю. Туниця, Ю. Шеляг-Сосонко та ін. Можна вважати, що перспективи українського екологізму багато в чому визначатимуться цією сферою знань, тому що саме конкретне екологічне знання породило сукупність світоглядних умонастроїв, які ми визначаємо як екологізм та містить водночас глибокий політичний контекст.

І все ж, серед вітчизняних дослідників перевага у розгляді екологізму традиційно віддається загальноінформативному й історичному підходам (С. Аврамова, В. Литвин, С. Середа, Б. Скляренко, В. Шибко та ін.). Щоправда, останнім часом ситуація змінюється тенденцією переходу від описовості до філософської оцінки суті екологізму (особливий інтерес становлять праці: А. Єрмоленка, Т. Гардашук, М. Кисельова, В. Кирика, В. Крисаченка, Г. Марушевського, О. Салтовського, А. Толстоухова, М. Хилька. Зростає й число праць, присвячених природоохоронним рухам (Є. Головаха, О. Голобуцький, Я. Павловський, Н. Паніна, Н. Пасько, О. Стегній, О. Шевчук, О. Шубінін та ін.) [122, с.91]. І все ж, і досі відсутні спеціальні фундаментальні роботи з екологізму. Однією з причин цього є відсутність широких зв'язків з зарубіжними науково-дослідними центрами, що займаються даною проблематикою, неналежна увага держави до екологічної тематики.

За відносно нетривалу історію існування термін «екологія» докорінно змінив свій зміст. Ще які-небудь двадцять років тому він означав одну з галузей знання, яка займається вивченням тварин і рослин у природному середовищі, у кращому випадку – вчення про загальні принципи існування

людини на Землі в усьому різноманітті аспектів її життєдіяльності. Однак з часом, термін «екологія» попри свій початковий природно-науковий зміст, набув політичного відтінку і означає у повсякденній свідомості весь цей нерозчленований шар. Виникнувши на підставі поєднання, синтезу природознавства і суспільствознавства, екологія, у свою чергу, почала суттєво здійснювати зворотний вплив не лише на них, але й на формування духовно-світоглядних, ціннісно-ідеологічних та естетичних настанов і орієнтацій [13, с.82].

Однак, попри те, що екологія набула статусу світогляду людства, вона залишається систематизованим знанням про живе, то ж не слід ототожнювати науку й ідеологію, світогляд і знання – застерігає відомий відомий дослідник Р. Кіркман [206, с.377]. Настав час відокремити «екологію як сферу наукових знань від світогляду й ідеології, адже знання не є тотожними світоглядові як формі самосвідомості людини і суспільства, а лише однією з його складових. Так само й наука не може ототожнюватися з ідеологією як сукупністю взаємопов'язаних ідей, уявлень і переконань, призначених об'єднувати людей заради спільного життя і спільних дій. Відповідно не можна вважати виправданим вживання терміну «екологія» для означення певних форм світогляду та ідеології» [53, с.29]. І тому доцільно, на наш погляд, професор Ф. Кирилюк ставить питання про запровадження термінів і понять, які відповідали б адекватному визначенню «розширеного змісту» сучасної екології. Такими поняттями є «екологізм» («ecologism») та «інвайронменталізм» («environmentalist») [54, с.439]. Про виправданість такого підходу знаходимо в дослідженнях таких вітчизняних філософів-екологів як М. Кисельов, В. Крисаченко, Т. Гардашук, В. Деркач, В. Лісовий. І це правильно, адже *«екологія* досліджує, об'єктивує життя на Землі у формі знань з позицій зовнішнього спостерігача, тоді як *екологізм* охоплює взаємозв'язки і взаємовідповідність між (людським) суб'єктом і біосферою як безпосереднє переживання цих зв'язків із середини, як певну характеристику

людської екзистенції. У цьому сенсі екологізм відповідає критеріям світогляду й ідеології» [53, с.29].

Оцінюючи підходи науковців щодо трактування термінів «екологія й «екологізм», Т. Гардашук досить влучно зауважує, що «екологія як комплексна наука становить важливе підґрунтя сучасного екологізму, але не тотожна йому. Більше того, зв'язок між екологією й екологізмом не є простим лінійним, а вимагає занурення у широкий пізнавальний, світоглядний, а також загально-культурний і цивілізаційні контексти, спираючись не лише на знання, а й на традиції, досвід, мудрість, інтуїцію, віру тощо. Таким чином, якщо екологія лежить у сфері науки, то екологізм охоплює собою частково сферу екології і частково – сферу поза наукового знання» [17, с.52]. Тобто, як справедливо стверджує Т. Гардашук в іншій праці, «відбулося своєрідне перетворення екології як науки про універсальні зв'язки живих організмів з їх середовищем на *екологізм* як різновид сучасного роду «моральним компасом», вказуючи на єдино можливий напрям до загального здоров'я й добробуту через універсальну гармонію і взаємозв'язок. Останні вважаються найвищим благом, якому має підпорядковуватися все інше. Цей компас має вказати шлях до збереження планети» [16, с.5].

Зазначене дає підстави стверджувати, що екологізм є різновидом нового постматеріального світогляду й ідеології в практичному втіленні якого бачиться один з виявів вирішення проблем виживання цивілізації [111, с.134].

Якщо говорити про конкретну дату виникнення екологізму – то це початок 70-х років минулого сторіччя. Це пов'язано з першими глобальними науково-прогнозними доповідями представників Римського клубу, заяв окремих дослідників про тривожний стан природних екосистем, що вплинуло на світогляд і умонастрої європейців і спричинило вибуховий громадський екологічний протестний рух [112, с.49].

Однак, чи має цей рух якісь ідеологічні засади? Очевидно, що спочатку екологічний рух виник і розвивався як етичний й гуманістичний принцип

життя громадян цивілізованого, демократичного суспільства яким небайдуже майбутнє цивілізації. Пізніше він доріс до оформлення в громадські об'єднання й політичні партії, що потребувало його ідеологічного забезпечення. На думку одного з перших в Україні дослідників екологізму С. Саханенка «визначення екологізму ніколи не може набрати закінченого й конкретного вигляду доти, поки він не буде визначений як ідеологія в усіх її проявах, що дозволяє зняти багато які протиріччя, ясно сформулювати його суть і основні принципи, розглянути еволюцію теоретичних побудов і визначити його долю на майбутнє» [143, с.11].

Але наскільки екологізм зіставний з ідеологією? Звично під ідеологією розуміють «систему цінностей, сукупність ідей, уявлень поглядів і переконань, призначених, – на думку В. Лісового, – об'єднувати людей заради спільного життя і спільних дій» [72, с.235–236]. Вдала спроба створення архетипу ідеології була зроблена У. Матцом, який виділив такі її ознаки: «1) Ідеологія є у принципі релігійно мотивована, але за своїм змістом секуляризована система орієнтацій. 2) Ідеологія у принципі революційна. 3) Ідеологія є по суті картина світу, що склалася у ході систематичного редукування складності дійсності. 4) Ідеологія створює орієнтаційний і мобілізаційний потенціал і дає можливість ідеологічній політиці та її носіям проявити себе як епохальний рух. 5) Ідеологічна політика має опору не в суспільстві, чиї структури й цінності виростають з його традицій, а в трансцендентному по відношенню до суспільства принципі, який суспільству нав'язується» [82, с.133].

У такому контексті впору вести мову не тільки про світоглядний контекст ідеології, а й про політичний [24; 75]. «Політична ідеологія, – зазначається в «Політологічному словнику», – система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичну дійсність з позицій певних суб'єктів політичної діяльності» [107, с.322] і далі: «Носіями ідеології є суб'єкти політичної діяльності: соціальні групи, класи, громадські об'єднання, політичні партії, конфесійні спільноти, населення окремих

регіонів, держави. Відповідно виокремлюються різні типи ідеологій: буржуазна, робітничого класу, селянська тощо; комуністична, соціалістична, ліберальна, консервативна, фашистська; націоналізм, інтернаціоналізм; релігійні організації тощо» [107, с.323].

Так, ідеологія є особливим виміром свідомості, формує певні цінності й інтереси, надихає на відповідні поступки. «Під ідеологією, – зазначав А. Шафф, – я розумію систему переконань (beliefs) і позицій (attitudes) у значенні схильності людини діяти, яка на підставі соціально прийнятної системи цінностей детермінує орієнтацію дій людини, націлених на здійснення (досягнення) визнаної найкращої форми суспільного життя. Без ідеології, що розуміється таким чином, не може існувати жодний рух, жодна політична партія» [181, с.33]. Тобто, без загальних ідеологічних установок громадська й політична дія буде недалекоглядною, хаотичною, сліпою, позбавленою сенсу навіть для її рушіїв. І навпаки, неінституціалізованість ідеології у суспільно-політичній сфері позбавляє її атрибутивної якості. «Політична ідеологія виступає важливим компонентом політичної свідомості, а отже і сфера її функціонування належить до духовної складової політичного життя. Складовими політичних ідеологій є політичні теорії та ідеї, суспільно-політичні ідеали, суспільно-політичні цінності, концепції політичного розвитку, політичні програми, політичні символи тощо» [107, с.323].

У конкретному плані ідеологія являє собою ряд теорій чи їх єдність. «Зміст окремих теорій у межах ідеології звичайно не вільний від деяких двозначностей, що призводить до різних трактувань різних питань, виникнення різних концепцій і доктрин, інтерпретацій. На підставі окремих концепцій і доктрин, або їхнього поєднання виникають різні моделі об'єкту, як умовний образ (зображення, опис, схема) об'єкту» [113, с.456]. Звідси і дискусії щодо мінливості, а то й «хибності» політичних ідеологій, їх еволюції разом із зміною політичного світу, який вони відображають. Ця еволюція особливо прискорюється в періоди докорінних змін у житті суспільства. І це

логічно. Адже, «політичні ідеології, які були властиві для попереднього сталого етапу суспільного розвитку, значною мірою не задовольняють потреб індивідів у поясненні політичного світу. Це може породжувати ілюзію про крах ідеологій, проявом чого в Україні та деяких інших державах на рубежі 1980–1990-х років стала вимога деідеологізації суспільно-політичного життя.... Поступове подолання суспільної кризи і становлення нових форм суспільних зв'язків спричинюється до народження нових ідеологій і так званої реідеологізації суспільно-політичного життя» [107, с.323]. Формами такої «реідеологізації» є поява абсолютно нових політичних ідеологій: технократизму, екологізму, фемінізму; комбінацій окремих політичних ідеологій.

Отже, поява екологізму як світоглядно-ідеологічної системи, заснованої на постулатах єдності у відстоюванні визначального права людини – жити у здоровому природному середовищі закономірна і, враховуючи рівень екологічного забруднення всіх природних екосистем: атмосфери, гідросфери, літосфери і біосфери – вкрай необхідна. Однак, «визначити екологізм лише як ідеологію, – застерігає С. Саханенко, – свідомо його обмежити, адже він дещо більш широке й ємне. Що є саме?» і відповідає: «Екологізм є новою соціально-політичною парадигмою, здатною забезпечити нормальне існування людини у співробітництві з природою. Парадигма складає немов би субстрат найважливіших концепцій, теорій, течій у даний історичний період, осьова ідея цивілізації» [131, с.11].

Із таким тлумаченням можна погодитись, оскільки суттєва єдність суспільно-політичної системи аніскільки не виключає, а, навпаки, припускає співіснування багатьох ідеологій. При цьому кожна історична епоха характеризується власними, притаманними лише їй, соціальними й політичними реальностями, власним розкладом соціально-політичних сил, системою детермінант, пріоритетів, переваг. Проте, для будь-якої цивілізації характерний свій особливий ідеал, притаманна лише їй осьова ідея, що лежить в її основі. Люди, що живуть у єдиному соціокультурному і політико-

культурному просторі, потребують якогось комплексу загальних для всієї системи цінностей, норм, установ, які в сукупності забезпечують *modus vivendi* усіх членів суспільства [109, с.129].

Цей комплекс, який складає зміст громадянської свідомості в цілому й ідеологій зокрема, який визначає напрямок громадсько-історичного розвитку, характеризується як соціальна парадигма. Під цією категорією розуміється не та чи інша соціально-філософська теорія або течія. Поняття «парадигма», на думку соціолога природи О. Стегнія, є ширшим за обсягом, ніж поняття «теорія». Структура будь-якої парадигми містить основні наукові категорії, що інтерпретують природу об'єкта цієї науки, дають змогу змістовно відрізнити одну парадигму від іншої й можуть слугувати підґрунтям для побудови різних видів теорій у межах цієї парадигми» [154, с.49]. Дотримуючись такої логіки ми розглядаємо соціальну парадигму як фундаментальну картину соціального універсуму (світу), яка охоплює комплекс основних уяв про суспільство й індивіда, громадянське суспільство й державу, комплекс, що складає немов би субстрат найважливіших концепцій, теорій, течій у даний історичний період. Парадигма – це модель «завершеної» соціально-політичної системи з її формами, цілями й засобами існування

Кожне організоване суспільство має свою домінуючу парадигму, що містить у собі усі цінності й вірування, громадські інститути, традиції та ін. У сукупності вони являють собою те «оптичне скло», через яке окремі індивіди й групи людей сприймають свій світ і діють в ньому» [204, р.7].

З цієї точки зору «екологізм є новою соціальною парадигмою, здатною забезпечити нормальне існування людини у співробітництві з природою. На переконання екологів домінуюча соціальна парадигма нашого часу базується на таких хибних принципах:

- люди є господарями своєї долі, вони можуть обирати цілі й робити усе для їхнього досягнення;

- світ величезний й тому являє собою поле безмежних можливостей для людей;

- історія людства є історія прогресу, кожна проблема має своє вирішення, тому прогрес ніколи не припиниться» [113, с.456].

Виходячи із зазначеного можна стверджувати, що сучасна суспільно-політична думка нездатна надати адекватну новій екологічній ситуації програму, бо основною її вадою є нерозуміння екологічних меж розвитку цивілізації. Сучасні політичні ідеології – це необмежені ідеології безмежності, які підкріплюють економічну зростоманію.

Чільне місце у сучасних ідеологічних моделях посідає ідея панування над природою, яка лягла в основу багатьох принципів побудови суспільства і суспільних відносин. Серед них визначальними є такі:

- добрі економічні умови (економічне зростання) повинні бути переважним напрямком соціальної політики;

- наука й технологія повинні бути вшановані і постійно розвиватись, тому що вони можуть бути використані у підкоренні природи і накопиченні матеріальних благ;

- розвиток нової технології й зростання виробництва з метою здобуття з природних ресурсів якомога більшої користі тягнуть за собою збільшення ризику фізичних і соціальних втрат, що приймається суспільством як належне;

- суспільство прогресує, якщо люди різної кваліфікації отримують різну матеріальну винагороду за роботу, бо це веде до збільшення продуктивності праці, рівна винагорода людей знижує добробут суспільства;

- організація практичної життєдіяльності суспільства повинна бути орієнтована на високу працездатність людей і рішучість їх дій, тому непродуктивно надавати великій кількості людей можливість брати участь у вирішенні соціальних проблем, бо це призводить до уповільнення темпу виробництва та відволіканню від роботи;

- ринок попиту й пропозиції служить найкращим механізмом регулювання економічних відносин, тому необхідно максимально скоротити управлінський і податковий апарат. Громадський добробут досягається швидше тоді, коли люди використовують свої власні кошти у змаганнях на ринку, регулювання й планування не найкращі політичні механізми, бо не ведуть до зростання громадського добробуту;

- соціально-економічна система функціонує краще за все, якщо вона орієнтована на максимальне збагачення нині живущих людей, немає необхідності турбуватися про майбутні покоління, бо ринок виробить своєчасно новий механізм [204, р.9].

Безперечно, такі підходи не можуть нині не викликати занепокоєння і сумніву. Тому сучасні дослідники екологічних проблем абсолютно справедливо піддають нищівній критиці все ще домінуючу соціальну парадигму, наводячи такі аргументи:

- суспільство, розвиваючись у відповідності зі старою соціальною парадигмою, посилює нерівність матеріального добробуту і соціальних можливостей, причому настільки, що багато хто вважає це несправедливим;

- нестримна промислова діяльність призвела до суттєвого забруднення навколишнього середовища і завдала значної, можливо необоротної шкоди природі;

- багато людей були піддані ризику і отримали шкоду внаслідок безвідповідальної діяльності окремих осіб і підприємств, котрі продовжують діяти у відповідності зі старою домінуючою соціальною парадигмою;

- природні ресурси вже значно виснажені, що призведе у перспективі до того, що наші діти будуть жити в умовах гіршого матеріального забезпечення;

- покращання соціально-економічного становища, яке очікувалось у зв'язку з високими темпами економічного розвитку останніх десятиліть, імовірніше за все, не досягне наміченого обсягу;

- суспільство за допомогою ядерної зброї може знищити усе живе на Землі. Досить єдиної помилки в контролі за цією силою, щоб усе було закінчено;

- дослідження рівня життя показали, що можливість людини контролювати власну долю є важливим елементом її оцінки якості життя. Однак в умовах ринкової економіки контроль за досягненням задовільного рівня життя для більшості людей є вкрай складним завданням, бо економічний примус супроводжується інфляцією, безробіттям, забрудненням навколишнього середовища і все більш розповсюджуваною невпевненістю у майбутньому. Отже, потрібен контроль за цими процесами, бо коли він відсутній, люди відчують, що їх пригноблюють і підпорядковують собі незрозумілі сили й тому навіть не сподіваються змінити своє становище [204, р.10–11].

Визначальною рисою екологізму стало обстоювання суспільної моделі, в основу якої було покладено нову екологічну парадигму, сформовану на протигагу парадигми людської виключності, що посідала панівну позицію у світогляді до попередніх генерацій. «За своєю суттю нова екологічна парадигма виступає не тільки (і не стільки) як науковий конструкт, який дозволив описувати та пояснювати «нову соціальну реальність», тобто реальність екологічних криз та потенціальних меж економічного зростання, зміни ціннісних орієнтацій суспільства тощо, а як концепт, що акумулює, інтегрує нову систему цінностей і приписує відповідні взірці поведінки для політичної еліти і широких верств населення задля збереження природи та права люди на чисте, безпечне довкілля» [17, с.21].

Отже, екологізм постає явищем полісистемним, з одного боку як об'єктивно зумовлена нова парадигма розвитку, альтернативна пост матеріалізму, як квінтесенція провідних ідей, теорій і концепцій сучасної цивілізації, «з іншого боку, екологізм в більш вузькому розумінні – один з подібних й найбільш рано сформованих ідеологічних напрямків, який ставить у найбільш актуалізованому вигляді проблему взаємовідносин

суспільства і природи. У цьому розумінні, екологізм висловлюється категорією ідеологія, аналіз якої важливий для пізнання сучасних суспільно-політичних і духовних процесів» [143, с.11–12].

Такі висновки можна зробити незважаючи на те, що самі творці основних засад екологізму свідомо уникають перетворення його на цільний, логічно завершений світогляд. Так, на думку Е. Дамманна, «вимога ідеологічної ясності завжди призводить до одного й того ж наслідку: організаційна форма руху набуває контурів піраміди, теоретики стають лідерами, конструюють ідеологію і вимагають повноважень на те, щоб визначити стратегію і тактику на підставі цієї ідеології. Й оскільки дуже небагато хто почуває себе досить компетентним для участі в ідеологічних дебатах, то активність знизу зводиться до заучування теорії і підкорення вказівкам зверху. Інакомислячі відходять від руху, що поступово стагнує» [196, р.150–151].

Носії екологічної свідомості – «екологічні рухи – також різко дистанціюються від будь-якого поняття ідеології по відношенню до себе. У даній категорії вони вбачають засіб політичного маніпулювання, сукупність формул, що впливають на масову свідомість» [114, с.72].

Для визначення політичного і соціального статусу екологізму необхідно розглянути і загальну логіку його розвитку. Історично склалося так, що екологізм на першому етапі свого розвитку виступав переважно як рух, орієнтований на збереження природи. Звичайно, у його засадах лежали окремі теоретичні підстави, запозичені з загальносоціальних концепцій і теорій, але навряд чи можливо було б говорити про наявність самостійної, власної ідеології екологізму. Згодом він перестав бути лише специфічним соціальним рухом, що не має власної теоретико-методологічної бази, власного соціального світогляду. Він став системою світогляду, яка виступає за збереження життя на Землі.

Отже, логіка становлення й розвитку екологізму – є перехід від однієї його моделі до другої. Модель екологізму, пов'язану з його становленням,

розвитком екологічного руху, формуванням засад його ідеології, для одних країн можна віднести до історії соціально-політичних вчень, тоді як для інших країн (у тому числі й для України) вона більш ніж сучасна. Відмінна особливість першої моделі може бути визначена як залежність. Залежність концепцій, які складають доктрину екологізму, що є, переважним чином, лише «природоохоронною специфікацією», «природоохоронним звуженням» розповсюджених загальносоціальних теорій. Залежність активності і результативності екологічного руху від загальносоціальних демократичних процесів.

На зміну цьому етапу прийшла модель екологізму як самостійного й визнаного явища як в теорії, так і практиці громадського життя, що дозволяє говорити про настання епохи екологізму і підкреслювати його помітний вплив на зміст сучасних соціально-політичних теорій, моделей повсякденної поведінки, на пріоритети в політиці.

На відміну від раннього варіанту, друга модель екологізму рішуче позбавляється від «жорсткої» теоретичної залежності, від сліпого копіювання загальносоціальних доктрин й ідеологічної орієнтованості лише на практику екологічного руху. Вона поступово перестає «жорстко» залежати від сплесків соціальної активності екологів, перетворюючись на постійно «присутню» й яка мобільно розвивається в доктрину, що володіє великим різноманіттям наукових ідей і поглядів.

Новий варіант екологізму свідомо позбавляється від еkleктичності і мозаїчності у своїх теоретичних побудовах, намагається стати досить самостійною й методологічно незалежною, логічно цілісною соціальною теорією. Внаслідок такого процесу екологізм усе більш набуває науковості, теоретичності, «академічності». Академізація екологізму, таким чином, є закономірним наслідком розвитку теоретичного усвідомлення практичного екологізму як у його першій, так і в наступній моделі [113, с.457–458].

Хоч друга модель екологізму у ще більшій мірі орієнтована на мітинги, демонстрації, протести й ін. форми прямого волевиявлення, його цілі

вбачають вирішення більш складних проблем – досягнення реального виходу з екологічної кризи, а для нього необхідний не вуличний галас, а тиша кабінетів, академічна атмосфера наукових центрів й лабораторій, які займаються розробкою науково обґрунтованих соціальних програм й визначають стратегію перспективних екологічних досліджень. Екологізм з протестного громадського руху в розвинутих демократичних країнах «перетворюється на частину урядового внутрішньополітичного курсу, ідеї екологізму входять у «плоть і кров» демократичної держави і суспільного устрою» [143, с.12].

Вплив ідей екологізму на соціально-політичний курс, пріоритети країни, на інші соціальні доктрини й теорії є наслідком зростання соціально-політичної активності зеленого руху, а також всебічної теоретичної проробки екологічною теорією влади існуючої реальності і переконливої доказовості того, що прогресивному, демократично розвиненому суспільству необхідно відмовитись від силових принципів у політиці, від ідеї панування над природою. Такому визнанню сприяє й екополітологія, що розвивається як системно логічна, аналітична доктрина, яка займається теоретичним осмисленням і пошуком практично виправданих методів вирішення екологічних проблем у контексті соціально-політичних, у питаннях безпосередньої політики, при розробці самого екологізму.

Зауважимо, що як і будь-якій іншій ідеологічній свідомості екологізму притаманний ряд рис: спекулятивність, примат екологічних ідей, перетворення їх на керівний, що спрямовує дійсність, параметр; догматичність, відданість певним принципам; апологетичність, втрата здатності реалістичного розгляду дійсності; репресивність, підведення явищ, інколи силові, під штучні доктринальні схеми. Заразом не можна не помітити, що нерідко суперечливі одне одному філософські, соціологічні, політичні джерела і факти використовуються екологістами фрагментарно, у такій суміші, яка найбільш влаштовує тих чи інших теоретиків і практиків екологізму. «Саме тому надзвичайно складно виділити аутентичний

екологізм. З нашої точки зору, екологізм можна краще зрозуміти, якщо розглядати його як процес, як структуру, що розвивається, а не статичну конструкцію, яка регулюється жорсткими й непорушними нормами» [114, с.73].

І насамкінець, відмітимо, що незважаючи на те, що багато які ідеї екологів висунуті досить давно, як система цінностей екологізм сформувався у 70–80-ті роки ХХ ст. І тут дивний сам факт того, що пануючим практично все ХХ ст. ціннісним системам – консерватизму, лібералізму, соціалізму був кинутий виклик. Здавалось, людство виробило деякі загальні уяви щодо шляхів суспільного розвитку і, при закономірній їхній еволюції, не має потреби вносити на ідеологічний олімп щось кардинально нове. Однак, індустріалізм вичерпав свої ресурси фундаментальних політичних теорій, перевіривши більшість з них на практиці і перехід до постіндустріалізму не міг не супроводжуватись новим ідеологічним конструюванням, першим з яких і став екологізм [113, с.458].

Екологізм погано укладається в систему лібералізм-консерватизм-соціалізм, тому що основні його проблеми лежать у іншій площині. Для нього, скоріше, характерно сполучення ряду консервативних, ліберальних, соціалістичних елементів, радикальних і еволюційних рішень проблеми. Саме тому екологізм надто важко оцінити, виходячи з традиційних оціночних категорій. З точки зору І. Савельєвої, «як альтернативна система поглядів екологізм розташовується у багатомірному просторі з такою системою координат: консерватизм – лібералізм – соціалізм; праві – ліві; старі – нові; помірні – радикали» [139, с.158].

Екологізм, існуючи і конкуруючи зі «старими» ідеологічними системами, в той самий час активно взаємодіє і з лібералізмом, і з консерватизмом, і з соціал-демократизмом. Хоча у цих ідеологічних системах різний політичний словник, методологія, підходи, й важко виявити їхній взаємозв'язок з екологізмом, все ж таки такий існує.

Фундаментом консерватизму є антигегалітаризм, визнання непорушності права й переконання, що для стійкого розвитку суспільства уряд повинен забезпечити порядок. Консервативна ідеологія спрямована на збереження існуючих структур державного і суспільного життя, в першу чергу морально-правових її підвалин, втілених у нації, релігії, шлюбі, сім'ї, власності. Консерватизм традиційно протистоїть соціалізму й лібералізму. Першому – з приводу характерних для соціалізму революційних спрямувань, другому – з приводу характерних для лібералізму раціоналістичного пафосу, що природно переростає у критику традиційних, що природно склались, порядків.

Лібералізм означає сукупність ідейно-політичних учень, політичних і економічних програм, що ставлять метою ліквідацію або пом'якшення різних форм державного або громадського примусу стосовно людини. У політичній сфері лібералізм базується на визнанні прав людини, розділенні законодавчої і виконавчої влади, свободи вибору занять, конкуренції. У цьому сенсі лібералізм несумісний у політичному відношенні з консерватизмом, який підкреслює важливість понадіндивідуальних цінностей, а в економічному відношенні – з ідеями соціалізму, який передбачає необхідність централізації господарчого життя і державного управління ним у відповідності з проголошеними цілями суспільства.

Соціалізм, як відомо, стоїть за якісне перетворення всього суспільства на підставі здійснення принципу соціальної справедливості, колективізму, інтернаціоналізму.

Перерахування основних положень пануючих ціннісних систем дозволяє сказати, що з точки зору ідеологічної композиції в екологізмі переткнулись, але не співпали лінії розвитку різнорідних соціально-політичних та ідейних течій.

З консерватизмом екологізм поєднує пошуки ідеалу у віддаленому минулому, критика сучасного суспільства з моральних спонукань, визнання традиційних цінностей сім'ї, батьківщини, здорового способу життя і т. ін.

Таким чином, ключова для консерватизму ідея – «збереження» – одна з ключових й для екологів.

Основні елементи, що поєднують екологізм з лібералізмом, містять в собі: погляди на шляхи суспільних перетворень, які припускають поступову трансформацію державних структур шляхом розвитку громадянського суспільства, ліберальні тактичні рецепти, які містять обмеження функцій держави всілякими громадянськими ініціативами, відокремлення громадянського суспільства від політичного, забезпечення всебічної свободи індивіду.

Таким чином, безперечно, що екологізм у ряді своїх положень поєднує і консерватизм, і лібералізм, і соціалізм, розвиваючись в умовах, за яких колись потужні імпульси відповідних світоглядів у значній мірі зменшились. Все це ставить під сумнів відому тезу Ф. Фукуями про «кінець історії», як кінець боротьби ідеологій [169, с.134]. На зміну боротьбі, що загасає, старих ідеологічних схем висувається боротьба між ідеологіями індустріалізму й постіндустріалізму, яка в перспективі впише нові яскраві сторінки у політичну історію суспільства. Й екологізм, як зауважує С. Саханенко, «лише один з можливих варіантів ідеологій постіндустріалізму, але який вже вдало конкурує з традиційними ідеологіями індустріалізму» [144, с.13].

Охарактеризувавши в загальних рисах теоретичну систему екологізму, слід підкреслити, що його теоретики проголошують право кожної країни і цивілізації на сучасному рівні розвитку створювати свій «екологізм», зі своїми особливими властивостями й формами, тобто вважають, що правомірна поліваріантність екологізму, існування різноманіття екологізмів – англійського, німецького, американського, французького та ін. Щодо українського екологізму, то виразні лінії і течії у ньому спостерігаються скоріше в порівняльно-історичному плані, ніж в історичній реальності.

Криза громадського ладу – самий вдалий час для створення можливих проектів майбутнього. Хоча екологізм на перший погляд можна віднести до розряду «філософії одного питання», на вирішення якого переважно націлена

активність його прихильників, більш уважний аналіз показує, що внутрішній зміст цієї ідеології не обмежується протестом проти негативних сторін взаємодії сучасного суспільства і природи. Вона несе в собі не тільки величезний потенціал критики сучасного індустріального суспільства в цілому, а й виступає з претензією на масштабний пошук гуманістичної альтернативи реаліям сучасного індустріалізму.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства відчувається різкий дефіцит поєднуючих ідей, переважає ідеологічний хаос, голий політичний прагматизм, відвертий антитеоретизм. У певній мірі це пояснюється й особливостями перехідного періоду в усьому світі, що накладаються на нашу специфіку: вичерпуються можливості класичних теоретико-пізнавальних парадигм, а нові парадигми ще не пройшли стадію становлення. З цієї точки зору, екологізм, і як новий соціально-політичний рух, і як творчо насичений напрямок пошуку альтернативи способу життя зі споживацьким ставленням до природи, виявився у повній відповідності з культурною і ціннісною переорієнтацією частини населення посттоталітарних держав Східної Європи, зокрема України [113, с.459].

І ще одне. При аналізі екологізму необхідно враховувати одну особливість, що впадає у вічі. Якщо соціально-політичні й економічні моделі ідеологів екологізму як правило несуть на собі відбиток антисистемності, націлені на руйнування традиційних норм і настанов, то екологічний рух, за винятком невеликого періоду становлення, цілком вписується в систему. Тут виявляється таке характерне для екологів вміння «вбудуватись» в існуючі структури, при збереженні у той самий час автономії (в даному випадку у вигляді ідеологічних основ діяльності).

Отже, екологізм може бути визначений, по-перше, як нова парадигма суспільно-політичного розвитку і, по-друге, як сучасна політико-ідеологічна система, що розвивається на підставі нової парадигми і впливає на інститути громадянського суспільства і держави, на свідомість громадян.

1.2. Структурно-функціональна характеристика ідеології екологізму

Зростаючий антропогенний тиск справляє все більш помітний вплив на систему міжнародних відносин, на долю всього людства, що і надає екологічним проблем властивості невідкладних і першочергових. Глобальний характер взаємодії суспільства і природи, людини і сфери її помешкання зачіпає докорінні інтереси різних соціальних верств населення, політичних інститутів, окремих країн, регіонів і континентів. Це з неминучістю веде до зіткнення різних світоглядних настанов, які стають об'єктом політичної боротьби,

Аналізуючи сучасний стан екології деякі автори доходять висновку про те, що екологія набула статусу світогляду, постала як сукупність умонастроїв, що «сучасна екологія є не стільки «наукою», скільки певною надбудовою, ментальним середовищем, в якому поєднуються дослідницькі, ідеологічні, філософсько-світоглядні та конкретно-організаційні засади управління зовнішніми ресурсами, моніторингу стану довкілля, визначення та підтримки належного рівня екологічної безпеки тощо» [27, с.78].

Але нас зараз цікавить інший контекст, а саме політичний. Екологізм, що виник лише як громадський рух, з часом випрацював власну ідеологічну бази, яка в змозі не тільки пояснити, але й окреслити шляхи побудови екологічного суспільства. Зазначене є свідченням наукової легітимності екологізму як суспільно-політичного явища пост матеріалізму і визнати важливість розвитку його соціально-політичної теорії, її важливість для узгодження еколого-економічних відносин.

Розгляд екологізму як ідеології постматеріалізму найкраще розпочати через структурно-функціональну його характеристику, через аналіз таких компонентів як: конкретно-екологічне знання, філософська, політична, економічна теорії й екологічний футуризм.

«Першою складовою частиною екологізму є *конкретно-екологічне знання*, яке розглядає проблеми взаємовідносин суспільства і природи у їхніх біо-і геоаспектах. Саме у вивченні конкретної екологічної дійсності ми вбачаємо справжній початок, вихідний пункт даної ідеології, увесь зміст якої сформувався на вивченні реалій сучасного світу» [121, с.180].

Наукові доробки Р. Аллена, В. Вернадського, У. Дугласа, Ю. Одума, С. Оуена Ф. Сен-Марка А. Урсула, Т. де Шардена, А. Швейцера та ін. засвідчують про природні межі перетворення існуючих екосистем, порушення яких веде до незворотніх змін їх функціональних характеристик. Наукові доробки «Римського клубу», виконані за допомогою економіко-математичних моделей розкрили суть планетарної екологічної кризи, яка місцями вже досягає рівня катастрофи. В обґрунтуванні конкретного екологічного знання досить плідно працюють й вітчизняні науковці. Бродвій, Ю. Злобін, В. Кучерявий, Л. Макаренко, С. Мороз, С. Стойко, Ю. Туниця, І. Черваньов, Ю. Шеляг-Сосонко та ін. Поза сумнівом, що саме конкретне екологічне знання породило стурбованість майбутнього людства, дозволило усвідомити масштаби майбутньої катастрофи і водночас послужило поштовхом до створення тої сукупності ідей, теорій і гіпотез, які ми й визначаємо як екологізм. Конкретно-екологічне знання відіграло і відіграє нині значну роль у притягненні уваги світової громадськості до екологічної проблематики, стимулює пошуки нових підходів до формування екологічної свідомості.

Загальнотеоретичною засадою екологізму є його *філософська теорія*. Завдяки органічній включеності цієї філософії до загального розвитку екологізму він виступає як філософсько-орієнтована ідеологія. Її характерною ознакою від самого початку було відмовлення від намагання створити завершену систему знань, дати абсолютну істину в «останній інстанції». Екологізм несумісний з доктринами, що виходять із заздалегідь встановлених теоретичних принципів, а з конкретних фактів загибелі природи. Тому не випадково те, навколо чого концентрується філософія

вітчизняного екологізму, стосується перш за все проблем взаємовідносин людини і природи (В. Акопян, Т. Гардащук, В. Деркач, А. Єрмоленко, Г. Йонас, Ф. Канак, М. Кисельов, С. Кримський, В. Крисаченко, В. Лук'янець, Г. Марушевський, О. Стегній та ін.).

Акцентуємо увагу на те, що засадничою філософської теорії екологізму є концепція «глибинної екології», суть якої в тому щоб ставити глибокі питання. Прикметник «глибинна» підкреслює, що ми запитуємо «чому» й «як», тоді як іншим це нецікаво» [194, р.113]. Глибинну екологію цікавлять «ті особисті настрої, цінності, естетичні і філософські переконаності, які не служать з необхідністю принципам утилітаризму й раціоналізму» [194, р. 114].

У даному дослідженні немає можливості всебічного аналізу філософської теорії екологізму, тож ми лише схематично охарактеризуємо її переважні риси й джерела, на яких ґрунтуються екологічні моделі суспільно-політичного розвитку, конкретний екологічний рух. *Базові принципи «глибинної екології»* варіюються від автора до автора, але вміщують ряд загальних, серед яких виділимо наступні:

1. Гармонія з природою завжди набагато краща ніж панування над нею. Природа – природне середовище виникнення й існування людини, життя якої залежить від її якісного стану. Цивілізація простягається своїми коренями у природу, яка наклала відбиток на людську культуру і справила вплив на всі твори мистецтва й наукові звершення, й саме життя у гармонії з природою надає людині найкращі можливості для розвитку її творчих початків, відпочинку.

2. Будь-яка форма життя є унікальною й заслуговує шану, якою б не була її користь для людини, і для визнання цієї невід'ємної цінності інших істот людина повинна керуватися моральним кодексом поведінки (так званим моральним імперативом). Людина може своїми діями або їхніми наслідками видозмінити природу й вичерпати її ресурси, і тому вона повинна у повній

мірі усвідомлювати нагальну необхідність збереження рівноваги та якості природи і природних ресурсів.

3. У світі все пов'язане з усім. Природне середовище, людина і суспільство складають єдину систему. Стан природних екосистем – гарантія існування людини як виду. Руйнуючи цілісність природи, ми завдаємо непоправної шкоди не лише собі, але й нащадкам, несемо моральну і правову відповідальність перед майбутніми поколіннями за збереження різноманітності й багатства природного світу.

4. Змінювання природи неминуче, однак ідеологія безмежного підкорення природи аморальна і згубна. Перспективи виживання людини пов'язані зі взаємною еволюцією природи, суспільства і людини (так звана коеволюція). Будь-які соціальні і науково-технічні нововведення повинні оцінюватись з урахуванням їхньої екологічної значущості.

5. Простота, достатність, стійкість і природовідповідність повинні стати основними принципами людського життя, економічної і соціальної політики [121, с.181–182].

Особливо важливе значення для побудови теорії екологізму належить В. Вернадському. У його працях була поновлена й науково обґрунтована ідея «ноосфери» – сфери розуму – такого стану біосфери, коли суспільство є визначаючим фактором його розвитку. Це такий стан гармонії людини й природи, коли людина стає відповідальною за її стан, зберігаючи її у придатному для свого існування вигляді, а природа, в свою чергу, спрямовує розвиток людини, стала однією з основних філософських ідей екологізму [12].

На підставі філософського вчення екологізму сформувалась його політична теорія [122, с.92–93]. Загальнофілософські настанови стали переводитись в операційні поняття політики, оскільки «засоби» виступають як операційні поняття «мети». «Поява екологічної політичної теорії була обумовлена також необхідністю впровадження екологічних цінностей у соціальну практику, трансформацією різних соціальних інститутів, у тому

числі й інститутів влади, так і потребою вирішення конкретних екологічних проблем на локальному рівні. Крім того, переведення цінностей екологізму на мову політичної теорії сприяло подальшій конкретизації екологічних понять, збільшенню різноманітності контексту, в якому вони існують, і, нарешті, створенню концептуального образу оптимального, «екологічно виправданого» політичного режиму» [120, с.491].

Акцентуємо увагу на тому, що політична теорія екологізму дещо по-іншому поставила традиційні проблеми, зокрема про нове усвідомлення поняття «влада», про політичну екологію, куди входять всі аспекти життя та існування людей. Серед них важливе місце посідають власне політичні, тобто розробка та обґрунтування шляхів політичної організації суспільства, проблеми взаємовідносин громадянського суспільства і держави, політична етика і політичні принципи [120, с.491].

Серед головних елементів політичної теорії екологізму виділимо такі:

1. *Усвідомлення майбутнього омніциду*, тобто загибелі всього живого. Як цього уникнути. На думку фахівців, лише цілісний, системний погляд на світ дозволить уникнути глобальної катастрофи. Планетарна свідомість, як наголошував А. Тоффлера, формується не на принципах *laissezfaire*, а на ідеях глобалізму, які заперечують націоналізм і суверенітет: «Якщо націоналізм покликаний говорити за всю націю, то глобалізм за увесь світ» [220, р.535]. В умовах глобалізації суб'єктом політичного процесу стає все людство в цілому, а не окрема національна держава, а отже «спільні труднощі, – як справедливо зауважує відомий дослідник екології Н. Мойсеєв, – повинні породити відчуття нової спільності: ні родини, ні роду й навіть ні країни – загальнопланетарної єдності» [89, с.251]. Отже «ключовим моментом цілісного підходу є тривога з приводу екологічних проблем, усвідомлення конечності можливостей екосистеми і множинної взаємозалежності всіх її елементів» [120, с.450].

2. *Розвиток базисно-демократичної політики*. Екологісти конструюють свою, альтернативну модель системи «влада-людина»,

головними принципами якої повинні стати справжнє народовладдя, рівноправність, свобода особистості, позбавлення від будь-яких форм насильства і запровадження максимально децентралізованої, «прямої демократії».

Однак, поняття «базисної демократії», «демократії самоврядування» трактується екологістами досить широко [97, с.194]. Це й організаційний принцип партії, і політична організація суспільства, і соціально-політична діяльність мас, і програма ненасильницьких дій по впровадженню нових цінностей в свідомість людей [5, с.7; 64, с.298].

Як принцип політичного упорядкування суспільства «базисна демократія» вмішує в себе впровадження демократично контролюючого, максимально близького кожній людині самоврядування шляхом передачі функцій управління окремим територіальним одиницям – аж до міських кварталів. Це дасть змогу населенню відкрито й без посередників висловлювати свою думку з усіх життєво важливих питань. Як перехідне явище до такої форми демократії екологістами пропонується широке використання місцевих й загальнонаціональних референдумів з усіх питань зовнішньої і внутрішньої політики. Кінцевим підсумком системи заходів по здійсненню «базисної демократії» повинна стати ситуація, коли політична діяльність взагалі перестає бути професією й вона стане свого роду «громадською роботою» кожної людини [120, с.492].

3. *«Децентралізація соціальної і політичної активності.* Цей елемент політичної теорії екологізму логічно витікає з попереднього. Головно мішенню критики стає «левіафанізм», гігантизм політичних систем, особливо держави. Під цим розуміється не розміри політичної організації, а ступінь її втручання в особисте життя. Розрив з цією практикою припускає перехід до общинних форм суспільно-політичного життя, що ґрунтується на принципах «базисної демократії» [120, с.492]. Така демократія, тобто «демократія активної участі, створена для відновлення активної життєвої позиції, не може автоматично породити активних і добре інформованих громадян. Її

позитивний бік полягає в тому, що вона сприяє ухваленню конкретних рішень з конкретних проблем, дає нове життя духові общин, солідарності й відповідальності, відновлює громадянську позицію у низах, там де шумують стільки погано використаних прагнень» [90, с.61].

4. *Антипартизм, орієнтація на позаінституціональні форми політичної участі.* «Традиційні політичні партії, як одна з несучих конструкцій сучасної політичної системи, що намагаються зберегти status quo, заперечуються. Теоретики екологізму вважають, що між флангами у сучасних політичних системах немає принципової різниці. Ліві, праві, центр повинні бути змінені такою партією, яка б виходила не з соціального критерію у своїй діяльності, а перш за все з гострих суперечностей між людиною і технікою, людиною і державою, які особливо яскраво виявляються у сфері екології. Це повинна бути партія нового типу, свого роду «антипартія», у якій не було б тенденції до бюрократизації» [120, с.493].

5. *Мультифронтальна стратегія управління як політичний принцип переходу до нового екологічного суспільства при якому централізованій владі відводиться мінімальна сфера компетенції.* «Важливою складовою частиною цієї мультифронтальної стратегії, без якої неможливе досягнення глибинних змін, є радикальна перебудова пануючих потреб і настанов. Це буде «міні революція», на відміну від «макроеволюцій». Її важелями є зростання освітнього рівня, переконаність, більш рівномірний перерозподіл ресурсів, підтримка всім суспільством реформ, усунення заборон, ненасильницький опір, постійне самовдосконалення людей і будівництво нових людських відносин у межах невеликих колективів. Основним принципом досягнення нового політичного і соціального порядку є консенсус й ненасильство діяльності людьми і конкретизується у реальних політичних діях. Вважається, що екологічні і соціальні відносини повинні розвиватись шляхом «розсіяного переходу». Політика прямого диктату, політичний екстремізм неприйнятні» [120, с.493].

Помітне місце в обґрунтуванні політичної стратегії екологізму посідає фактор часу. Зазначається, що процес формування й запровадження в практику екологічних цінностей – відносно тривалий процес: «Нові політичні структури, – зауважує А. Тоффлер, – створюватимуться не єдиним напруженням насильної революції, а виникнуть протягом десятиріч як наслідок багатьох тисяч новацій і колізій на самих різних рівнях» [164, с.238]. Разом з тим акцентується, що якщо у ідеологів індустріалізму у розпорядженні були сторіччя, то у екологів – десятиріччя.

Підводячи попередній підсумок розгляду головних елементів політичної теорії екологізму зазначимо, що «з часу свого виникнення, екологізм завжди мав чітку політичну орієнтацію, що по мірі його теоретичного розвитку закономірно повинно було призвести до формування політичної ідеології. Оцінюючи ідеологічну доктрину сучасного екологізму, можна відзначити, що вона володіє всією неповторною специфікою, притаманною її творцям. Сучасний екологізм настільки теоретичний, наскільки він здатний вирішити актуальні теоретичні проблеми екологічного руху, весь комплекс екологічних проблем суспільства. Отже, ідеологічну теоретичність екологізму необхідно оцінювати не стільки у порівнянні з іншими ідеологічними побудовами, скільки, й більш за все, керуючись критеріями практичної доцільності і необхідності» [120, с.494].

Складовою частиною екологізму є теорія обґрунтування нової, альтернативної за своєю суттю, економічної системи. *Економічна теорія екологізму* історично й концептуально так тісно пов'язана з політичними ідеями, що без них вона не може бути ані зрозуміла, ані науково висловлена. «Однак, контури майбутньої економічної структури вимальовуються неоднозначно: одні чітко й визначено, інші розмиті і багатоваріантно. Багато які проблеми екологічно орієнтованої економіки знаходяться у постійному розвитку. От чому важко визначити точку відліку, виділити самостійні оригінальні принципи економіки екологізму» [121, с.184].

У витоків створення образу майбутньої екологічної економіки стояли великі інтелектуальні сили. Основні ідеї нового типу економіки ми знаходимо у відомих роботах Римського клубу, лондонського Фонду нової економіки, шведського Фонду Дага Хаммерс-колда, маніфесті англійських екологів «Проект виживання», у наукових доробках Е. Шумахера, А. Тоффлера, Т. Розака й ін. Певний внесок у формування концепції нової моделі економічного розвитку вносять і вітчизняні автори: О. Балова, С. Генсерук, М. Голубець, Л. Гринів, С. Дорогунцов, І. Доцин, Л. Клименко, Д. Колотило, К. Коценко, В. Кучерявий, А. Макгін, М. Огняник, О. Оніпко, І. Яремчик та ін. Визначились і основні тенденції у осмисленні перспектив нової економіки, найбільш значні з яких орієнтовані на нульове економічне зростання, органічне зростання і екофільну стратегію інтенсифікації.

Як і політичні, економічні моделі екологів у більшості своїй концентруються навколо критики сучасної індустріальної системи. З цієї точки зору багато які засади екологізму, без усілякого сумніву, констатують реальні проблеми сучасної економіки. Ця економіка характеризується великою кількістю красномовних визначень. Це «економіка бульдозера», бо наступає на навколишнє середовище немов би величезний бульдозер, споживаючи не поновлювальні природні ресурси, яка має слабкий зв'язок з природними процесами і володіє малою ефективністю [194, р.58]. Це «економіка ковбоя», яка орієнтована на екстенсивний шлях розвитку, на безмежність природних ресурсів і яка шукає вирішення усіх проблем «за найближчим пагорбом» [194, р. 65].

Економічна система, побудована на подібних принципах, з точки зору екологів, наносить непоправної шкоди навколишньому середовищу, бо націлена на нестримне економічне зростання, на постійне стимулювання людини нескінченно здобувати матеріальні блага. Це споживацький тип економіки. І якщо соціальні та інші проблеми індустріальне суспільство вирішувало шляхом постійного економічного зростання, шляхом збільшення за рахунок нього соціальних допомог та ін., то екологічні проблеми таким

чином не вирішити. «Таке бажане економічне зростання, яке лежить на поверхні суспільного розвитку, обертається не більш, «як пірровою перемогою, оскільки воно досягається ціною руйнування природи і погіршення якості середовища помешкання людей» [71, с. 55].

Нова економіка отримала назву економіки «третьої хвилі», «іншого розвитку», що слідує за другою – антиекологічним індустріалізмом. Фундаментом нового типу економіки повинно стати широке використання досягнень інформатики, як «третьої хвилі» у виробництві споживчих благ, при якій фізичні ресурси будуть замінюватися ресурсами людського знання. «Нове екологічне суспільство буде таким, – на думку А. Урсула, – у якому основним продуктом і наслідком праці стане інформація і завдяки розвиненій інформаційній формі інтенсифікації реалізуються всі усвідомлені екологічні імперативи» [166, с.94].

Характерною рисою інформаційної економіки є орієнтація на творчий характер праці. Як відзначається А. Тоффлером: «У галузях третьої хвилі мова йде переважно про участь працівників у прийнятті рішень,... про рухомий у відношенні часу графік роботи замість жорсткого, про такі супутні переваги, коли працівнику дається змога вибору, а не ставлять його перед фактом, що здійснився, про те, як заохочувати творчість, а не вимагати сліпої слухняності» [164, с.253–254]. До цього ж часу, у жодній економічній системі працівник не знаходить задоволення у своїй праці, є безправним гвинтиком потужної техноструктури.

Неабияким важливим елементом альтернативної організації виробництва є висока якість наукоємної праці індивідуально добре підготовленого працівника. «Працівник третьої хвилі, – зауважує А. Тоффлер, – більш незалежний, більш винахідливий і не є більше додатком машини. Типовим є працівник, що володіє фахом або професійним знанням. Подібно до ремісника доіндустріальної епохи, що володів набором ручних інструментів, нові інтелектуальні працівники (якщо хочете, то саме так будемо їх називати) володіють майстерністю і інформацією, які й складають

їхній набір духовних інструментів. Нові працівники більш схожі на незалежних ремісників, ніж на взаємозамінних працівників конвеєру. Вони молодші, краще освічені. Вони ненавидять рутину. Вони віддають перевагу роботі безконтрольно для того, щоб виконати свою роботу так, як вони вважають потрібним. Вони звикли до... гнучкої організації. Вони являють собою нову силу, і їх число зростає» [164, с.255].

Основний принцип нової економіки – в задоволенні нематеріальних потреб людини, вона дає змогу «людям добре робити свою справу за винагороду й безплатно, вона буде заохочувати намагання спиратися на свої сили, вона буде розглядати здоров'я як складову частину багатства, берегти природу й навколишнє середовище» [220, р. 532].

Нова економіка характеризується як моральна. Між нею і товарною економікою є певна подібність. Люди надають один одному товари і послуги, не отримуючи при цьому взамін нічого значного. Цей очевидний дисбаланс насправді лише видимість, він існує лише остільки, оскільки існує таке поняття як плата. У реальній економіці – гроші – визнана цінність – стає платою за придбання. У моральній економіці платою стає інша валюта – вдячність, повага [154, с.276].

Більшість економічних проектів екологів не приймає ринковий механізм в економіці. Тут виявляється такий характерний для екологів пріоритет етики над економікою, адже ринок не лише несправедливо і нерівномірно розподіляє громадське багатство, але перш за все вбиває у людях моральні основи, виховує їх в дусі конкуренції, взаємної ворожнечі і погоні за прибутком. Ринок нівелює людські здібності й індивідуальність, знижує їхню здатність до самовдосконалення. Державне регулювання виробництва має багато в чому подібні ж наслідки. Поряд з несправедливим (внаслідок суб'єктивності) розподілом матеріальних благ, воно знижує опірність людини бюрократичному господарчому механізму, перед яким окрема особа виступає як безособова сила. Обидві системи тотально руйнують природу [32, с.198].

Отже, суспільство повинно налагодити пошук шляхів збалансованого розвитку, перейти до широкомасштабної, яка саморегулюється на локальному рівні, але керованої на глобальному рівні – еволюції.

Політична й економічна теорії екологізму особливо яскраво виявляються у *футуристичних моделях екологів*, які ми визначаємо, як складову частину їхньої ідеологічної системи [54, с.439].

Проекти нового, екологічно збалансованого суспільства теоретики екологізму розробляють вже протягом декількох десятиліть. Найбільш яскраві його описи подані в працях А. Тоффлера, Т. Розака, Д. Бреуна, Ч. Рейча, Е. Дамманна, В. Офалза, Д. Шварца. З'являються поодинокі почини й вітчизняних авторів.

Погляди екологів на майбутнє відзначаються підкресленою своєрідністю і особливою розкутістю уяви. Їх можливо порівняти з творами наукової фантастики і вільним польотом думки дитини, яка не обмежена багатьма умовностями існуючої цивілізації. Незважаючи на удавану хаотичність поглядів, що їх викладають екологи, вони у своїх футуристичних побудовах використовують відомий методичний апарат, зокрема сценарний метод уяви майбутнього. Цей метод сформульований А. Тоффлером: «Раніше люди вивчали минуле, щоб пролити світло на сучасне. Я перегорнув дзеркало часу, бо переконаний, що цілісний вигляд майбутнього може допомогти нам прозирнути у сьогоднішнє. Нам буде усе важче розуміти наші особисті й громадські проблеми, якщо ми не навчимося використовувати модель майбутнього як інтелектуальний інструмент» [164, с.14].

У своїх прогнозах екологи виходять з багатоваріантної уяви про майбутнє, як це часто роблять футурологи. Особливо виразно простежуються полярні варіанти – песимістичний і оптимістичний. Перший варіант можна назвати ідеальною уявою екологів про майбутнє, їхньою утопією у позитивному розумінні. Другий варіант виконує функцію антиутопії, тобто

попереджає про те, що може статися, якщо не вжити необхідних заходів по вирішенню назрілих проблем.

На думку екологів «у новому суспільстві пануватиме тріада ціннісних імперативів екологізму. Це, по-перше, цінність особистої автентичності, яка має на думці, що життя лише тоді являє собою благо, коли його зміст і стиль відповідають цінностям й покликанню людини. По-друге, цінність самовизначення, право політичного вибору, які ґрунтуються не на встановленнях і нормативах, а лише на свідомому бажанні волі і справедливості. Третя цінність – цінність справжньої колективності, створення якої має відбутися на підставі повернення до примату територіальних зв'язків, а не соціально-економічних» [121, с.188].

Підбиваючи підсумок розгляданню екологічного футуризму, слід відзначити, що безпосереднім джерелом цих моделей стали ідеї утопізму, що багато у чому визначило утопічний характер деяких положень екофутуризму. Витоки впливу утопічних ідей на екологів розпочинаються ще з принципів, сформульованих Платоном у його ідеальній державі, їх вивчив описаний ним політичний і соціальний устрій, у якому життя людей тече у згоді з природою, основою соціального устрою є розподіл праці, а не майнова нерівність.

Важливим джерелом футуристичних концепцій екологів є також твори утопістів Нового часу. У них екологи позичають не лише окремі ідеї, але у деяких випадках саму логіку актуальних проблем, а також контури шляхів їхнього вирішення. Тут ми перерахуємо деякі з напрямків такого запозичення: ідеалізація минулого й критика сучасного; виправдання окремих елементів існуючої реальності за допомогою відсилання до гіпотетичної ситуації часто непривабливої властивості; конструктивна критика сучасного за допомогою ідеальної альтернативи.

Важливим джерелом футуристичних концепцій екологізму є й ідеї В. Вернадського – видатного українського вченого. Ідея ноосфери – сфери розуму – у середині ХХ сторіччя здавалась утопією, а вже наприкінці

сторіччя виглядала як реально досяжне, як стратегія виживання і розумного майбутнього всього людства.

Футуризм – важливе досягнення екологів, що допомагає уникнути прямого виведення соціально-політичної теорії з фактів, що є у наявності, але не абстрагуючись від реальності як такої. Футуризм грає важливу роль у розповсюдженні тих елементів теорії екологізму, які ще не реалізувались. З нашої точки зору, прогресивне політичне мислення повинно звільнюватись від повсюдного домінування сучасного для того, щоб критично усвідомити те, що відбувається, і виробити можливі шляхи подальшого розвитку.

Висновки до першого розділу

Гене́за екологізму пов'язана з усвідомленням глобальних екологічних прогнозів, завдячуючи, перш за все, науковим доповідям Римського клубу і подальшим вибуховим протестним соціальним рухом громадськості (70-ті роки ХХ ст.). Теоретичними джерелами екологізму стали наукові доробки В. Дам'є, Ж. Дорста, Б. Коммонера, Кенн Макса, С. Оуена, Т. Розака, Е. Фрома, Г. Хейфлінга, А. Швейцара, В. Шумахера та ін. Обґрунтування світоглядницького контексту екологізму знаходимо в працях Б.Гаврилишина, А. Гора, Б. Деволла, Дж. Мандера, Д. Медоуза, А. Печчеї, Д. Формена та ін.

Серед вітчизняних дослідників перевага у розгляді екологізму традиційно віддається загальноінформативному й історичному підходам (С.Аврамова, В. Литвин, С. Середа, Б. Склярєнко, В. Шибко та ін.). Щоправда, останнім часом ситуація змінюється тенденцією переходу від описовості до філософської оцінки суті екологізму (Т. Гардашук, В. Крисаченко, Г. Марушевський, А. Толстоухов та ін.). Зростає увагу й число праць, присвячених природоохоронним рухам (О. Андрос, Є. Головаха, О.Голобуцький, Я. Павловський, Н. Паніна, Н. Пасько, О. Стегній, О. Шевчук, О. Шубінін та ін.).

Аналізуючи підходи до співвідношення понять «екологія» й «екологізм» стверджується, що цей зв'язок не є простим лінійним, а саме:

екологія – це сфера науки, екологізм же охоплює собою частково і сферу наукового (екологічного) знання і частково сферу позанаукового знання. Екологізм стає свого роду «моральним компасом», вказуючи на єдино можливий напрям до загального здоров'я й добробуту через універсальну гармонію і взаємозв'язок, через утвердження нової моральної парадигми – «економічним є лише екологічне».

Сучасний екологізм співставний з ідеологією, оскільки становить відповідну «систему цінностей, сукупність ідей, уявлень, поглядів і переконань, призначених об'єднувати людей заради спільного життя і спільних дій» (В. Лісовий). Екологізм як представник нової соціально-економічної природоощадної парадигми є альтернативною ідеологією класичним ідеологіям (консерватизм, лібералізм, соціалізм тощо), що зросли на ґрунті, все ще домінуючої, природоруйнівної парадигми. Водночас, з'ясовуючи докорінні відмінності екологічної ідеології від класичних зазначається, що екологізм – явище полісистемне, характеризується наявністю різноманітних течій і рухів, об'єднаних спільними ідеями безперечного визнання самоцінності природи, а відтак – необхідності докорінних (світоглядних, політичних, економічних і технологічних) змін у взаєминах з нею.

Структурно-функціональну характеристику ідеології екологізму становлять такі її компоненти:

- *конкретно-екологічне знання* – вихідний пункт даної ідеології, увесь зміст якої сформувався на вивченні реалій проблеми взаємовідносин суспільства і природи у їхніх біо-і геоаспектах. Наукові доробки Р. Аллена, В. Вернадського, У. Дугласа, Ю. Одума, Ф. Сен-Марка, А. Урсула, Т. де Шардена, А. Швейцара, Ю. Шеляг-Сосонко та ін. засвідчують про природні межі перетворення природи, за якими починаються незворотні зміни функціональних характеристик біосфери;

- *філософська теорія*. Засадничою філософської теорії екологізму є концепція "глибинної екології" (Д. Дивол, А. Наес, Дж. Сешен, В. Хьосле),

тобто ставити глибокі питання, дізнаватись «чому» й «як», з'ясовувати настрої, цінності, переконання, які не служать з необхідністю принципам утилітаризму й раціоналізму (В. Акопян, С. Волковинський, А. Єрмоленко, Ф. Канак, М. Кисельов, С. Кримський, В. Лук'янець, Г. Ярчук та ін.);

- *політична теорія*. Переведення цінностей екологізму на мову політичної теорії і соціальної практики сприяло поглибленню усвідомлення реального екологічного стану, з'ясування його причин і створенню концептуального образу оптимального, «екологічно виправданого» політичного режиму. Політична теорія поставила питання про нове усвідомлення поняття «влада», політичну екологію й екологізацію політики (В. Веснін, О. Базалук, Л. Гінцберг, А. Качинський, С. Крутько та ін.);

- *економічна теорія екологізму* історично й концептуально так тісно пов'язана з політичними ідеями, що без них вона не може бути ані зрозуміла, ані науково висловлена. Однак, контури майбутньої економічної структури вимальовуються неоднозначно. У витоків створення образу майбутньої екологічної економіки стояли великі інтелектуальні сили. Основні ідеї нового типу економіки ми знаходимо у відомих доробках Римського клубу, лондонського Фонду нової економіки, шведського Фонду Дага Хаммерс-колда, маніфесті англійських екологів «Проект виживання», у наукових доробках Е. Шумахера, А. Тоффлера, Т. Розака й ін. Визначились і основні тенденції у осмисленні перспектив нової економіки, найбільш значні з яких орієнтовані на нульове економічне зростання, органічне зростання й екофільну стратегію інтенсифікації (С. Генсерук, М. Голубець, С. Дорогунцов, Л. Клименко, Д. Колотило, В. Кучерявий, І. Яремчик та ін.);

- *футуристські моделі*. Здебільшого є складовою політичної й економічної теорій екологізму, в яких, використовуючи, сформульований ще А. Тоффлером «сценарний метод уяви майбутнього», представлені різні варіанти – від песимістичних до оптимістичних. Яскраві його описи подані в працях Д. Бреуна, Е. Дамманна, В. Офалза, Ч. Рейча, А. Тоффлера, Д.Шварца. З'являються поодинокі почини й вітчизняних авторів (В. Деркач, О. Стегній).

РОЗДІЛ 2.

ПОЛІТИЧНА КОНСТАНТА ІДЕОЛОГІЇ ЕКОЛОГІЗМУ

2.1. Екологічна ідеологія як транснаціональна екополітична метадоктрина

Структурно-функціональна характеристика ідеології екологізму буде не повною якщо ми не проаналізуємо основні позаідеологічні підходи до вирішення проблеми кризового стану екосоціальних відносин. Таких підходів пропонуємо виділити три.

Перший підхід поєднує в собі політекономічні теорії, згідно яким вихід, – у модернізації ринкових відносин; відповідно до другого – морально-етичному, – у модернізації моралі; відповідно до третього – політичному підходові, – у концептуальних політичних рішеннях.

Відразу зауважимо, що до початку 1980-х рр. перевага віддавалася майже винятково *політекономічним підходам* (досить згадати першу доповідь Римського клубу). Серед них можна виділити дві крайніх позиції. Перша – «консервативна» позиція, – це думка, відповідно до якої, екологічні проблеми цілком можливо розв'язати за допомогою модернізації механізму «вільного підприємництва». У цьому випадку не потрібно ніякої докорінної перебудови соціальних інститутів й економічних теорій. Протилежна їй позиція – «неоліберальна», – вимога глибоких, радикальних змін у структурі фундаментальних економічних теорій і суспільства «західного зразка» у цілому.

Між цими двома крайніми позиціями знаходиться широкий спектр реформістських концепцій. Їхній автори пропонують часткові більш-менш істотні зміни в структурі соціальних інститутів, в економічній і екологічній політиці, висувають деякі нові теоретичні підходи. При такому підході послідовних і рішучих прихильників перетворень слід віднести до радикалів, а помірних – до консервативного плину.

У Західній економічній літературі екологічна проблематика найбільше повно послідовно розроблена в «неокласичній теорії», що переважно є опорою консерваторів. Саме в межах даної теорії утверджується необхідність державного втручання в економічні процеси, з метою мінімізації соціальних витрат приватного підприємництва в області екології, і дебатується проблема, з якою, у цьому випадку, зіткнувся бізнес і суспільство, – розподіл вартості природоохоронних мір, скажімо «утилізації недоброякісних продуктів», оскільки ринок не в змозі цього зробити.

Принципова ж необхідність державного регулювання процесу природокористування не ставиться під сумнів економістами. Однак предметом гострої дискусії є розміри, характер і способи екологічного регулювання.

Так, П. Самуельсон вважає, що вирішення проблем пов'язаних з «утилізацією негативних продуктів» являє собою чистий випадок необхідності державного втручання. І далі: «Не слід очікувати, що екологічні збитки усуваються завдяки ринковій конкуренції і прагненню до прибутку. Для цього конче потрібна зональна урядова регламентація, система дозволів і заборон, планування і координація, субсидії і оподаткування» [142, с.29]. П. Самуельсон дотримується ідеї синтезу методів непрямого і прямого державного регулювання в дусі кейнсіанської традиції.

Інший економіст неокласичного напрямку, – англійський професор Е. Мішен, висловлюється за непрямі методи регулювання, як більш ефективні [189]. Дана теорія має ряд позитивних моментів. Її прихильники дійдуть висновку про те, що забруднення навколишнього середовища – це особливого роду негативний «продукт» господарської діяльності, що зменшує національний добробут. Мов сили стихійного ринку не в змозі захистити суспільство від цього збитку, тому обґрунтовується необхідність введення спеціального екологічного оподаткування. Його мета – змусити виробників, які забруднюють своєю діяльністю навколишнє середовище змінити технологію виробництва і припинити забруднення, або хоча б

компенсувати суспільству завданий збиток.

У тій мері, у який дані рекомендації вдається виконувати, ринковий механізм під впливом оподаткування забезпечує зниження рівня забруднення, сповільнює його зростання. У цьому відношенні можливості ринкової конкуренції як гнучкого й оперативного інструмента екорегулювання не слід заперечувати і недооцінювати.

Однак, «неокейнсіанська» теорія не дає відповіді на питання: як бути, якщо фірми здатні реагувати на екоподаткування не зниженням забруднення, а підвищенням цін на свою продукцію. Далі, як визначити економічний і соціальний збиток від забруднення – сумами, необхідними для відновлення виробленого руйнування природного середовища, або сумами, що компенсують зниження добробуту населення. Очевидно, що в першому випадку збиток буде визначений досить умовно, тому що далеко не всяке руйнування середовища може бути відновлено, у другому випадку компенсація взагалі не пов'язана з природоохоронними функціями. Надмірні ж податки призупиняють економічне зростання і з інструмента регулювання економічної сфери суспільства, перетворюються в інструмент її руйнування [188, р.37].

Одночасно висуваються реформістські заклики до набагато більш інтенсивного і прямого втручання в економічні процеси, чим це передбачається «екологічним оподаткуванням».

Прихильники радикального напрямку соціально-екологічного регулювання вимагають введення елементів безпосереднього планування в процеси, що пов'язані зі споживанням екологічних благ. Згідно, одному з засновників цього напрямку Д. Гелбрейту, «захист природи стає важливою задачею законодавства. І оскільки планування в цій області стає неминучим, необхідно розробити ефективний апарат планування в області охорони природи, для кожного законодавчого органу» [26, с.163].

Не вірячи в можливість підвищення ефективності суспільного природокористування шляхом регулювання ринкових відносин, радикали

розробляють більш широкий підхід, що включає постановку цілей і планування стосовно проблем навколишнього середовища, наполягаючи на реформуванні економічного і політичного механізму західної цивілізації. У цьому контексті Б. Коммонер писав: «Ми повинні будемо зіштовхнутися з задачею введення в соціоекономічний процес нормативів, що формулюються все більш політичним шляхом. Іншими словами, наша задача – діяти на основі об'єктивних «субстанціональних» критеріїв, що є соціально прийнятними і політично санкціонованими» [61, с.152.].

Звертає на себе увага той факт, що моделлю модернізації екосоціальних відносин служать розвинуті західні країни, ще точніше ті, котрі представляють сформовану капіталістичну демократію. Теорії модернізації ясно відображають основну мету – збереження існуючих соціальних стандартів і орієнтованих на споживання цінностей. По суті, подібна модернізація, якщо вона буде здійснена, означає експорт демократичного індивідуалізму, тобто високо розвинутих форм суспільств, зорієнтованих на досягнення споживчих цілей [202, р.281.].

Починаючи з кінця минулого сторіччя, пропоновані суспільству в якості дискусійних, політико-економічні підходи, відходять на другий план. Приходить розуміння того, що для збереження природного середовища і виходу з екологічної кризи першорядне значення має осмислення й оцінка тих факторів соціального буття, що зумовлені культурними факторами людської діяльності. Немало теоретиків, під час обговорення проблематики екологічного розвитку цивілізації звертаються до висвітлення вже не стільки економічних, *скільки ціннісних і морально-етичних аспектів* життя людини [40; 49; 59; 98]. Усі частіше висловлюється думка про те, що найглибші проблеми нашого часу – не технічні, а моральні [74; 91, 138]. Підкреслюється, що в сучасному світі спостерігається диспропорція між технічним і етичним розвитком. Важливо ще раз підкреслити, що в даний час обговорення глобальних екологічних проблем уже не мислиться у відриві від висвітлення морально-етичних імперативів, цінностей і цілей людини [19; 26;

183]. І якщо західні економісти 1970–80-х років не змогли скільки-небудь переконливо відповісти на екосоціальні питання, що хвилювали світову громадськість, то це пов'язано, насамперед, і з тим, що вони не зверталися до аналізу аксіологічного зрізу людського буття, а акцентували увагу лише на кількісних аспектах економічного росту. Найбільш далекоглядні теоретики тих років усвідомлюючи ці прорахунки, прийшли до розуміння необхідності врахування «динамічного балансу наукових, економічних, соціальних й етичних факторів і цілей» [189, р.28], «детального вивчення соціальних змін і, зокрема, наукового дослідження цінностей і цілей індивідів» [220, р.538]. Саме в цьому напрямку йдуть міркування тих дослідників, хто ратує за створення екологічної етики, орієнтованої на майбутнє, і закликає до розгляду глобальних екопроблем з урахуванням морально-етичних вимог.

Переоцінка цінностей, що виражається в акцентуванні на розкритті культурних, морально-етичних імперативів, спостерігається й у дослідженнях Римського Клубу. Так, вже в ході дискусій про межі зростання після публікації першої доповіді [84] багато представників Римського Клубу звернулися до аналізу широкого спектра соціально-економічних, політичних і моральних проблем. Деякі з них особливо підкреслювали, що дослідження світу не може бути обмежено осмисленням проблем біосфери. Для того, щоб зрозуміти світ у всьому його різноманітті, необхідний розгляд того, «що може бути назване «етосферою», що містить у собі складне переплетення цінностей, культурних традицій і відносин між ними, що детермінують поведінку світової системи» [104, с.129]. Врахування і осмислення цих аспектів розвитку людської цивілізації органічно входить в усі наступні доповіді Римського Клубу.

Зауважимо, що вже автори «Меж зростання» хоча й у незначній мірі, та все ж торкнулися етичної проблематики. У всякому разі, розглянуті ними альтернативи розвитку людства, що передбачають стабілізацію чисельності народонаселення на відповідному рівні, ґрунтувалися на необхідності етичних установок і ціннісних орієнтацій людей, що свідомо йдуть на

самообмеження свого відтворення. Крім того, обговорюючи проблеми економічного зростання, група Д. Медоуза підкреслювала, що існуючі тенденції росту сприяють марнотратству «як моральних, так і фізичних ресурсів» [84, с.181]. Але, зосередивши свою увагу на виявленні фізичних меж росту, автори не намагалися скільки-небудь докладно розглядати проблеми «етосфери». І це було визнано одним з істотних недоліків першої доповіді Римського Клубу.

У подальших дослідницьких проектах Римського Клубу етична проблематика стає однією з центральних. Можливість виживання людської цивілізації співвідноситься тепер представниками Римського Клубу із необхідністю встановлення нових моральних принципів, що передбачають міжнародне співробітництво, розвиток взаєморозуміння, високоморальних відносин між людьми, а також між людиною і природою.

Існують й «винятково» аксіологічні підходи до розв'язання екосоціальних проблем. Їх мета дещо відмінна від аксіологічних цілей Римського Клубу, а саме – обґрунтування необхідності створення і соціальної дифузії екологічної етики [144, с.105–121]. В основі цього підходу лежить уявлення про те, що людина належить деякому природному стану речей, що склались до і незалежно від людини і не підлягають зміні. Цей підхід називають біоцентричним або екоцентричним. До речі, підхід Римського Клубу, можна позначити як антропоцентричний, згідно з яким, відношення до природи витікає з намірів й інтересів людини, з його можливостей змінювати своє оточення, а не з визначення його місця у світі як чогось назавжди обов'язкового. Серед прихильників екоцентризму зазначимо таких: О. Леопольд з його «Етикою землі», і Дж. Лавлок з його «Гесею як божественною Землею», і Л. Уайт, що закликав до того, щоб зірвати з людини вінець царственої величі й установити так звану «демократію всього живого».

Екоцентризму властиве прагнення зробити людину «просто громадянином біосфери», «на рівних» із всіма іншими видами життя, тобто

«морально рівноцінним». У наступних, дещо пом'якшених варіантах екоцентризму акцент був перенесений на те, що існує «самоцінність» або «внутрішня цінність» живих істот, який люди зневажають при утилітарному підході, щось на зразок того, що цінність лісу незмірно перевищує вартість усіх колод, які можна взяти в лісі, якщо спиляти усі дерева. Виникаючі звідси питання такі: 1) що є джерелом «внутрішньої цінності» природного і 2) як її адекватно виразити. Відповіді на них біоцентристи не дають.

Певно що, постановка таких питань означає, що саме людина буде давати на них відповіді. Саме людина бачить і осмислює природу в таких її якостях, як краса, цілісність, гармонійність або велич, роблячи більш розвинутим і диференційованим розуміння «внутрішньої цінності» природи. При цьому виявляється, що краса і гармонія природи ніяк не обумовлені біологічною необхідністю, природа завжди приносить у жертву еволюційним змінам ті види життя і ландшафти, що представляються людині ціннісними з естетичної точки зору.

Це означає, що вже в самій природі біологічна доцільність і краса живого можуть мати різні джерела, погодженість дії яких нічим не гарантована. Ряд авторів порушує питання і про надприродність таких джерел, що робить екоцентристський підхід ще більш проблематичним [58; 125].

Однак, подібна точка зору не для усіх є переконливою. Ставиться питання про формування у свідомості особливого рівня «більш глибокого, чим его-свідомість», чи альтруїстичного «Я», відкритого світові і не прагнучого їм опанувати заради цілей самоствердження. Йдеться про такий підхід, якому Д. Дивола і Дж. Сешена дали назву «глибинної екології» [17, с.71–81].

«Глибинно-екологічна мудрість» як нова екософія, яка втілює в собі екологічну гармонію та рівновагу [197] – це вираження особистісної зрілості, що несе в собі прийняття навколишнього світу, а не світозаперечення, що імпліцитно є присутнім у прагненні «підкоряти природу». На протиположності

екологічному антиантропоцентризмові вона приймає і людину, бачачи в ньому не безнадійного егоцентрика, а істоту, покликану стати вільною від его-свідомості на шляхах самопізнання, саморозкриття перед обличчям «вищого Я» навколишнього світу і зближення з ним аж до з'єднання. У результаті наше «справжнє екологічне Я здатне обійняти всю природу визвольною любов'ю, що зберігає розмаїтість форм життя в статусі взаємної внутрішньої цінності. Наша самореалізація в цьому сенсі веде до біорегіоналізму, децентралізації, саморегуляції, співтовариству і екотопичному баченню. Здатність жити в таких співтовариствах – це і є екософія, або екологічна мудрість» [39, с.40].

У всіх цих міркуваннях досить виразно проглядається відбиток пантеїзму. Виникає питання: чи потрібно так далеко заходити, щоб укоренити екологічну мудрість? Чи дає пантеїзм ту ступінь внутрішнього звільнення людини, при якій вона зможе любити природу і з цією любов'ю спрямовуватися до справжнього блага? Очевидно, що сучасна екологія й екологічна етика цілком можуть обійтися без звертання до трансцендентних змістів. Справді, вимоги екології до людини прості – стримати домагання. Але проблема в тім, що європейська цивілізація не змогла знайти засобів, що гарантують екопозитивні дії в цьому напрямку. У цьому контексті, апеляція екософії до трансцендентного цілком зрозуміла: цей засіб вивести людину зі стану замкнутості на своє «Я» і через контакт із Вищою реальністю зміцнити його моральну волю до шановного відношення до природи.

Таким чином «глибинна екологія – це вчення про егалітарне (тобто рівноправне) ставлення до світу. Відповідно для практичного втілення принципів глибинної екології необхідно змінити чинну політику та її вплив на економіку, технологію й ідеологію суспільства. Ідеологія має брати за основу оцінку якості життя, ґрунтованого на внутрішніх цінностях, а не бути засобом виправдання лінійного зростання стандартів споживання» [17, с.74].

Слід звернути увагу і ще на один аспект глибинно-екологічного дискурсу. Очевидно, це один з небагатьох екологічно орієнтованих

напрямків сучасного соціального транзиту, який бере на себе сміливість відкрито наполягати на тому, що тільки безпосереднє трансформування свідомості у бік його екологізації здатне переломити технократичні підвалини соціального праксиса. Чи можна, у такому випадку, глибинну екологію сприймати як явище, що стоїть в ряді з іншими ідеологічними концептами, або сам глибинно-екологічний дискурс сприймати як ідеологічний? Безперечно, ні. Віддаючи належне цьому напрямкові соціально-екологічної думки, його гуманним і шляхетним цілям, відзначимо, що сподівання на зміну стандартів мислення за допомогою розвитку «екологічної чутливості», це, усе-таки – благодущність. У всякому разі, глибинній екології не дістає розуміння практик масових соціальних змін. А це вже питання здебільшого політичні.

Виділимо *політичні підходи* до розв'язання кризових проблем у сфері взаємодії суспільства і природи.

Перший підхід можна визначити як *традиціоналістський*. Суть його в тім, що пропонується залишити проблеми виживання майбутнім поколінням, а в даний час обмежитися раціональним природокористуванням. Фактично, мова йде про те, що майбутні покоління призначаються до «викидання за борт». Найбільше чітко цю стратегію виразив В. Соколов. Для нього головна проблема – не загибель людства, а загибель свободи особи, мов «є цінності, що вище природи». Рух «зелених» для В. Соколова – «велика зелена утопія – чума зелена», причому «абсолютизуюча виживання Зелена утопія ставить метою відмовлення від діяльності, що дає вихлопи, і зворотне розчинення людини в природі» [150, с.24]. Ніяких стратегій, крім двох – руйнуючу природу і руйнуючу цивілізацію, – публіцист не бачить. У результаті, Соколов легко вибирає першу: «Якщо ми не хочемо жити в пеклі, навчимося жити в історії» [150, с.24–25].

Відповідна цій стратегії і тактика: пропонується обмежитися жорсткістю природоохоронних законів, тобто продовжувати імітувати турботу про природу і тим заспокоювати опонентів і (можливо) свою совість.

Хоча настільки відверті висловлення вкрай рідкі, вони виражають позицію чималого числа людей, які майже начисто позбавлені екологічного інтересу. Аналізуючи соціологічні дослідження останніх років, відомий вітчизняний дослідник соціології природи О. Стегній констатував, що питання екології використовуються різними політичними силами здебільшого для дискредитації «бюрократів» і критики безпосередніх супротивників [154, с.371].

Другий підхід: *припинити технічний прогрес*, повернутися «назад» до природи. Побідні закликали неодноразово обговорювалися науковою спільнотою з часів ще перших доповідей Римського клубу. Серед висновків є і такий: якщо відмовитися від споживання невідновлювальних джерел енергії, то населення Землі за найближчі сто років має скоротитися в десять разів і після цього залишатися постійним. Це диктує відповідну тактику:

оскільки поверхня Землі обмежена, то людям прийде́ться потіснитися, щоб дати можливість співтовариствам (біоценозам, що забезпечують гомеостаз біосфери) зайняти більшу частину земної поверхні. У неявному виді таку позицію, очевидно, займає більшість «зелених», і легко бачити, що отут криється основа для диктатури, оскільки змусити усіх обмежитися відтворювальними джерелами енергії й одною дитиною на родину не можна без дуже жорстких мір [173, с.191].

Виходить, «межі зростання» не такий вже й мирний перехід до «нульового зростання» (як думають мрійники), а є кривавою диктатуру на зразок диктатури Пол Поту в Камбоджі (про таку можливість, фактично, застерігав і Римський клуб). Економічної філософії нульового зростання не існує, є лише уявлені супротивники будь-яких концепцій зростання. «Термін «нульове зростання» має ясний сенс при дослідженні популяцій. У економіки немає причини переймати його.

Третій підхід: *забезпечити комфорт «золотому мільярдові»*. Якщо попередня стратегія заснована на загальному скороченні населення і душевого споживання, то стратегія «золотого мільярда» неявним чином

пропонує «викинути за борт цивілізації» таку ж кількість людей, але – цілими регіонами. Її прихильники – керівники транснаціональних корпорацій; її тактика – нерівноправна зовнішня торгівля, при якій країни Півдня змушені продавати Півночі ресурси (у тому числі і свою дешеву робочу силу) і убожити; її етика – збереження культури (точніше, культури західного зразка) ціною деградації регіонів, що не потрапили в «золотий мільярд». Однак, чи довговічне благополуччя «золотого мільярда» [65, с.74–100].

Четвертий підхід: *створити величезні заповідники*. У крайньому варіанті (Ю. Одум і його послідовники) передбачається третину Землі відвести під заповідники, третину урбанізувати й індустріалізувати, а третину віддати під експлуатацію земель і надр [100]. Настільки ж штучна, як і «нульовий приріст», ця стратегія залучає етично (збереження всіх типів природи), але нічого всерйоз не вирішує, тому що лише підсилить руйнування двох третин Землі, а разом з цим прискорить і загибель заповідників.

П'ятий підхід: *створити штучну біосферу* замість приреченої на загибель природи. Розпочавши з начебто привабливої ідеї ноосфери, як сфери розуму (Вернадський й ін.) [12] після «скромного» зауваження мікробіолога Г. Заварзіна (1976) про необхідність створення штучних біогеохімічних бар'єрів для розмежування форм життя, що заважають одна іншій, у даний час ця стратегія прямо закликає створити «безприродний технічний світ», щоб мати можливість необмежено довго підтримувати існування 8–10 млрд. людей. Тактика тут зовсім не розроблена (прихильники цього напрямку самі визнають, що для балансу такої екосистеми хоча б по воді і кисню потрібно винайти безводну і безкисневу індустрію), але етика різюча: в угоду виживанню, людина відмовляє собі в головному, що її оточує, – у живій природі [39. с.40].

Шостий підхід: *рівноважне природокористування*. Ця найбільш приваблива, здавалося б, стратегія закликає підкорити економічний розвиток тим екологічним обмеженням, які дозволяють людству існувати в реальній (а

не вигаданій) природі необмежено довго. При цьому «суспільство контролює всі сторони свого розвитку, домагаючись того, щоб сукупне антропогенне навантаження на середовище не перевищувало самовідновлювального потенціалу природних систем». Така стратегія, але, на жаль, тактика тут дотепер запозичається в інших стратегій, в основному – у першої, тобто вітається раціоналізація колишніх типів природокористування й імітація охорони природи. Питання про те, чи можлива рівновага взагалі, навіть не ставиться. Стратегія залишається декларативною, зате істотна її етична сторона: наш комфорт ставиться нижче, ніж життя нащадків.

Всі інші розмови про майбутнє Землі і людства є просто спробами комбінувати елементи зазначених шести стратегій. Жодна з них не містить того, що повинно бути головним, – об'єднання засобів екології, економіки і культури в єдину стратегію (яка саме і могла б дати шанс на порятунок цивілізації, а не одних лише людей). Усі шість стратегій ігнорують можливість природної еволюції суспільства в новий, ув'язаний з природою, стан: перша просто пропонує чекати кінця, а інші конструюють абстрактні утопії. Той факт, що всяка еволюція є акт самоорганізації (зміна однієї життєздатної системи на іншу), залишається без уваги. Те, чого немає в жодній стратегії, навряд чи досяжно шляхом їхніх комбінацій, тому дозволимо собі стверджувати, що жодна з запропонованих стратегій не є перспективною з погляду розв'язання екосоціальних суперечностей.

Безперечно, людство шукає шляхи узгодженого розвитку природи і суспільства. Величезну надію людство покладає на запровадження концепції «сталого розвитку» [9; 14; 21; 124; 133], як ключової в міжнародному порядку денному (Ріо-92 та Йоганнесбург-2002).

Аналізуючи перераховані вище підходи і точки зору (політекономічні, морально-етичні, політичні), ми дійшли висновку: усвідомлення кількісних обмежень можливостей природного середовища і наслідків підвищення їхнього граничного рівня є відправним пунктом виникнення нових форм мислення, що повинні привести до ґрунтовного перегляду існуючих зразків

екологічної поведінки. Але ще більш настійна необхідність утвердження екологізму як системноекологічного, ціннісного стилю мислення. Це досить нове явище, що набуло глобального значення тільки в останні роки і має всі шанси стати одним з головних проблемних напрямків, якими буде зайняте людство в ХХІ ст.

На сьогодні світове співтовариство керується декількома системами культурних цінностей, або функціональними ідеологіями. Серед найпоширеніших з них можна виділити лібералізм, консерватизм, комунізм, соціал-демократизм, фашизм, релігійну ідеологію. До цього списку нерідко «додають фемінізм, комунітаризм, націоналізм, анархізм, технократизм, екстремізм, анархо-синдикалізм, расизм, але це вже скоріше різновиди тієї чи іншої головної» [107, с.320]. Водночас цей набір ідеологічних підсистем [10; 18; 87; 88; 97; 108; 125] підтверджує тезу про деідеологізованість глобального співтовариство. Але для глобальної екополітичної регламентації вони, на наше переконання, не прийнятні. У більшості випадків, зазначені культури-системи є усього лише формами прояву або засобами вираження усі тієї ж, технократичної ідеології.

Відповідно, потрібно виробити єдину ідеологічну лінію, адекватну загальнолюдським цілям й інтересам. Саме такою ми бачимо ідеологію екологізму. Концепція екоідеологічних інтересів і пріоритетів розглядається нами в ролі своєрідної «ідеї-рамки», здатної забезпечити консенсусний зв'язок між прихильниками різних ідеологічних переконань і світоглядних орієнтацій. Пріоритетом екоідеології повинна стати задача відходу від технократичних імперативів. Пріоритетом суспільної свідомості повинні стати запаси екологічних благ, а не потік виробництва і споживання.

Така ідеологія принципово не може бути конфронтаційною оскільки відображає інтереси не конкретних соціальних верств населення, а інтереси всіх і кожного живучого одночасно. Вона повинна здійснювати функцію культурної конвергенції і бути засобом створення єдиної цивілізації на базі загальнонаціональних, загальнолюдських цінностей. Це повинна бути

транснаціональна екополітична метадоктрина. Незважаючи на те, що всі існуючі в минулому екоідеологічні доктрини претендували на вираження абсолютного «блага» (для Природи і Суспільства), підкріпленого абсолютним авторитетом («ідеєю»), усі вони підлягають перегляду, і з погляду сучасних екосоціальних уявлень не можуть бути визнані конструктивними. Тобто необхідні пошуки, у плані створення сучасної позитивної екоідеології.

У той же час, необхідно вказати на палітру думок щодо існування «чистої» екоідеології. Так, частина авторів стверджує, що екологічна ідеологія існувати не може тому що ідеології – це класовий феномен, а всяка надкласова, надпартійна ідеологія, – це нонсенс. Інша точка зору зводиться до того, що суспільство взагалі повинне бути вільним від будь-якої ідеології, у тому числі екологічної [169, с.134–148.].

На наш погляд, такі твердження відображають застарілий, традиційний підхід. Він склався в контексті дуального мислення, не системного підходу, що відповідає механістській, а не холістській, цілісній картині реальності. Зазначені точки зору, у даний час, просто архаїчні. В кінці ХХ ст. починає складатися нова соціальна реальність – єдине людство; йде процес оформлення її інституціональної структури, до якої не застосовні соціально-механістичні шаблони і стереотипи. Ми не стверджуємо, що класові і партійні ідеології геть віджили своє свій час. Але у відповідності зі структурою сучасної соціальної реальності, необхідно структурувати і рівні існування ідеології. Якщо існують ідеології класів, націй, держав, необхідно і слід вести мову і про існування глобальної ідеології, в основі якої загальнолюдські цінності, принципи, цілі і задачі.

«Людство – це не нація, не етнічна одиниця, це сукупність народів, що прагнуть до того, щоб організуватися в політичну й економічну спільність. Людство хоча і складається з безлічі підсистем різного рівня і конфігурації, але являє собою функціонально взаємозалежну систему. Усе це обумовлює наявність загального інтересу, що виявляється вище будь-яких приватних

інтересів локальних груп і класів. На подібній основі і виникає система цінностей/задач, що набувають загальне, глобальне значення: екологічний захист і безпека, екосоціальна і екополітична справедливість, упровадження високої екологічної культури, пошук раціонального способу життя всього людства, що враховував би вичерпність земних ресурсів та ін. Перераховані задачі не можуть бути адекватно вирішені поза ідеологією. У єдиному ж і цілісному комплексі вони можуть вирішуватися тільки ідеологією, і нічим іншим. Тільки вже з цієї одної причини соціум, що володіє свідомістю, ніколи не зможе обійтися без ідеології» [115, с.28].

Зазначимо декілька *властивостей ідеології*, найбільш істотних для сучасного соціального праксису.

По-перше, ідеологія – не просто система поглядів (такою системою є будь-яке навчання) і не тільки спосіб захисту соціальних інтересів, що забезпечуються набагато більш прямо, безпосередньо й ефективно багатьма іншими способами. Ідеологія – це така система поглядів, що дозволяє людині і суспільству так чи інакше орієнтуватися в навколишньому природному і соціальному просторах. Ідеологія, у цьому змісті – синтез усього знання, яким володіє в даний історичний момент людина: наукового, практичного, соціального і духовного досвіду, а також усіляких гіпотез (як наукового, так і іншого походження), якими в силу необхідності, вимушено компенсується відсутність точного знання в тих випадках і сферах, де такого знання об'єктивно нема, але діяти проте потрібно.

По-друге, ідеологія – не просто синтез знання (таким синтезом є і світогляд і багато чого іншого), але синтез, спрямований на вирішення практичних задач організації, життя і діяльності суспільства. Ідеологія завжди орієнтує індивідів і соціум у цілому на відповідні стандарти соціального життя, пояснюючи як їм треба жити, чому треба жити саме так, а не інакше, що і чому варто робити. Вона пов'язує воедино декілька «сплетінь»: людина – природа – всесвіт; особистість – суспільство – соціальні інститути; досвід – пізнання – знання, і фокусує всіх їх на

бажаному, з погляду даної ідеології, необхідному і навіть єдино можливому типу індивідуальної і суспільної поведінки, способу життя. Попутно вирішується ще одна задача принципової важливості: забезпечуються організаційні підстави для відповідного типу поведінки і способу життя – підстави, що виражаються в принципах громадської організації й в організації самої ідеології (церква, партія, братство, секта і т.д.).

По-третє, на відміну від політичних програм, платформ, від усіляких конкретних планів і т.п. ідеологія в головних змістовних її аспектах завжди концентрується на макрорівні соціальних явищ і процесів, об'єктивно виступаючи регулятором саме макрорівня (і незмінно терпить поразки, коли їй нав'язують вирішення конкретних і приватних задач); а також на довгострокових процесах, явищах, тенденціях і задачах. Предмет ідеології – не управління сьогоднішніми справами конкретного суспільства, а регулювання життя даного соціуму в історичному масштабі часу. І це – не дефект ідеології і не особлива її претензія, а прояв докорінної властивості індивідуальної і суспільної свідомості: на відміну від «чисто» біологічної психіки, що кориться інстинктам, будь-яка свідомість (включаючи навіть патологічні його форми) здатна трансформуватися в поведінку тільки за умови, що всі внутрішні компоненти змісту цієї свідомості на момент початку дії узгоджені між собою, взаємно несуперечливі. Якщо ця умова не виконується, то результатом буде або відмова від дії, від поведінки; або неадекватна, патологічна поведінка; або, при тривалому збереженні такого положення, руйнування особистості суб'єкта.

По-четверте, саме тому ідеологія виконує об'єктивно украй важливу функцію вищої легітимації усього, з чим вона має справу в змістовному плані: уявлень про світ і місце людини в ньому, відповідного суспільного ладу, соціальних відносин, типів поведінки і способу життя і т.д. А тим самим виступає і як вольовий імпульс, що забезпечує довгострокову організацію всього громадського життя; і як джерело соціальної мотивації для людини, груп, соціальних інститутів, суспільства в цілому [115, с.29–30].

Вочевидь, що більшість з перерахованих задач не вирішується або не може бути адекватно вирішене без ідеології. У єдиному ж і цілісному комплексі вони можуть вирішуватися тільки ідеологією, і нічим іншим. Отже, вже тільки з цієї причини соціум, що володіє свідомістю, ніколи не зможе обійтися без ідеології. Це дозволяє зробити наступний висновок: об'єктивна суспільна потреба в ідеологіях буде наростати. Хоча, звичайно, і самі майбутні ідеології, і механізми їхнього функціонування і розвитку будуть багато в чому відрізнятися від минулих.

Однак, чи обов'язкова поява якоїсь нової, зокрема екологічної ідеології? Ми знову ж висловлюємося на це питання ствердно. Логіка міркування наступна. Усі ті якісні ривки, з яких складалася історія розвитку окремих країн, народів і світової цивілізації в цілому, незмінно спиралися на якийсь новий для свого часу комплекс ідей і моральних імперативів. Саме цей комплекс і давав у підсумку нову соціально-історичну якість. Старі ідеї, старі моральні істини можуть бути правильні, але усі вони, здебільшого, так чи інакше відомі й сьогодні. І якщо вони не надихнули нас учора, то важко очікувати, чому вони раптом викликають ентузіазм завтра. Це значить, що ні механічне запозичення існуючих ідеологій, ні звертання до ідеологій минулого, будь то світські або релігійні, у принципі не здатне вирвати людство з лещат екологічної кризи, підняти його до нової духовної, інтелектуальної, екосоціальної якості [115, с.30–31].

Виходячи з зазначеного, створення нової екологічної ідеології (яка базується на ліберально-демократичній політико-світоглядній конструкції), є пріоритетною задачею глобального масштабу.

Представимо складові екологізму, як нової екологічної ідеології. Зауважимо, що дана конструкція не претендує на завершеність чи досконалість, а являє собою свого роду інтроспекцію автора по проблемі формування даної ідеології. Екологічна ідеологія:

- повинна бути ідеологією відкритого й інтегрального типу. Якщо брати приклад розвинутих країн то бачимо, що консерватизм стає соціальним

і ліберальним; лібералізм – соціал-демократичним, а соціал-демократія – ліберальною. І всі ці ідеології так чи інакше сприйняли парадигму загальнолюдських цінностей – законності і моральності, гуманізму, ненасильства, рівноправності партнерів у розумінні рівних стартових можливостей громадян, груп, партій. Ці цінності повинні бути політико-світоглядним фундаментом шуканої ідеології. На неї повинна бути покладена обов'язок витиснення із суспільної свідомості приватних ідеологій, і заміна їх екологічним відображенням суспільного буття;

- повинна бути раціональною, прагматичною, неутопічною. Вона неминуче буде включати істотні елементи віри, але вона вже не повинна бути релігією, а переконаним світоглядом;

- повинна бути гуманною. Ф. Сен-Марк підкреслював, що в даний час надзвичайно важливо «пробудити в нас «нову людину» живильним віанням нового гуманізму» [146, с.421.]. На великому соціально-історичному матеріалі можна вважати безумовно доведеним, що в усі епохи найбільших сукупних результатів домагалися ті релігії й ідеології, ті політичні системи і режими, що робили сучасний їм гуманізм однією з найважливіших цілей і опор свого життя і діяльності. Екоідеологія повинна розглядати свою основну задачу – подолання екокризи через призму гуманізації самої людини і суспільства в цілому;

- повинна бути безконфліктною стосовно вже існуючим ідеологіям. Ідеологічна боротьба не може бути самоціллю і повинна розглядатися в контексті творчого конфлікту. Сконструйована ідеологія повинна прямо орієнтуватися на співробітництво з усіма соціальними, політичними і конфесійними силами [191, р.62].

- повинна орієнтуватися не на соціальну базу (цим повинні займатися політичні партії), а на духовну опору. Будь-яка ідеологія в наш час повинна шукати опору не в соціальній, а в когнітивній сфері. Всі існуючі донині ідеології завжди спиралися на ту або іншу базу – народ, національність,

групу, категорію населення, а отже (з цієї причини) були і є потенційно конфронтаційними, бажаючи або не бажаючи цього;

- повинна піддаватися постійному емпіричному корегуванню. Беззаперечно, ніяка ідеологія не може обійтися без елементів віри і без соціальних гіпотез. Однак, вона стає помилковою свідомістю, коли починає приймати свої гіпотези і очікування за догми. Щоб корегування практикою стали нормою, необхідний синтез шуканої ідеології з психологією позитивізму [115, с.31–32].

Які ж цінності повинна відстоювати шукана нами ідеологія? Ми виходимо з того, що система екологічних цінностей в неузгальненому виді присутня вже у наукових доповідях представників Римського клубу. Як бажані цінності життя висувуються такі, котрі відповідають загальнолюдським ідеалам про гармонію між людиною і природою, рівності між людьми, соціальної справедливості, любові до ближнього, солідарності всіх громадян світу в ім'я викорінювання воєн і забезпечення соціального прогресу людства [70, с.224]. У кожному дослідницькому проекті ці цінності характеризуються й описуються по-різному, але сутність їх зводиться до одного – до утвердження гуманістичного їхнього змісту, що відповідає уявленням про моральну і добродієсну природу людини, що може розкритися у всій своїй повноті, якщо тільки людина усвідомлює наявність у ньому творчих задатків і виявиться здатним до їхнього розвитку, до самореалізації своїх сутнісних сил.

Так, у доповіді Я. Тінбергена «Перегляд міжнародного порядку» вихідним пунктом міркування про гуманістичні життєві цінності і цілях служить положення, згідно з яким фундаментальна мета світової спільноти – «досягнення гідного життя і добробуту для всіх громадян світу» [158, с.85]. Ця мета, на думку авторів доповіді, визначена тим, що кожна людина має рівне право на гідне життя і реалізацію своїх потрійних здібностей: як громадянина, виробника і споживача. Забезпечення ж гідного життя, добробуту всіх людей на планеті і реалізація потрійних здібностей кожної

людини можливі лише при перетворенні в життя таких загальнолюдських цінностей:

- рівності, як вираження рівноцінності всіх громадян планети і необхідності ведення боротьби з забобонами і дискримінацією;
- свободи, як визнання основних прав за кожною людиною і сумісності з вільним волевиявленням інших;
- демократій участі людей в економічному, політичному і громадському житті;
- солідарності, що свідчить про прояв почуттів любові і братерства загального інтересу і взаємоповаги;
- збереження культурної розмаїтості як необхідної тенденції розвитку людства, заснованої на визнанні національної самобутності народів і корисності взаємообміну культурними цінностями між різними країнами;
- підтримки здорового навколишнього середовища.

Ці цінності, як вважають автори доповіді, повинні бути покладені в основу спроб створити новий міжнародний порядок і досягти головної мети, що передбачає забезпечення гідного життя і благополуччя всіх людей.

Подібне трактування гуманістичних цінностей і цілей, хоча і з деякою корекцією, має місце в п'ятій доповіді Римському клубу «Цілі для людства». Говорячи про загальнолюдські ідеали, що включають у себе уявлення про братерство, любов, солідарність, його автори висувають чотири глобальні цілі, досягнення яких буде сприяти, за їхнім переконанням, гуманізації світу і людини:

1) глобальні цілі безпеки як вирішальна умова і передумова подальшого виживання людини на планеті. Основна задача – покінчити з гонкою озброєнь, а також зменшити або виключити взагалі можливість розв'язання міжнародних конфліктів і воєн як на регіональному, так і на глобальному рівні;

2) глобальні цілі продовольства, що передбачають ліквідацію голоду і недоїдання мільйонів людей на планеті, що передбачає зростання

продуктивності праці в сільському господарстві, рівномірний розподіл продовольства між країнами й усередині них, поповнення світових запасів і створення світової системи продовольства, що дозволяє задовольняти потреби всіх громадян світу в необхідних для підтримки життя продуктах харчування;

3) глобальні цілі по використанню енергії і природних ресурсів. Найважливіші задачі по забезпеченню досягнення цих цілей – використання енергії так, щоб вона була поставлена на службу людині і щоб вона не стала жертвою безвідповідального використання енергетичного потенціалу; здійснення контролю над технологією, призначеної для одержання енергії, і оцінка її не тільки в термінах капіталовкладень, але і з погляду соціальної значимості і збереження навколишнього середовища; забезпечення раціонального використання природних ресурсів шляхом зміни існуючих способів експлуатації природних багатств і оцінки економічної ефективності природокористування з погляду тривалості часу використання природних багатств, сировинних матеріалів, а не кількісної витрати ресурсів;

4) глобальні цілі розвитку, що передбачають орієнтацію не на максимальний економічний приріст, а на задоволення як матеріальних, так і духовних потреб людини, підвищення «якості життя», встановлення соціальної справедливості в розподілі матеріальних і духовних благ [115, с.33–34].

Такі основні глобальні цілі людства, що, як вважають автори доповіді, повинні відкрити «нові обрії для світової спільності» [193, р.323]. Крім того, потрібно переосмислити кореляції між поняттями «зростання» і «розвиток». Хоча ці поняття близькі, проте вони не тотожні. Розходження їх не стільки лінгвістичне, скільки змістовного порядку. З огляду на це прийшов час відмовитися від концепції зростання, замінивши її концепцією соціально-економічного, політичного, культурного й екологічного розвитку. Акцент повинен бути перенесений з кількості на якість. Іншими словами, концепція економічного зростання, що визначає дане зростання як панацею від усіх

лих, повинна бути замінена «гуманною концепцією соціально-економічного прогресу, обмірюваного в термінах якості життя» [205, р.304.]. Мова йде, таким чином, про звертання до розгляду соціально і культурно прийняттого напрямку розвитку, що забезпечує розгортання творчих сил людини і покращення «якості життя» усіх людей на землі.

У той же час представники Римського Клубу справедливо вважають, що необхідно «заохочувати розвиток такого типу, що найбільшою мірою відповідає «внутрішнім межах» сутнісних людських потреб усього населення Землі й у той же час не порушує «зовнішніх меж планети» [158, с.98]. В останніх доповідях Римського Клубу саме і починається спроба розробки нових стратегій соціально-економічного, культурного й екологічного розвитку, орієнтованого на індивіда, на поліпшення життя кожної особистості, нації, держави. Мета нових стратегій розвитку – створення сприятливих умов для розгортання усіх внутрішніх потенцій людини, розгортання того, що А. Печчеї називає «людською якістю». «Будь-які нові досягнення людства, – підкреслює він, – включаючи і те, що звично мається на увазі під «розвитком», можуть ґрунтуватися тільки на удосконаленні людських якостей, і саме на цьому ми повинні сконцентрувати усі свої зусилля, якщо ми хочемо дійсно «зростати»[105, с.262].

А. Печчеї, у книзі «Людські якості», описує немало з перерахованих вище цінностей і цілей. Гуманізація світу і людини передбачає, на його думку, перехід: від економічного зростання заради самого зростання до розвитку, що спрямований на задоволення різноманітних людських потреб і підвищення «якості життя»; від відособленості націй, країн і роз'єднаності людей до взаємозалежності і солідарності; від відчуження і пасивності до включення в громадське життя й активну участь у ній; від морального збідніння і політичної безвідповідальності до морально і соціально відповідальної діяльності у світі; від марнотратного відношення до середовища помешкання людини до глобального управління природними ресурсами планети.

На людство покладається, згідно А. Печчеї, шість цілей, або «місій»:

1) додержуватись «зовнішніх меж», тобто пов'язаних з наявністю обмежених біофізичних ресурсів землі, дотримуючись установки, що людство може і повинне використовувати природні багатства для своїх цілей, не порушуючи в той же час встановлену гармонію в природі;

2) додержуватись «внутрішніх меж», тобто обумовлених межами фізіологічної і психологічної адаптації людини до навколишнього світу, відшуковуючи внутрішні резерви для більш задовільного, чим це має місце в даний час, пристосування до денатуралізації і темпу сучасного життя, не насилуючи, однак, людський організм, тому що це може привести до стресів і порушень «фізіологічного» функціонування індивіда;

3) зберігати культурну спадщину, не зводячи культуру майбутнього до єдиної моделі і піклуючись про те, щоб не зникло культурне надбання людства, яке відображене в різних мовах, звичаях, пам'ятниках стародавності;

4) сприяти створенню «світової спільноти», яка базується на новому міжнародному порядку і системі взаємозалежних між собою, але географічно по-різному розташованих центрів по прийняттю соціально відповідальних рішень, тобто центрів, що діють на всіх рівнях людської організації;

5) підтримувати збереження середовища помешкання шляхом розробки світового екологічного плану по раціональному використанню природних ресурсів, запобіганню забруднення навколишнього середовища, розумному зростанню населення і т.д.;

6) сприяти створенню «продуктивного істеблішменту», або світової економічної системи, що забезпечує ефективне функціонування всіх економічних механізмів і «світової спільноти».

Ці місії людства призначені, за словами А. Печчеї, для організації нової структури світових інститутів і відносин, що відповідають специфічній людській ситуації, що склалася «у століття глобальної імперії людини», і переконанню людей у тім, що їм варто приділяти дуже пильну увагу

«систематичному розвитку й удосконаленню людських якостей і здібностей, вважаючи це головним» [105, с.262].

Таким чином, – як зазначає Т. Гардашук, – екологізм охоплює складну систему суспільних рефлексій і світоглядних настанов, що вибудовуються як над науковим екологічним знанням, так і над розмаїтим проблемним полем в координатах «людина-природа» та «суспільство-довкілля» [17, с.53]. Поняття «екологізм», будучи похідним від поняття «екологія» концептуально становить її світоглядну й ідеологічну надбудову. Становлення екологічної свідомості повинне забезпечити успішне вирішення комплексу взаємозалежних задач сучасного буття. Екологічна ідеологія покликана:

- скласти уявлення про сучасний стан світу в його найбільш істотних ракурсах і вимірах;

- виявити альтернативи розвитку людства і показати, до чого можуть привести непродумані дії людей, націй і держав, що переслідують свої приватні інтереси, не враховуючи глобальний характер наслідків цих дій;

- запропонувати нове бачення людини, що відповідає гуманістичним принципам побудови нового суспільства, у рамках якого можливе встановлення гармонійних відносин між людиною і природою, а також поєднання науково-технічного і соціального прогресу;

- пояснити можливість подолання екологічної катастрофи, що насунулася на людство, неминучої при тій ієрархії цінностей, що склалася в індустріальному суспільстві й обґрунтувати необхідність формування такої системи цінностей, у якій екзистенціальні цінності людства як єдиного суб'єкта, безумовно, домінували б над цінностями різних його «часткових», соціально-групових суб'єктів – расових, національних, класових, професійних, конфесійних і т.д.

- намітити програму дій, що сприяють розв'язанню екокризових ситуацій і вирішенню глобальних проблем, а також створенню передумов не тільки для виживання людства в цілому, але і для формування більш досконалих соціально-екологічних відносин з погляду можливостей розгортання усіх

творчих здібностей і дарувань людини і відновлення природних ресурсів.

Зазначені цілі визначають загальну орієнтацію екологічної ідеології, яку можна охарактеризувати як свідоме звертання до майбутнього. Ідеології націлюють нас на сприйняття соціального світу – не як кінцевого, незмінного, раз і назавжди даного. В ідеологічному контексті, він результат взаємодії нашої свідомості з тим, що ми зустрічаємо навколо себе: соціальна реальність являє собою інтелектуальне творіння. Відповідно, вплинути на дійсність можливо за допомогою конструювання сприйняття її людьми: через пропаганду ідей і створення з цією метою організаційних систем.

На рівні ж безпосереднього буття, нам приходиться мати справу з тим, що ідеї відображають. Коли справа доходить до реалізації якоїсь ідеї, встає питання, як їй на наш погляд, слід виглядати. Слова «наш погляд» мають на увазі «нас» у Нью-Йорку, Парижі, Бухаресті, Києві або Найробі. Якщо взяти до уваги різноманітність суспільного і культурного досвіду, а також особливості соціально-політичних і економічних систем в окремих країнах, не повинні дивувати розбіжності в поглядах на нюанси змісту ідеології і то, якими конкретно проблемами слід зайнятися, утілюючи її. Фундаментальне значення має ієрархія пріоритетів, що повинна відстоювати ідеологія. Відповідно, ми розуміємо екоідеологію, як механізм відстоювання пріоритету екологічних цінностей [200, р.9–19].

Вирішальним моментом є те, що екологічна ідеологія покликана самим фактом свого існування формувати в суспільстві екзистенційно-екологічні установки. У рамках подібних установок повинні бути реалізовані принципи рефлексивного, охоронного (екологічного) відношення до світу і життя.

2.2. Екологізм в контексті політологічного знання і політики екологічної модернізації постіндустріального суспільства

Політичне життя – це перманентний процес діяльності множинності людських індивідів, котрі, утворюючи різного роду об'єднання, групи,

спільноти, спрямовують свої об'єднані зусилля на вирішення всього спектру політично значимих задач за допомогою тих або інших політичних засобів. Таким чином, здійснюючи свої інтереси, люди змушені вступати в контакт один з одним, йти на зближення, нерідко конфліктувати, намагатися змусити сторону суперника прийняти ті або інші умови, використовуючи наявні ресурси, тобто використовувати владу. «Інтерес, – зазначається в Політологічному словнику, – реальна причина, рушійний фактор соціальних дій, які формують мотиви й стимули, ідеї та емоції соціальних суб'єктів – індивідів, соціальних груп, класів. Інтереси як і потреби, – практичне виявлення необхідності» [107, с.338].

Безперечно, життя людини пов'язане з задоволенням комплексу потреб. Під потребами дисертант розуміє стан нестатку для організму, особистості, групи, суспільства чогось суттєво необхідного для їхньої нормальної життєдіяльності. Ієрархія суспільних потреб безпосередньо залежить від рівня розвитку продуктивних сил у тій або іншій країні. Так, у розвинутих країнах для більшої частини населення в першу чергу характерно так зване «престижне споживання», тоді як у менш розвинутих країнах спостерігається діаметрально протилежна картина в диференціації потреб, де переважна більшість населення стурбована в основному задоволенням первинних базисних потреб, тобто фізичного виживання.

Зазначимо, що спільним моментом між потребами й інтересами є те, що в обох випадках дослідник має справу з прагненнями людей, що проявляються в їхній соціальній поведінці. Однак, якщо потреби орієнтують людей на володіння тими благами, що є життєво необхідними, то на відміну від потреби інтерес спрямований не стільки на предмет задоволення, скільки на ті соціальні інститути, установи, норми взаємин у суспільстві, від яких залежить розподіл предметів, цінностей, благ, що забезпечують задоволення потреб. На цьому акцентує увагу і відомий український дослідник М. Михальченко: «інтерес відображає безпосередніше, ніж потреба, практичне ставлення людей до умов свого існування і розвитку, є основою

визначення подій. Інтерес виступає як об'єктивне ставлення соціального суб'єкта до суспільних умов, що відображає спрямованість позиції і поведінки при обранні чи створенні умов задоволення своїх потреб, для реалізації мети подій» [107, с.338–339].

Однак, не всякий інтерес може бути основою політики, а тільки політичний інтерес. Суспільний інтерес стає політичним тільки тоді, коли виявляється, що він не може бути реалізований наявними моральними й адміністративно-правовими засобами [144, с.90]. Усвідомлення цього підштовхує людей на пошук нових шляхів, механізмів його реалізації навіть шляхом зміни влади і порядку управління суспільством. Необхідно відзначити, що практично кожна соціальна спільнота має свої політичні інтереси, що найчастіше не збігаються і навіть суперечать одна іншій, що дозволяє говорити про політичну структуру суспільства, тобто розшарування суспільства за політичними інтересами. Прагнення тих або інших соціальних груп, спільнот до реалізації своїх політичних інтересів являє собою динамічну першооснову політики, веде до зростання соціальної напруженості, появи політичних проблем і, як наслідок, до політичного конфлікту. Виконуючи регулятивну роль, політика і її інститути, з урахуванням співвідношення діючих сил, що стоять за тими чи іншими варіантами досягнення політичних інтересів, виробляють політичні рішення.

На шляхах досягнення своїх політичних інтересів, індивіди, групи, спільноти вступають у політичні взаємодії, що, з одного боку, приводить до формування нових політичних структур, а з іншого боку, до появи й укорінення у свідомості людей символів, понять, суджень, ціннісних орієнтирів, за допомогою яких вони пояснюють світ політики, оцінюють політичні події, судять про справедливу або несправедливу політику, «гарну» чи «погану» державу, владу, міркують про зміст політики, про її призначення тощо.

У першому випадку ми можемо говорити про політичний процес, тобто про послідовну зміну стану соціально-політичної дійсності, що відбуває в

результаті сукупної діяльності соціально-політичних суб'єктів (політичних сил), спрямованих на завоювання, утримання і використання політичної влади, на забезпечення конституювання, функціонування або змін політичної системи, на відтворення або зміну існуючої сукупності суспільних відносин.

У другому випадку – про формування і функціонування політичної культури суспільства (тобто «зразків» поведінки, орієнтацій стосовно політичної системи, її інститутів, інших учасників політичного процесу, а також у відношенні самих себе.) і політичної свідомості (тобто комплексу ідей, теоретичних концепцій, поглядів, уявлень і думок суб'єктів політичних відносин) [163].

Сучасний етап розвитку України і світосистеми загалом характеризується різким погіршенням всіх природних екосистем: атмосфери, гідросфери, літосфери і біосфери. На передній план порядку денного висуваються екологічні потреби людства [57, с.246].

Під екологічними потребами ми розуміємо об'єктивно існуючі потреби особистості, групи, суспільства у чистому, здоровому і сприятливому природному середовищі, що забезпечує біологічний ритм життя. Фактично умовою задоволення такої потреби є наявність відповідності якості середовища перебування і помешкання. Однак, соціальні умови задоволення екологічних потреб нерідко прямо протилежні тим, що потрібні для задоволення інших матеріальних потреб. Пояснюється це тим, що основною умовою задоволення все зростаючих «традиційних» потреб є збільшення національного доходу за принципом «чим більше, тим краще», що, у свою чергу, спирається на зростання матеріального виробництва, на нарощування обсягів продукції. Наслідком спроб задоволення стрімко зростаючого кола потреб є небажані і навіть небезпечні зміни в природному середовищі, що позначаються на соціальному самопочутті величезних мас людей, що усвідомляють, яку загрозу їх здоров'ю несуть ці зміни. Це приводить до того, що екологічні проблеми перетворюються в політичні [173, с.16].

Екологічні інтереси пов'язані, у першу чергу, із встановленням

владних-ієрархічних відносин у сфері природокористування і використанням навколишнього природного середовища для одержання якихось дивідендів. Погодимось з К. Майєр-Абіхом, що екологічні інтереси виявляються в розумінні різними суспільними групами об'єктивної природи екологічних потреб і виробленню відповідних вимог у відповідності до врахування власних потреб. Екологічні інтереси спрямовані на соціальні інститути, установи, стимулюють появу різноманітних нових норм, що регулюють взаємини в системі «суспільство-природа» [76, с.97–110].

У сучасному суспільстві екологічні потреби й інтереси населення найбільше повно і послідовно намагається репрезентувати рух «зелених». Стрижневою позицією їхньої ідеології є констатація несумісності інтересів захисту біосфери і сучасних орієнтацій економіки на перманентне зростання матеріального споживання. Так у програмі європейських «зелених» говориться: «Будь-який тип економіки, незалежно від того, називається він капіталізмом, соціалізмом, лібералізмом – приводиться в рух споживанням. Розширювальну сферу свого впливу споживачка економіка буквально пожирає нашу планету, віддаючи найбільшу фінансову перевагу людям, які діють за схемою циклу «споживання-виробництво-споживання» [173, с.249].

Слід зазначити, що «традиційні» матеріальні потреби (інтереси), що склалися протягом всієї історії розвитку людства, у випадку їхнього зіткнення з іншими типами інтересів і, насамперед екологічними, можуть слугувати базою для радикалізації настроїв у суспільстві. Екологізація соціокультурного, політичного й економічного життя суспільства вимагає відповідних змін у природі самої людини, її переходу до іншої системи цінностей. Зіткнення діаметральне протилежних ціннісних орієнтирів робить неминучим конфлікт (соціальний, політичний) між суспільством і державою, окремими соціальними групами.

Отже, потрібен механізм узгодження соціальних та екологічних цілей суспільства, оптимізації природоперетворюючої діяльності. І такий механізм був випрацьований. Ним стала – екологічна політика. «Екологія і політика до

недавнього часу були сферами абсолютно індеферентними одна щодо одної. Сучасну ж політику, – як справедливо зауважують М. Кисельов і Ф. Канак, – неможливо уявити без екологічного компонента. З'являється новий напрямок політичної діяльності – екологічна політика» [57, с.180].

Підкреслимо, що дискусія, яка відбулась в науковій літературі щодо дослідження феномену екологічної політики, хоча й не виявила єдності у визначенні константи «екологічна політика» та все ж привела до розуміння того, що «екологічна політика, як цілеспрямована діяльність усього суспільства, його управлінських та інших життєво важливо структур зумовлена об'єктивними законами природи, тобто її здійснення має об'єктивно необхідний характер»[173, с.20].

Зокрема, М. Реймерс вважає, що «державна екополітика – це соціально-економічні управлінські рішення і міжнародні договори, побудовані на розумінні вигравів і недоліків, пов'язаних з екологічним станом територій, акваторій і повітряного простору країни (з урахуванням перспективного розвитку господарства і зміни чисельності і потреб населення), і наявності в межах країни природних ресурсів і характеру природних умов життя» [136, с.222]. В. Соколов стверджує, що «екологічна політика – це сукупність заходів, заснованих на усвідомленому використанні об'єктивних законів розвитку суспільства і природи з метою підтримання соціально-економічних і біологічних умов життя людини в умовах політичної системи, яка забезпечує можливість для населення впливати на вибір мети, завдань, форм, пріоритетів цієї політики» [150, с.67]. О. Салтовський соціоекологічну політику визначає «як сукупність науково обґрунтованих і сформульованих принципів, завдань та цілеспрямованих дій держави, громадських і державних організацій, окремих громадян, за допомогою яких здійснюється взаємодія суспільства та природи, охорона оточуючого природного середовища, сучасна стратегія раціонального природокористування» [141, с.155]. М. Кисельов зазначає, що: «Екологічна політика визначається як організаційна та регулятивно-контрольна діяльність суспільства і держави,

спрямована на охорону та оздоровлення природного довкілля, ефективно поєднання функцій природокористування і природоохорони, забезпечення нормальної життєдіяльності та екологічної безпеки громадян» [55, с.38].

Безперечно, наведені визначення різняться між собою, бо відображають специфічне розуміння екологічної політики, як особливого феномену політичних відносин, та все ж вони єдині в тому, що екополітику розглядають найважливішим засобом концентрації зусиль суспільства в напрямку оптимізації природоперетворюючої діяльності та гармонізації відносин з природою.

Здійснення екологічної політики передбачає наявність своїх суб'єктів. Кількість і спосіб участі в діяльності суб'єктів такого виду політики залежить від багатьох чинників і тому в різних країнах він різний. Найвірогіднішими з них є: держава (головний суб'єкт екополітики), політичні партії, соціальні рухи, громадські організації, окремі індивіди, транснаціональні корпорації і т.п., тобто всі суб'єкти політичного і господарського життя, які в тій чи іншій мірі беруть участь у виробленні та втіленні в життя концепції екологічної політики. Це взаємодія різних економічних, політичних і соціальних структур, спрямованих на реалізацію стратегії в сфері охорони природи і навколишнього середовища, а отже їх роль і сфера діяльності – різна.

Виходячи з того, що екологічна політика повинна базуватися на розумінні того, що в основі сталого розвитку лежить узгодження інтересів суб'єктів екополітики на рівні локальному, національному, регіональному, глобальному, не зовсім виважено було б виключати з цього списку саму природу. Безперечно, природа не може бути повноцінним суб'єктом екополітики, як специфічного виду політичної діяльності, але в той же час варто пам'ятати про те, що екологічний чинник найчастіше іманентно властивий багатьом політичним процесам. Як показують дослідження теоретиків соціоприродної історії [50; 172; 179] і щоденна практика, природа виявляється здатною перетворюватися в активну і часом небезпечну силу, що руйнує людину і суспільство зсередини. Природа – активний учасник

політики, різний, несхожий, незатишний для людини. Раціональна політика має будуватися на активному пошуку компромісів, розумінні того, що без взаємної поваги сталого розвитку досягти не можливо. Проводити політику сталого розвитку можуть тільки люди толерантно орієнтовані на партнерів. Природа – специфічний агент екополітики і, отже, теж вимагає толерантного відношення до неї. Толерантність до природи – діяльне збереження розмаїтості, відродження цього різноманіття. Необхідно в рамках нової екополітики формувати, виховувати відношення толерантності не тільки до людини, але і до оточення взагалі, включаючи природне середовище.

Безперечно, зазначену ідею легко декларувати, але важко втілити в життя, наприклад, в Україні через відсутність чітко сформульованого в нашій країні соціального ідеалу. Якщо раніш соціальний ідеал був закріплений у Моральному кодексі будівельника комунізму, а ідеал у взаєминах із природою визначався словами Мічуріна: «Не треба чекати милості від природи. Узяти них у неї – наша задача», то в сучасній Україні соціальний ідеал тільки починає формуватися (В. Корнієнко, І. Сайтарли, Г. Сащук, Ф. Семенченко та ін.). І задача вчених, викладачів, політичних діячів крім якогось загальноетичного кодексу, чітких цілей і орієнтирів майбутнього країни створити новий фундамент для взаємин людини і природи. Червоною ниткою через всі основні його положення повинна проходити думка про те, що сучасна політика має не один, а багато чинників (одним із яких є природа) і її ефективність залежить від ступеня їхнього співвідношення один з одним.

Індикатором толерантного відношення людини до природи є наявність усвідомлення особистої екологічної відповідальності за забруднення природи. Це може виявлятися, наприклад, у самообмеженні індивіда. Так в Європі 67 % населення в 1997 році підтверджували, що зберігають енергію, 67 % – що сортують домашні відходи для рециклювання, 67 % – купують екологічно чисті продукти, навіть якщо вони дорожче, 41 % – використовують менш забруднюючі види транспорту (велосипед, громадський транспорт) [217, р.79].

Світове співтовариство, з ряду об'єктивних причин, нерівномірно приходить до усвідомлення необхідності формування нової екологічної політики. Промислово розвитим країнам, спираючись на міць свого потенціалу, вдалося частково стабілізувати екологічну обстановку. Вони ставлять в основу своєї національної екологічної політики впровадження економічних і технологічних моделей, що дозволяють об'єднати інтереси економічного зростання й охорони природи. Важливим моментом перспективної екологічної політики західними фахівцями бачиться подальше розширення використання методів економічного регулювання, зокрема краще використання «потенціалу ринку на службі екології» [213; 214; 217]. Інша частина вчених переконана, що єдино можливий шлях екологічної стабілізації – посилення державного регулювання і, як наслідок, обмеження багатьох демократичних свобод [201; 207; 208].

Екологічна політика кожної країни здебільшого детермінована: способом виробництва матеріальних благ, способом присвоєння природних багатств і типом державно-владних відносин. У процесі еволюції соціальних, політичних, економічних систем спостерігається зміна темпів, способів матеріальної і соціальної асиміляції природних багатств. Рівень, темпи, способи споживання й експлуатації природних ресурсів залежать від конкретно-історичних умов і обумовлені способом виробництва. Спосіб присвоєння природних багатств детермінує систему соціально-економічних зв'язків, соціальну структуру, взаємодію між виробництвом і навколишнім середовищем, відношення людей до природи в тому або іншому типі суспільства, визначає суперечності, властиві відповідному типові суспільства.

Головною метою екологічної політики, що проводиться державою, повинна бути перш за все проблема екологічної безпеки, підтримка балансу інтересів різних соціальних груп і організація контролю над їхніми діями. Однак, нерідко держава проводить таку екологічну політику, що відображає інтереси одного із суб'єктів екоконкурентної боротьби, що через інститут

лобіювання змогла звести свої власно корисливі інтереси в ранг архі найважливіших.

Західні дослідники звично виділяють три види державної екополітики: управлінсько-експертна, плюралістична, колективна (самоврядна) [220, р.529].

Для управлінського типу екополітики характерна зосередженість осіб, що її здійснюють, на технічних аспектах прийняття відповідних рішень. Основну роль при цьому виконують експерти, що встановлюють як рамки розгляду конкретного питання, так і ступінь його значимості. Плюралістичний тип екополітики характеризує участь у прийнятті рішень не тільки експертів, але й представників громадянського суспільства. Такий тип політики здійснюється на основі взаємодії відповідних державних установ з неурядовими організаціями. Колективний тип екополітики базується на концепції «прав місцевого населення». Її суть полягає в передачі державою повноважень у прийнятті відповідних рішень місцевого значення громадам. Гадається, буде доцільним, якщо в екологічній політиці окремої держави будуть присутні усі три її різновиди.

Екополітика є дворівневим поняттям. З одного боку, це стратегії політичної системи загалом, що пов'язані, перш за все, з екобезпекою людини і держави, а з іншого боку – стратегії окремих її компонентів, інститутів громадянського суспільства і навіть окремих особистостей, що пов'язані з екоконкурентною боротьбою в ситуації існуючих або змінних владно-ієрархічних відносин у сфері природокористування. Не секрет, що свої стратегії, нерідко діаметрально протилежні, мають окремі соціальні групи, окремі індивіди, господарюючі суб'єкти, держава (суб'єкти політики). В основі цих стратегій лежить інтерес і можливість максимального доступу до екологічних благ.

Разом з тим, екополітику можемо розглядати як державний менеджмент. Екополітика як державний менеджмент є реакція на тиск господарюючих суб'єктів, зацікавлених соціальних груп, що прагнуть

провести в життя свої інтереси. Оскільки інтереси можуть не співпадати, то екополітика як державний менеджмент може представлятися як політика третейського судді в ситуації конфлікту інтересів. З іншої сторони можна говорити про конфлікт між інтересами соціальних груп і держави з приводу доступу до реалізації екологічних благ. З третьої сторони екополітика як державний менеджмент може бути пов'язана з реалізацією екологічної функції держави, а саме – екологічної безпеки людини, соціуму, держави [174, с.36].

Перший рівень екополітики як державного екоменеджменту є діяльність держави, що проводить загальнонаціональну політику, спрямовану на нормотворчість і прийняття рішень пов'язаних з екологічною сферою соціальної безпеки. Другий рівень екополітики як державного екоменеджменту є діяльність держави, що проводить політику в інтересах забезпечення домінування однієї із соціальних груп і одержанням надприбутків за допомогою експлуатації природних ресурсів.

Виділяють дві сторони екологічної політики: нормотворчість і прийняття рішень і власне екополітичний процес, тобто боротьби різних соціальних сил, зіткнення ідеологій й інтересів пов'язаних з реалізацією тих чи інших екоінтересів. Якщо в сучасній політологічній літературі досить багато уваги приділяється розглядові традиційних компонентів політичного процесу [86, с.182; 103, с.64], то про його екологічний компонент наукові розробки практично відсутні. Під екополітичним процесом дисертант розуміє взаємодію суб'єктів екологічної політики з приводу їхньої інтеграції і/або розмежування на основі екологічних потреб і інтересів.

Можна з високою мірою ймовірності припустити, що у постіндустріальному світі екологічні підстави соціального і політичного життя, що були в традиційному суспільстві на рівні маргінальних проблем, поряд з економічними і багатьма іншими, тобто не були чітко вираженими у політичному процесі, а існували лише в якості орієнтиру, починають виходити на передній план і найчастіше визначати структуру і сутність

політичного процесу.

У сучасному світі можна виділити три умови домінування «екологічного чинника» у політичному процесі:

- економічний підйом, тому що екологічні вимоги одержують пріоритет найчастіше в умовах економічного благополуччя. Як тільки в економіці починає виявлятися економічний спад, соціум починає переорієнтуватися на інші інтереси. Для того, щоб не відбулося повернення назад від суспільства з політекологічною домінантою до суспільства з політекономічною домінантою необхідно забезпечити гуманістичну трансформацію політичної культури громадян. Особливу роль у цьому процесі відіграє держава й інститути громадянського суспільства, виконуючи світоглядну екологічну функцію, а саме розуміння того, що:

- екологічна криза (глобальна, регіональна, локальна) породжує конфлікти, що загрожують як стабільності й цілісності держави, активізує діяльність суспільства по пошуку шляхів виходу з неї. Крайнім проявом соціально-політичного характеру екологічної кризи є орієнтованість суспільства на позиції «зеленого радикалізму». Стабілізація екологічної ситуації автоматично вибиває ґрунт із під ніг «зелених» радикалів і переводить процес у конституційну площину;

- боротьба з тоталітарним режимом за допомогою використання на першому його етапі, на перший погляд, нейтральної «зеленої» фразеології, породжує хвилю альтернативних, у тому числі й «інвайроментальних» [29, Т.1, с.347] політичних рухів (наприклад, «Зелений світ» в Україні), що на якийсь час найчастіше є «вістрям тарану» старого режиму. Зворотною стороною даного процесу (демонтаж тоталітарної політичної системи) є оголення маси економічних, соціальних проблем, що роблять екологію цілком, на жаль, маргінальною темою (як це відбулося в сучасній Україні).

У сучасному світі (світі переходу до ситуації постмодерну) екологічні моменти не тільки є присутніми, але й найчастіше є ключовими як на рівні мега-, макро- і мікрополітичних процесів. Екологічна складова стосується

інтересів світового співтовариства в цілому й визначає світовий політичний процес (прикладом того можуть служити дискусії з приводу Кіотського протоколу, конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку: Ріо-де-Жанейро-1992 р., Йоганнесбург-2002 р. і т.п.), транскордонні проблеми забруднення атмосфери, гідросфери, літосфери ставлять проблеми екології в основу регіональних політичних процесів. Найчастіше екологічний чинник визначає сутність політичного процесу на локальному рівні (використання екологічної проблематики, термінології в передвиборних баталіях).

На наш погляд, екологічну складову сучасного політичного процесу визначають три основні моменти:

- обмеженість природних ресурсів, що лімітують людську діяльність і загострює конкурентну боротьбу за сировину і ресурси;
- глобалізація екологічного чинника, посилення транскордонного глобального екополітичного й екосоціального простору, що призводить до трансформації держав; еволюції рівня і форм контактів між національними і регіональними утвореннями;
- відтягнутись у часі, але невідворотність у здійсненні наслідків погіршення людського середовища, пагубного впливу на організм людини, що спричиняє погіршення якості життя, зниження людського потенціалу і є однією з основних причин підризу національної безпеки [81, с.20].

Зважаючи на те що, починаючи із середини ХХ ст., відбувається політизація екологічних проблем і екологізація політичних процесів, можна говорити про таке глобальне явище як екологізація політичної сфери. В основі останнього лежать, з одного боку, екологічні потреби й інтереси, а з іншого боку – збільшення потреб, пов'язаних з еволюцією поняття «якість життя» [105].

Однак, якщо екологізація політики не викликає заперечень, то політизація екології викликає певну стурбованість, більше того може бути пов'язана з її впливом на цілісність держави а то й взагалі на її існування як явища політичного.

Так, державі іманентно властива тенденція до розвитку і диверсифікованості. У сучасному світі це проявляється, у першу чергу, в економічній площині, принципом якого, на думку В. Хесле, є необмежене матеріальне зростання, основою якого є природа як ресурс [172, с.91]. Але саме тому, що земна природа є обмеженою системою, то перед державою як соціально-політичним феноменом постають кілька загроз. Так, перша з них пов'язана з ресурсною кризою (недостача ресурсів). Зважаючи на те, що традиційно великі природні ресурси визначали і внутрішній спокій, і зовнішню незалежність (тобто були якоюсь заставою суверенітету), то вичерпання даного потенціалу здатне викликати зростання соціальної напруги (через масове звільнення працівників з тих галузей господарства, що були пов'язані з витраченими природними ресурсами), економічним колапсом, пов'язаним з об'єктивною неможливістю структурних реформ і т.п.

Розв'язання даної проблеми держави в основній своїй масі, бачать або на шляхах екологічного колоніалізму (організація експлуатації ресурсів інших держав) або орієнтації науки і ряду міністерств на пошук, освоєння і розробку нових видів сировини, або ж повернення до масованої експлуатації старих видів сировини, що мають у величезних запасах на території даної держави. Однак, діяльність одних суб'єктів за вирішення екологічних проблем нерідко суперечить діяльності інших, зацікавлених у продовженні одержання прибутку від експлуатації навколишнього середовища, що породжує конфлікти, які загрожують як державі, так і суспільству в цілому. Можливі також суперечності між діяльністю уряду над розв'язанням екологічних проблем і традиційним розумінням соціумом шляхів такого розв'язання проблеми.

Наступна загроза державі пов'язана зі здоров'ям населення, проблемою скорочення тривалості життя, смертністю людей. Традиційно держави вирішують її за рахунок економічних інструментів і підключення до її вирішення науково-інтелектуального потенціалу. Так можна говорити про раціоналізацію природокористування, впровадження у виробництво

маловідходних і безвідходних технологій і т.п., або традиційно це вирішувати за рахунок екологічного колоніалізму, тобто розміщення на території менш розвинутих, або політично чи економічно залежних країн брудних виробництв, вивіз зі своєї території шкідливих відходів. Безперечно, всі ці міри дають країнам - «екологічним» метрополіям лише тимчасове полегшення, але не вирішує проблему загалом, тому що біосфера є єдиним живим організмом, що не знає державних кордонів.

Екологічна складова досить інтенсивно входить у політичну сферу, є базовою умовою формування основних напрямків подолання сучасної екологічної кризи. Ми вважаємо правомірним стверджувати, що екологічна криза є каталізатором соціальної (політичної) активності людей. Ця активність може бути пов'язана з прагненням суспільства знайти з нього вихід і виявлятися в ініціюванні процесу трансформації політичного режиму, політичної системи взагалі.

Безперечно, одним із визначальних моментів народження постіндустріального суспільства є екологізація життя взагалі і політичного життя зокрема. Прояв цієї тенденції реально виражається в міру подолання суспільством екологічної кризи. Вважається, що існує кілька шляхів виходу з глобальної екологічної кризи: ринкові відносини; екодемократизм; новий тоталітаризм (екорадикалізм). Трохи детальніше про це.

Так, *екодемократизм*, розглядається дослідниками як класичний демократизм, що встановив гармонічну, рівноважну взаємодію людства і біосфери і наступної вищої, абсолютної мети людства – збереженню і розвитку Земної цивілізації. На думку А. Толстоухова, екодемократизм для виходу із сучасної екологічної кризи пропонує: підсилити в суспільстві демократичні початки, розвинути самоврядування, заохочувати широкі верстви людей для прийняття рішень для того, щоб, по-перше, ці рішення були якомога більш компетентними, і по-друге, зробити владу зацікавленою в мінімізації збитків для більшості жителів [161, с.11].

Екодемократи вважають за необхідне знайти компроміс між діяльністю

офіційних державних управлінських структур і структур самоврядування. Це дозволить узгоджувати рішення на національному рівні з локальними інтересами, з інтересами локальних груп, що тісно пов'язані з конкретним природним середовищем. Цього можна досягти за допомогою комплексних зусиль лобіювання на користь відповідного законодавства, з одного боку, і проведенням просвітницьких програм, що дозволять населенню освоїти техніку самоврядування і зрозуміти його переваги, підтримкою самоврядних організацій (громад, підприємств, поселень, причому не обов'язково специфічно екологічних), з іншої сторони.

Компромід між державною бюрократією і структурами самоврядування повинен привести до того, що суспільні інститути і представницькі органи влади повинні контролювати виконавчу гілку влади. Це приведе не тільки до зниження рівня авторитаризму в суспільстві, але й підсилить роль низових громадських рухів, у тому числі екологічних.

Чому компромід з державними структурами, а не повне їхнє усунення і заміна самоврядуванням (те, що пропонують багато хто з «радикальних» екологів)? Тому, що багато функцій держави будуть зберігатися ще досить тривалий час, і для цього є суттєві причини. Наприклад, екологічна криза носить глобальний характер, і для її стримування одних локальних мір явно недостатньо; світ розвивається нерівномірно, і всякий суспільний організм має потребу в захисті від зовнішніх загроз.

Стосовно до даної тези цікавими представляються екологічні орієнтири жителів України. За даними О. Стогнія, понад 80% респондентів визнають те, що соціально-економічний стан регіонів України на сьогоднішній день неблагополучний [154, с.133]. Причини цього, на їхню думку, криються: 1 місце – у відсутності чіткої і продуманої економічної політики; 2 місце – у корумпованості апарата влади; 3 місце – у відсутності авторитетних регіональних лідерів. На питання про причини повсякденного занепокоєння отримані наступні відповіді (приводяться в порядку убуття ступеня важливості для них): екологія, зростання злочинності, дорожнеча життя,

відсутність взаєморозуміння між людьми, достаток мігрантів, безробіття і розшарування суспільства на багатих і бідних. Говорячи про проблеми України і, зокрема, про загрози її безпеки, респонденти дали наступні відповіді (приводяться за ступенем убавання важливості для них): економіка, міжнаціональні відносини, екологія, зовнішня політика, здоров'я нації, демографія, соціальні відносини.

Усвідомлюючи кризовість сучасної ситуації і визнаючи наявність екологічних проблем, що загрожують як особистісній, так і національній безпеці, чиновники пропонують різні способи стабілізації, але характерно те, що вони не бачать власний народ як активного суб'єкта по стабілізації ситуації, не вірять у його можливість ефективної участі в раціональному управлінні. Так, на питання про засоби і методи зниження соціальної напруженості були отримані наступні відповіді (приводяться по ступені убавання важливості для них): захист прав і свобод громадян, реальне підвищення рівня й якості життя населення, приборкання злочинності, наведення твердого порядку, постійні контакти з місцевою владою. І ніхто не вважає розвиток місцевого самоврядування, децентралізацію методом стабілізації (такий варіант відповіді був запропонований в анкеті). Так само ніхто з опитаних не бачить громадське самоврядування, народовладдя як загальнонаціональну ідею, здатну об'єднати українців [154, с.130–156].

Новий тоталітаризм розглядається дослідниками без капіталістичного (фашизм) або соціалістичного (сталінізм) ухилу. Це *екорадикалізм* – найбільш простий для сприйняття повсякденною свідомістю шлях (спосіб, метод) стабілізації. Екологічна катастрофа і новий тоталітаризм – взаємопідтримуючі один одного явища. Якщо нинішня політико-фінансова еліта або продукти її розпаду зуміють утримати контроль над світовими процесами, зупинять зростання впливу альтернативних їй творчих еліт, то всі причини екологічної кризи збережуться і катастрофа буде наростати. Це зміцнить тоталітарні тенденції. При новому тоталітаризмі контроль над суспільством буде належати вузькій інформаційній олігархії [28, с.34].

Отже, необхідно, щоб співтовариство грамотних і творчих людей взяло інформаційні технології під контроль і поставили на службу творчості, людству. У цьому випадку інформаційне суспільство стане творчим (креативним), що буде принципово відрізняти його від попередніх форм людської цивілізації. На думку ряду відомих учених (П. Дракер, М. Кастельс, Р. Катц, Й. Масуда, М. Порат, Т. Стоуньєр, Е. Тоффлер та ін.), все ХХІ ст. буде зайнято боротьбою цих двох альтернатив.

Відомий німецький вчений Ульріх Бек бачить головну причину появи неототалітаризму в світі – транснаціональні корпорації (ТНК). На його глибоке переконання в ХХ ст. відбулася епохальна перебудова економічної основи суспільної сфери. Він відзначає, що «локальні, національні економіки поступово стали втрачати потенцію саморозвитку, вони стали інтегруватися в єдиний загальнопланетарний економічний організм з універсальною системою регулювання» [7, с.187]. Так, за даними Л. Чекаленко, за останні десятиліття виникло 37 тисяч ТНК, що мають близько 200 тисяч філій. Утворивши відповідну систему, світ ТНК володіє третю усіх виробничих фондів планети, виробляє понад 40 % загальнопланетарного продукту, здійснює більше половини зовнішньоторговельного обороту, більш 80 % торгівлі високими технологіями і контролює більш 90 % вивозу капіталу [176, с.53].

Нова світова економічна ситуація приводить:

- по-перше, до перманентної стратифікації країн;
- по-друге, до феномену екологічного колоніалізму;
- по-третє, до поступового виснаження і, як наслідок цього, подорожчання ресурсів;
- по-четверте, до прискорення збідніння країн третього світу, зниження росту ємності цього ринку і росту опору тискові світу ТНК.

Якщо погодитися з тим, що Система ТНК не допустить саморуйнування – тоді світ ТНК буде мати тенденцію до утвердження планетарного тоталітаризму.

Як же впливає (може впливати) система *ринкових відносин* на позитивне розв'язання екологічних проблем. Перш за все, через відповідні економічні інструменти природокористування і природоохорони, а також через зміну мотивацій економічних агентів. Серед діючих засобів зазначимо наступні:

- плата за викиди/збори/податки – прямі платежі, засновані на кількісних і якісних оцінках (вимірах) забруднювача;
- плата за користування ресурсами/збори/податки – платежі на покриття витрат за колективні послуги в сфері природокористування;
- продуктові платежі (податки) накладаються на продукцію, що створює забруднення в процесі її виробництва, споживання або утилізації;
- плата за екологічні порушення застосовується до підприємств-забруднювачів, які не виконують вимоги природоохоронного регулювання природними ресурсами;
- торгівля правами на викиди, тобто: будь-яке збільшення кількості викидів або обсягу використання природних ресурсів в одному місці повинне бути збалансовано еквівалентним (іноді великим) скороченням кількості викидів в іншому;
- заставний депозит використовується з метою забезпечення гарантій виконання екологічних вимог забруднювачами або природокористувачами;
- виплати виробника згідно з цивільним законодавством для компенсації збитку, завданого внаслідок забруднення навколишнього середовища, «жертвам» (систематичного або випадкового забруднення) або державі;
- субсидії – це усі форми прямої фінансової допомоги забруднювачам або користувачам природних ресурсів, наприклад, у виді грантів, м'яких позик, податкових пільг і т.п.;
- стимулюючі податки і платежі – основна мета цих документів в зміні поведінки господарників, що завдають збиток навколишньому середовищу;
- платежі, що йдуть на покриття витрат по наданню екологічних послуг

окремим споживачам або громадськості;

- фіскальні інструменти спрямовані, насамперед, на збільшення доходів бюджету. Вони можуть також стимулювати зміни в поведінці природокористувачів, але це не є основною метою [8; 46; 102; 170; 184].

До ринкових шляхів розв'язання екологічних проблем можна віднести пропозиція німецьких «зелених» укласти «новий договір поколінь» [169, s.269] на шляхах «соціально-екологічної модернізації», що є альтернативою неоліберальному шляхові. Суть її полягає в згоді населення піти на відносно короткочасні економічні жертви, щоб забезпечити довгострокове екологічне і соціальне відновлення держави.

Одним з індикаторів постіндустріального суспільства є реалізація державою (втілення в життя) екологічної функції. Функції держави є породженням визначеного історичного часу і при реалізації нової цивілізаційної парадигми розвитку змінюються і функції держави.

Сучасний рівень розвитку цивілізації ставить перед державами крім традиційних чотирьох основних функцій – економічної, політичної, соціальної, ідеологічної ще одну основну функцію держави. Задача держави зводиться до забезпечення необхідного порядку, координації, подальшому існуванню і відтворенню самої цивілізації. Особливу роль у реалізації цієї задачі відіграє *екологічна функція держави*. На думку німецького філософа В. Хесле, якщо держава не справляється зі збереженням природних основ життя, то воно втрачає право на існування «навіть якщо воно за прикладом західних демократій і зуміє кращим чином зберегти і забезпечити право на захист інших політичних прав» [172, с.149].

Під екологічною функцією держави будемо розуміти діяльність останньої по забезпеченню науково обґрунтованого співвідношення екологічних й економічних інтересів суспільства по створенню гарантій для реалізації й захисту прав людини на чисте, здорове і сприятливе для життя природне середовище.

У теорії держави його функції підрозділяються на внутрішні, котрі

здійснюються усередині країни і зв'язані з реалізацією політичної влади, і зовнішні, котрі зв'язані з відносинами між іншими державами. Особливість екологічної функції держави полягає в тому, що, будучи внутрішньою, вона найтіснішим чином пов'язана з вирішенням глобальної міжнародної проблеми збереження людства.

Здійснення екологічної функції передбачає вироблення чіткого уявлення про сформованій у країні екологічної ситуації й реалізується в наступних *формах*:

- природокористування – діяльність, пов'язана з видобуванням корисних властивостей природного середовища і використанням їх для задоволення економічних, екологічних, оздоровчих, культурних інтересів людини. Регулюючи природокористування, держава прагне додати йому раціональний характер;

- охорона навколишнього природного середовища – припускає систему заходів щодо збереження і відтворення діючих біологічних співтовариств, різноманіття рослинного і тваринного світу в ім'я майбутніх і живучих поколінь;

- забезпечення екологічної безпеки, яке спрямовано на охорону життя і здоров'я людини від несприятливого впливу господарської діяльності і навколишнього природного середовища.

Світова практика показує, що якщо країна витрачає менш 2 % видаткової частини бюджету на екологію, то її природа приречена на деградацію. Наслідком цього процесу будуть кризові процеси в економіці, погіршення здоров'я населення, зниження продуктивності праці, збільшення вартості продукції, що випускається, і т.п. Як справедливо констатує відомий німецький дослідник Альберт Швейцер, що «екологічне благополуччя і раціональне використання ресурсів забезпечують економічний розвиток» [179, с.517]. Виходить, забезпечення нормального функціонування і розвитку економіки нерозривно пов'язано з екологічною функцією держави.

Оскільки екологічна безпека в даний час визнається невід'ємною

частиною системи національної безпеки, то екологічна функція стає невіддільною від політичної. Цей взаємозв'язок реалізується в екополітиці держави. Серед численних еколого-політичних проблем сучасності слід виділити наступні:

- міждержавні суперечності й конфлікти, що пов'язані з транскордонним переносом забруднюючих речовин (повітряним шляхом, транзитними ріками й ін.);

- суперечності між промислово розвинутими і державами, що розвиваються, що пов'язані з різними підходами до вирішення екологічних питань, а також «подвійними стандартами» поведінки ТНК у менш розвинутих країнах;

- міждержавні конфлікти, що виникають у зв'язку з промисловими аваріями, що завдають збиток природному середовищу сусідніх країн;

- суперечності, що виникають у зв'язку з використанням «спільних», що належать усьому людству, ресурсів (ресурси Світового океану, Антарктида, вплив на клімат планети, виснаження озонового шару) й ін.;

- діяльність екологічних партій і рухів та їхній вплив на формування регіональної і національної політики;

- соціальні конфлікти в окремих регіонах, що пов'язані з погіршенням екологічної обстановки, невдоволенням населення прийнятими рішеннями в сфері охорони навколишнього середовища і використання природних ресурсів, відсутністю необхідної й інформації і т.п.;

- проблеми, пов'язані з наданням гарантій на благополучне навколишнє середовище, тобто пов'язані з військовою політикою (випробовування зброї, воєнні дії, військові полігони, у т.ч. на території іноземних держав) [47, с.53–60]. Соціальна функція держави – як охорона прав і свобод громадян включає серед інших, охорону права кожної людини, несе екологічний зміст. З іншого боку, екологічна функція не здійснена, якщо одночасно не буде здійснюватися функція соціальна.

Слід зазначити, що держава як система інститутів, що визначають

політичний лад і режим країни, сприймається «зеленими» здебільше як:

- машина, що, на думку німецького ідеолога «зеленого» руху Ю. Дітфурта, «планує смерть людини заради вигідного виробництва» [154, с.271];

- консервативна структура, що всіляко гальмує процес реалізації альтернативних соціальних проектів і болісно реагує на зазіхання на її монополію по забезпеченню екологічної політики. Бажання екологів брати участь у створенні нової системи забезпечення безпечного життя передбачає зміна політичної сутності держави як абсолютного і суверенного політичного суб'єкта і неминуче приводить до конфлікту [21, с.153].

Якщо прихильники першого підходу до розуміння держави ратують за його повне зникнення, то прихильники другого підходу виступають за трансформацію держави, за зміну її ролі, значення, за його структурну перебудову, починаючи від передачі частини функцій управління на місцевий рівень до ідеї світового уряду і контролю на глобальному рівні за станом навколишнього природного середовища і розвитком.

У теоретичних доробках «зелених» особливе місце займає *проблема соціальної держави* і соціальної політики.

Так, Й. Хубер, будучи одним з ідеологів зелених, доводив, що соціальна держава виникає не тому, що є бідність, а тому, що сама система під напором громадянського суспільства змушена створювати благоденство. Соціальна політика, на його думку, виникає не з політики допомоги бідним, а з гарантії добробуту і тільки пізніше стала служити пом'якшенням бідності. Й. Хубер розрізняє бідність минулого і бідність сьогодення. Говорячи про бідність сучасного він підкреслював, що мова не йде про бідність у її класичному розумінні: «Бідність у сучасному суспільстві – це скоріше стан свідомості, ніж шлунка» [203, s.72.].

Аналізуючи статистику захворювань, демографічну статистику, Й. Хубер зробив висновок про взаємозв'язок між техносферою і соціосферою, між індустріальною системою і людиною. Він доводить, що на тлі

конфліктів, що зберігаються, між ринком і державою, між роботодавцями і працівниками, між імущими і незаможними, зростають нові, більш глобальні суперечності між техносферою, соціосферою і біосферою, що у свою чергу породять нові соціальні рухи. Він стверджував, що соціальна політика і розв'язувані нею соціальні питання перетворюються в екосоціальну політику [203, s.72].

Безперечно, найважливішою умовою забезпечення екологічної безпеки держави є формування екологічної свідомості громадян. Без виконання цієї умови неможливе ні регулювання чисельності населення, ні регулювання потреб людей, що є вихідними пунктами вирішення екологічної проблеми. Екологічна свідомість формується в ході екологічного виховання, освіти і повинна підтримуватися державною ідеологією. Отже, екологічне навантаження неминуче несе й ідеологічна функція держави [3, с.353].

Виступаючи як внутрішня і зовнішня, і пронизуючи всі інші функції, екологічна функція являє собою невід'ємний, істотний елемент системи функцій держави. Більш того, у даний час екологічна функція набуває самостійного значення.

Реалізація екологічної функції держави відбувається в рамках *екологічної модернізації*. Не ставлячи за мету виявлення розходжень у теоріях екомодернізації (Й. Хубер, У. Мол, Е. Норт та ін.) визначимо цей новий феномен у загальних рисах як відповідні дії людей і держав у напрямку досягнення злагоди з екологічними імперативами сучасного світу, тобто усі вони орієнтовані на зміни у взаємозв'язках інститутів сучасного суспільства і навколишнього середовища, а також зміни самих суспільних інститутів. Це: створення і запровадження екологічного законодавства, втілення екологічної ідеології в широкий загальнодемократичний рух, що повинен стати могутнім фактором перебудови суспільного виробництва, зміни суспільних пріоритетів і системи рішень на користь нової «якості життя», заснованої на гармонії держави і природи, переходу до принципово іншої моделі державного управління, при якій у систему відтворення

капіталу вбудовуються екологічні обмежники.

На думку А. Молю, екомодернізація є результат вбудовування «екологічної раціональності» у систему капіталістичного відтворення, при якому збереження навколишнього середовища і запобігання забруднень стає так чи інакше вигідним виробникові, а вимоги охорони середовища перестають бути обмежниками зростання і стають фактором одержання додаткового доходу [212, s.39]. Екологічна модернізація розуміється автором як про-екологічне переорієнтування (реструктурування) сучасного суспільства без радикальної зміни його інститутів.

Екологічна модернізація є одним з варіантів подолання екологічної кризи, не звертаючи зі шляхи економічного розвитку і використовуючи сучасні інститути, що, однак, повинні бути певним чином трансформовані. Технологічна сторона екомодернізації сфальцьована на переході до чистого виробництва (на відміну від технологій, що передбачають очищення вже здійснених забруднень) і екологічно чистих продуктів. Передбачається навіть часткова деіндустріалізація тих промислових секторів, що неможливо адаптувати до вимог чистого виробництва. Однак екологічна модернізація насамперед – процес соціальних і економічних змін, що потягнуть за собою і значну політичну трансформацію. Вона спрямована на реалізацію економічних концепцій і принципів, орієнтованих на збереження навколишнього середовища, включення екологічних факторів у механізм формування ринку.

Теоретики екомодернізації визнавали роль бюрократичної держави у розв'язанні найбільш серйозних проблем індустріального суспільства 1970–1990-х років. Однак сучасні ідеологи думають, що зараз такий підхід на межі своїх можливостей. Вони вважають, що держава лише в деяких моментах може виступати важливою діючою особою, але основна роль у проведенні екополітики буде за ринковими відносинами. З погляду екомодернізації – бюрократична екополітика негнучка, економічно неефективна і скоріше стримує, чим стимулює екологічні інновації. Тому екологічний рух

переходить від критики суспільного розвитку до кооперації з тими суспільними силами, що орієнтовані на екологічну модернізацію суспільства, і насамперед, як не дивно, з бізнесом і його інститутами. Сила і досвід екологічних рухів у генеруванні альтернативних ідей, активізація боротьби за свої права, організація підтримки або протесту, стають важливим фактором цієї кооперації.

Перспективна мета екомодернізації – децентралізація, тобто максимальна свобода від детального державного регулювання. Основною ідеєю екомодернізації є активація саморегулювання як через ринкові механізми, так і через суспільне середовище (діяльність різних громадських об'єднань, у першу чергу, екологічного руху) зі зміною ролей залучених в економічну політику соціальних суб'єктів.

Екомодернізація як політична стратегія припускає серйозні зміни як у стратегії, так і у формах, і в методах здійснення екологічної політики, екологічного менеджменту (як частини державного управління, що реалізує екологічну функцію держави, так і промислового екологічного менеджменту). Екологічне управління покликане упорядкувати екологічний простір, розвивати екологічні функції людини і суспільства, суспільних груп, соціальних інститутів і структур.

Становлення *екологічного менеджменту* пов'язується з дискусією в західному суспільстві про екологічні наслідки індустріалізму, що розпочалася ще у кінці минулого століття. Так, К. Норт у найбільш загальних рисах під екологічним менеджментом розуміє «використання і захист природних ресурсів за допомогою екологічно прийнятних методів, включаючи раціональне використання землі, води і ресурсів атмосфери» [99, с.59]. Не ставлячи під сумнів зазначене, нам все ж більш імпонує таке визначення екоменеджменту: це управління взаємодією суспільства і природи на основі використання економічних, адміністративних, соціальних, технологічних й інформаційних чинників, з метою досягнення якості (стану) природного середовища, що забезпечує можливість стійкого розвитку

суспільства і природи [29, Т.2, с.282].

Безперечно, найважливішою підсистемою екологічного управління є державне екологічне управління. Система державного екологічного управління повинна будуватися у відповідності з принципами поділу державної влади; децентралізації і місцевого самоврядування; відділення регулювання охорони навколишнього середовища від природокористування; і стійкого розвитку.

Одна з відмітних рис сучасності – збільшення значимості екологічної компоненти в ході прийняття будь-яких управлінських рішень. Процес екологізації рішень пов'язаний з багатьма факторами. Серед них: рівень екологізації свідомості і структура ціннісних пріоритетів, зокрема місце в ній такої цінності як «якість життя»; рівень і обсяг соціальної бази екологічного руху; ступінь і якість екологічного інформування населення; місце соціального статусу гуманітарного знання в суспільстві. Хоча на локальному рівні цей процес поєднувався з наступними умовами: специфіка ідеології, економіки, структура влади і управління; соціальна структура; культурні традиції; рівень розвитку технологій; відношення різних категорій населення до екологічних проблем, міжнародне співробітництво.

Відомі українські вчені М. Кисельов і Ф. Канак виділяють наступні причини появи нової моделі управління (екологічного менеджменту):

- становлення екологічного руху в якості головного актора екополітики. Саме під його тиском на Заході екологічний імператив включається в державну політику, і, як наслідок, створюється централізована система державного управління охорони природного середовища;

- екологічна модернізація кінця 80-х років ХХ ст. вбудовує екологічні обмежники в систему капіталістичного відтворення;

- розвиток нових технологій, що ведуть до зростання екологічного ризику [57, с.196–197] .

Специфіка прийняття еколого-політичних рішень у сучасному суспільстві детермінована зростанням екологічних ризиків, пов'язаних з

регіональною географічною, геологічною, економічною, культурною й іншою специфікою. Більш того, на думку В. Крисаченка і М. Хилька, самі концепції екомодернізації є породженням індустріальної (а точніше безпосередньо технологічної) складової сучасного суспільства, підвищенням рівня екологічного ризику, що стає непередбаченим і всеохоплюючим [67, с.447].

А. Мол, говорячи про типологію ризиків, виділяв мега-ризиків і ризиків повсякденні. Співвідносячи перший і другий рівні ризику з прийняттям екополітичного рішення, необхідно зазначити, що держава як основний актор екополітики набагато ефективніше приймає рішення пов'язані з мега-ризиками, а розв'язання повсякденних ризиків більш ефективно в рамках діяльності екологічних рухів, що використовують ті або інші законні канали [212, с.39]. Так чи інакше, але неодмінною умовою екологічного менеджменту й екологічної модернізації, основною умовою генезису екологічного суспільства стає *еколоюдина*. Сучасні інститути не можуть працювати самі по собі, вони мають потребу в людях, в структурах соціальної, економічної, політичної й іншої поведінки, що відповідали б запитам сучасного суспільства. Отже, запит на еколоюдину існує. Разом з тим, як серед діючих політиків, так і теоретиків політики існує думка про те, що багато соціальних, економічних, політичних, екологічних труднощів обумовлені саме невідповідністю пануючих у розумах людей світогляду з реальним життям суспільства.

Висновки до другого розділу

Сутнісними характеристиками політичної константи ідеології екологізму є й три основні позаідеологічні: 1) *різні політекономічні теорії*: консерватизму, згідно яким екологічні проблеми цілком можливо розв'язати за допомогою модернізації механізму вільного підприємництва (П. Самуельсон, Е. Мішен та ін.); неолібералізму, – вимога глибоких, радикальних змін як у структурі фундаментальних економічних теорій так і практиці політико-законодавчого регулювання суспільства у цілому

(Д. Гелбрейту, Б. Коммонер та ін.). Між цими двома крайніми позиціями знаходиться широкий спектр реформістських концепцій; 2) *ціннісні, морально-етичні теорії*, згідно з якими – існуючі тенденції економічного росту сприяють марнотратству «як моральних, так і фізичних ресурсів» (Д. Медоуз). Серед прихильників такого підходу зазначимо О. Леопольда з його «Етикою землі», Дж. Лавлока з його «Гесею як божественною Землею», і Л. Уайта, що закликав до того, щоб зірвати з людини вінець царственої величі й установити так звану «демократію всього живого». Однак, подібна точка зору не для усіх є переконливою. Ставиться питання про формування у свідомості особливого рівня «більш глибокого, чим еґо-свідомість», чи альтруїстичного «Я», відкритого світові і не прагнучого їм опановувати заради цілей самоствердження (Д. Дивол і Дж. Сешен). Йдеться про «глибинно-екологічний» тип мудрості, що назвали екософією, яка втілює в собі екологічну гармонію та рівновагу; 3) *політичні, різноспрямовані*, серед якого виділено: 1) традиціоналістський – обмежитися раціональним природокористуванням (В. Соколов); 2) руссоїський – назад до природи; 3) забезпечити комфорт «золотому мільярдові» (З. Шиндлер); 4) створити величезні заповідники (Ю. Одум); 5) створити штучну біосферу (Г. Заварзін); 6) рівноважне природокористування (Е. Морен).

Усвідомлення кількісних обмежень можливостей природного середовища і наслідків підвищення їхнього граничного рівня є відправним пунктом виникнення нових форм мислення, що повинні привести до ґрунтового перегляду існуючих зразків екологічної поведінки. Але ще більш настійна необхідність утвердження екологізму, як системноекологічного, ціннісного стилю мислення. Це досить нове явище, що набуло глобального значення тільки в останні роки і має всі шанси стати одним з головних проблемних напрямків, якими буде зайняте людство в ХХІ ст.

Внаслідок різкого погіршення всіх природних екосистем на передній план порядку денного висуваються екологічні потреби людини – у чистому,

здоровому і сприятливому природному середовищі, що забезпечує біологічний ритм життя. Фактично умовою задоволення такої потреби є наявність відповідності якості середовища перебування і помешкання. Однак, соціальні умови задоволення екологічних потреб нерідко прямо протилежні тим, що потрібні для задоволення інших матеріальних потреб. Пояснюється це тим, що основною умовою задоволення все зростаючих «традиційних» потреб є збільшення національного доходу за принципом «чим більше, тим краще», що, у свою чергу, спирається на зростання матеріального виробництва, та нарощування обсягів продукції. Наслідком спроб задоволення стрімко зростаючого кола потреб є небажані і навіть небезпечні зміни в природному середовищі, що позначаються на соціальному самопочутті величезних мас людей, що усвідомлять, яку загрозу їх здоров'ю несуть ці зміни. Це приводить до того, що екологічні проблеми перетворюються в політичні (К. М. Майер-Абіх).

У сучасному суспільстві «традиційні» матеріальні потреби (інтереси), що склалися протягом всієї історії розвитку людства, у випадку їхнього зіткнення з іншими типами інтересів і, насамперед екологічними, можуть слугувати базою для радикалізації настроїв у суспільстві. Екологізація соціокультурного, політичного й економічного життя суспільства вимагає відповідних змін у природі самої людини, її переходу до іншої системи цінностей. Зіткнення діаметральне протилежних ціннісних орієнтирів робить неминучим конфлікт (соціальний, політичний) між суспільством і державою, окремими соціальними групами. Отже – потрібен механізм узгодження соціальних та екологічних цілей суспільства, оптимізації природоперетворюючої діяльності. І такий механізм був випрацьований. Ним стала – екологічна політика.

Існують три види державної екополітики: управлінсько-експертна, плюралістична, колективно-самоврядна. Екополітика є дворівневим поняттям. З одного боку, це стратегії політичної системи загалом, що пов'язані, перш за все, з екобезпекою людини і держави, а з іншого боку –

стратегії окремих її компонентів, інститутів громадянського суспільства і навіть окремих особистостей, що пов'язані з екоконкурентною боротьбою в ситуації існуючих або змінних владно-ієрархічних відносин у сфері природокористування. Свої стратегії, нерідко діаметрально протилежні, мають політичні партії, громадські рухи, окремі індивіди, господарюючі суб'єкти, держава, транснаціональні корпорації (суб'єкти політики). В основі цих стратегій лежить інтерес і можливість максимального доступу до екологічних благ. Розрізняють дві сторони екологічної політики: нормотворчість і прийняття рішень і власне екополітичний процес, тобто боротьби різних соціальних сил, зіткнення ідеологій й інтересів пов'язаних з реалізацією тих чи інших екоінтересів.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЗМУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

3.1. Екологічний рух як носій і провідник ідеології екологізму

«Громадські екологічні рухи, – за визначенням М. Кисельова, – це форма колективної самоорганізації громадян, виявлення їхньої стурбованості з приводу глобальної екологічної кризи, погіршення умов життєдіяльності та неспроможності урядових інституцій ефективно узгодити проблеми господарювання з вимогами захисту довкілля» [56, с.67]. Така форма колективної самоорганізації громадян нині стає масовою, до екологічних рухів залучаються все нові регіони нашої планети. Так, якщо до 1982 р. на міжнародних екологічних форумах беззаперечно становили представники екологічних організацій розвинутих країн, то надалі все настійливіше стали заявляти про себе представники екологічного руху країн, що розвиваються. Десь з цього часу, можна вважати, «зелений» рух вступив у нову стадію, яка дістала назву «демократії безпосередньої участі» на відміну від представницької демократії попередніх десятиліть. Саме в цей час власне екологічний («зелений») рух виступив ініціатором формування активної екологічної політики, спрямованої на економічні, соціальні та культурні зміни, необхідні для виживання людства і збереження природи» [154, с.251].

Прийнято вважати, що екологічний рух бере початок десь з 50–60-х років ХХ ст. і первинно було пов'язано з погіршенням якості продуктів харчування, забруднення ґрунтів пестицидами, на небезпечні наслідки швидкого накопичення відходів, втрату рекреаційних ресурсів та погіршення стану всіх природних систем загалом. Перші екологічні акції, що проводилися окремими ентузіастами в європейських країнах (збирання і знищення сміття, банок, створення національних парків, заповідників тощо) не мали якогось політичного спрямування. Проте давали змогу досягати хоч і

невеликих, та все ж відчутних результатів, що сприяли зародженню екологічної світоглядю людей.

Однак, як зазначає О. Стегній, «суспільна стурбованість екологічними проблемами вперше дістала значне поширення в США наприкінці XVIII – і на початку XIX століття як наслідок зростання рухів на захист природи у зв'язку з невинною експлуатацією національних природних ресурсів. Ці рухи включали, з одного боку, «утилітаристів», які відстоювали ідею раціонального використання природних ресурсів (таких, як ліси) суто з метою безупинного забезпечення цими ресурсами, а з іншого боку, «консерваціоністів», які боролися за збереження заповідних природних територій як таких. Хоча ці два напрями часто конфліктували, проте завдяки їхнім спільним зусиллям було прийнято законодавство, яке регламентувало створення національних парків та відповідних агентств (зокрема, виникла Лісова служба США), а також були створені передумови для утворення перших екологічних організацій – Клуб «Сьєрра» (Sierra Club) та Національне товариство Одубон (National Audubon Society) [154, с.251–252].

Щоправда, як уточнює американський дослідник Д. Тейлор, зазначені організації та агентства в цілому залишалися в тіні до 50–60-х років XIX ст., коли діяльність природоохоронних організацій (зокрема, Клубу «Сьєрра») знову дістала широкий резонанс у зв'язку з їхньою боротьбою на захист знаменитих куточків природи, наприклад, Великого Каньйону Колорадо, якому загрожувало загачування [219, р.16].

Запровадження нових, мало прогнозованої дії технологій дедалі частіше стали розглядатися як загроза не тільки стану навколишнього середовища, а й якості життя людини, що зрештою й призвело у другій половині 60-х років до вибухового розширення соціальної бази екологічного руху. Та все ж екологічний протест цього часу був достатньо строкатим, тобто від «найлівіших» до «ультраправих», що зумовило його розлогий ідейно-політичний плюралізм, котрий зводився здебільшого до нагальності привернути увагу широких верств громадськості і урядовців на необхідність

невідкладного вирішення конкретних екологічних проблем, чи знизити їх гостроту за допомогою активних форм впливу, насамперед пропаганди. «Алармістська форма екоруху в цей час являла собою розрізнені, неорганізовані й незв'язані між собою виступи, які проводилися в руслі філософії «дрібних справ». Звичайно, це були акції, спрямовані проти конкретних винуватців забруднень чи явищ, що погіршували екологічний стан довкілля» [173, с.246].

Отже, «початково екологічний рух виник, – як справедливо зауважує К. Машненков, – у надрах громадянського суспільства у формі екоалармізму як стурбованість громадян про безпечність довкілля та боротьба за свої екологічні права... Засновниками, ідеологами й провідниками природоохоронного руху виступали насамперед письменники, громадські діячі, митці, до яких приєдналися і деякі вчені-натуралісти. Вони ідеалізували природу та закликали наслідувати її в суспільному житті, а також розгорнули низку практичних дій, спрямованих на захист взірцевих куточків дикої природи та збереження природно-культурної спадщини... Суспільним наслідком романтичного періоду до зародження й розгортання екологічних рухів стало політичне визнання важливості природоохоронної справи та законодавче обґрунтування її в низці європейських країн і США» [83, с.131].

Новий виток розгортання екологічних рухів на Заході дослідники пов'язують з дорученням до них науковців, зростанням знань з екологічної проблематики, інтенсивним освітлення в засобах масової інформації різних інцидентів, пов'язаних з забрудненням довкілля, новими соціальними рухами за громадянські права і свободи [198, р. 803]. Як «матір» сучасного екологічного руху називають біолога Р. Карсон, котра в 1962 році у своїй книзі «Мовчазна весна» вперше звернула увагу на небезпеку використання у сільському господарстві пестицидів. Вона порівняла війну проти природи з війною нацистів проти євреїв – в обох випадках використовувались

аналогічні хімікати. На той час ця книга стала своєрідною Біблією вже достатньо поширеного екологічного руху» [154, с.252].

Неоціненну роль в розгортанні екологічного руху справила і перша доповідь Римського клубу «Межі зростання» (1968 р.). Доповідь, здійснена за допомогою економіко-математичних моделей провіщала глобальну катастрофу – не раптову загибель, викликану нашествиям зовнішніх ворогів, а повільну і таку, що непомітно підкрадається, смерть, на яку приречене все живе. У цих умовах боротьба проти забруднення навколишнього середовища остудила голови технооптимістів і поставила по новому питання гуртування громадян з метою досягнення обнадійливих результатів. «На зміну майже тотальному технооптимізму й економічній ейфорії прийшла екологічна стурбованість та навіть екоалармізм. Тому на цьому етапі екологічні рухи почали виходити за межі суто природоохоронної діяльності, зосередившись на наслідках зростання військово-промислового комплексу, промислових забруднень, кислотних дощів тощо. Початок суспільної рефлексії техногенної детермінації екологічних ризиків пробудив громадську активність, яка вже стала набувати масового характеру, що виразно відрізнялось від елітарності політично нейтральних природоохоронних організацій XIX – першої половини XX століття. До цього також приєдналось критичне ставлення до панівних ідеологічних доктрин інструменталізації природи, увиразнився масовий екопротест, відбувся перехід від природоохоронної діяльності до діяльності на захист загалом довкілля, а також на порядок денний було поставлено питання про зміну антропоцентризму на біоцентризм» [83, с.131].

Вважають, що з виходом «Меж зростання», їх усвідомлення стало визначальним для нової екологічної парадигми й її носіїв. «Нова екологічна парадигма є першим істотним переглядом технооптимістичної ідеології індустріального суспільства та застерігає проти віри у всемогутність науково-технічного прогресу, загострюючи увагу на необхідності врахування законів життя й розвитку природи, відмови від довільності техногенезу та

врахування екологічних обмежень. Більше того, у контексті нової екологічної парадигми переглядається система усталених цінностей «людини економічної», відбувається нова розстановка пріоритетів із матеріальних на постматеріальні цінності (наприклад, охорону довкілля, тендерні й громадянські права, свободу особистого вибору, антимілітаризм тощо)» [83, с.132]. Отже, екологічний рух започаткував «своєрідну світоглядну революцію в європейській ментальності, яка до того набула форм досить розвиненого технократизму» [83, с.132].

Перехід до сучасного екологізму ознаменувався святкуванням першого Дня Землі (1970 р.) в якому взяли участь понад 20 млн. громадян. Це сприяло поширенню екологічних проповідей, а також у стрімкому зростанні «зелених рухів» як локального, так і національного масштабів. До речі, саму назву «зелений рух» запропонував наш співвітчизник Георгій Красовський 5 червня 1971 р. в Міжнародний день захисту довкілля у статті «Операція «Хлорофіл», розміщеній у газеті «Новий гуманізм», яку він видавав емігрувавши у Францію з 1970 р. [6].

У 70-х роках масово виникають загальнонаціональні екологічні організації. У 1973 році в Англії була створена перша політична партія «зелених». Спочатку вона називалась Народна партія, а потім Екологічна партія, провідну роль в якій відігравав редактор журналу «Екологіст» Е. Голдсміт [22, с.93]. Можна стверджувати, що саме з цього часу розпочався процес формування еколого-ідеологічних засад екологічного руху, помітним внеском в який стали наукові доробки Е. Фрома, К. Алорі, А. Горця, К. Траубе, Ф. Вестера, Е. Шумахера та ін. Власне з початку 80-х р. формуються і розпочинають свою роботу національні партії «зелених» практично у всіх розвинутих європейських країнах.

З цього часу екологічний рух стає політичною силою, демонструє своє «політичне обличчя», яке, безперечно, залежить від його ідеології, котра не може зводитися лише до природоохоронних заходів, а стосуватися всього комплексу соціальних вимог. У цьому контексті особливо слід відзначити

найбільш динамічну і успішно діючу партію «зелених» у Німеччині. З нею і чимало людей пов'язують великі надії, оскільки саме вона зробила більше, ніж будь-яка інша організація в утвердженні «зеленої» політики як серйозної і обнадійливої альтернативи порівняно з основними політичними течіями. Проте, заради справедливості слід зазначити, що останніми роками всередині цієї партії спостерігаються значні розбіжності й розкольніцькі тенденції, які справляють негативний вплив на європейський і світовий «зелений» рух.

В США екологічний рух все ще перебуває в стадії становлення. «Зелені» організації тут є, але нема єдиного національного руху і єдиної партії «зелених». До того ж, мало схоже, що вони наслідують тактику активних дій, наприклад, «зелених» у Німеччині., більш орієнтуючись на політику так званих «малих», локальних справ. До речі, в цьому теж є свої здобутки. Так, останнім часом і у західноєвропейських дослідників довкілля все більш важливим стає напрямок вивчення локальної екологічної ситуації, оскільки місцеві активісти у тому числі і з наукового середовища володіють інформацією і знанням ситуації із «середини», а не «згори». Це розширює наукову експертну базу і демократизує процедуру прийняття виваженого рішення [195, р.421].

Щодо специфіки «зеленого» руху в США, О. Стегній відзначає: «особливо дієва форма активності місцевих екологічних організацій США виникла у відповідь на прояви екологічного расизму – непропорційно широке розміщення шкідливих виробництв у місцевостях проживання етнічних меншин. Результатом стало організаційне оформлення руху «За екологічну справедливість», який очолили кольорові американці. Виникло також багато інших специфічних екологічних груп, які, відповідно до світової практики «кольорових» визначень, розподіляються дослідниками за «багатокольоровою» гамою від «коричневих» до «сірих» [154, с.270].

До речі, як зазначає Т. Швебс, серед «зелених» більше всього «сірих». Їхня кількість суттєво зростає під час передвиборчих кампаній, коли кандидати в депутати маніпулюють думкою своїх виборців, використовуючи

екопопулізм для «розкрутки» екологічно невідповідної аудиторії, спекулюючи, крім того, на егоїстичних місцевих інтересах на шкоду загальним [178, с.12–15]. Стосовно ж «коричневих», то це так звані екофашисти, зелені кхмери, всі ті, хто захищає свої інтереси «особливими» методами, включно з екстремістськими. Однак, головні суперечності між різного роду «зеленими» виявляються у тлумаченні місця та ролі людини у природному середовищі, зумовленість меж її діяльності її місцем у трофічному ланцюжку.

За вимогою екологічного руху вдосконалюється правовий механізм охорони навколишнього природного середовища. Та все ж «розв'язання суперечностей між екоалармізмом громадянського суспільства та технооптимізмом державно-владної й бізнесових еліт відбувається поки що недостатньо ефективно» [83, с.131].

У формуванні ідеології «зеленого» руху епохи постіндустріалізму, згідно з Ф. Баттелем, відіграла потреба у досягненні значного переліку цілей і цінностей, що оформилися у доступну для розуміння форму про сприйняття інструментально-наукової раціональності сучасного світу через трансформування наукових концепцій у цінності або етичні вимоги, про алармізм, що має на меті драматизацію того факту, що довкілля є головним суспільним благом [192, р.15].

Однак, не достаток власних фундаментальних ідейно-теоретичних розробок змушує «зелених» вдаватися до широкого запозичення поглядів та ідей в різних традиційних ідеологічних систем і течій суспільної думки. У програмних положеннях «зелених» легко проглядається зв'язок з поглядами мислителів минулого (Ж. Ж. Руссо, П. Прудон) і модних на Заході політологів нового часу – ідеологів «нових лівих» (Г. Маркузе), представників «критичної теорії» Франкфуртської школи (Ю. Хабермас), сподвижників «контркультури» (Т. Роззак), «меж зростання» («Римський клуб»), «екорозвитку» (І. Сакс) [17, с.36–37]. «Дискусії навколо проблеми обґрунтування епістемологічно-онтологічного статусу морального як такого,

в межах кола екологічних проблем, є досить помітними в межах різних концепцій екологічної етики, наприклад: етика життя (А. Швейцер), вчення про ноосферу (В. Вернадський), етика Землі (О. Леопольд), принцип відповідальності (Г. Йонас), парадигма спільносвіту (К. Мейер-Абіх)» та ін. [165, с.106].

Та все ж, світоглядною основою партії «зелених» можна вважати постматеріалізм, характерною рисою якого є визнання абсолютної переваги нематеріальних цінностей (свобода, самовиявлення, мир) перед матеріальними (капітал, кар'єра, майно) [173, с.288–289]. Зелений рух поступово еволюціонує від акцій «заперечення і протесту» до пошуку «розумних альтернатив», у зв'язку з чим розробляється «дійова стратегія екологічно спрямованого розвитку» [117, с.367], яка неможлива без активного впливу громадськості на процес прийняття рішень на всіх рівнях по узгодженню еколого-економічних сфер. Це власне й визначило тактику дій партій «зелених».

І результат не змусив чекати. Представники екологічних партій мають широку підтримкою виборців і своїх представників як у національних органах влади так і в Європейському парламенті, утворюючи так звану Зелено-альтернативну Європейську мережу, що свідчить як про їх певний авторитет, популярність, так і про достатньо зрілий рівень масової екологічної свідомості громадян. У більшості західноєвропейських країнах вже відбулася зміна політичної парадигми: пануючою стає природоохоронна парадигма [173, с.250].

Безперечно, прийняття європейською спільнотою екологічної парадигми – це перемога прихильників охорони довкілля. Отже, і влада, і виробники, і пересічні громадяни все більше визнають, що майбутнє суспільство, аби бути життєздатним, має ґрунтуватися, насамперед, на врахуванні екологічних потреб [90, с.71]. Таким чином, завдяки екологічному руху значною мірою в громадській свідомості розвинутих

країн поступово утвердилось розуміння того, що вирішення серйозних екологічних проблем можливе лише політичним шляхом [76, с.34].

Глобальний характер екологічних проблем, а також певна ідентичність організаційної побудови і форм соціальної активності створюють ілюзію, що екологічний рух у пострадянському суспільстві, зокрема й в Україні, є, по суті, ідентичним до руху «зелених» в розвинених країнах Заходу. Це не так. У науковців Заходу для аналізу сутності соціальних рухів визнаною є концепція «структури політичних можливостей», яка розглядає міру відкритості суспільства; рівень стабільності політичних об'єднань та можливість їх соціальної підтримки; міру внутрішньої диференціації правлячої еліти та її толерантності до соціального протесту; здатність уряду до прийняття рішень [218, р.429].

Так, Ф. Баттель [193, р.221-238] вважає, саме значна соціальна підтримка й поширеність антиядерного руху в США, Франції та Західній Німеччині, разом із ефективною централізованою системою державного регулювання ядерної енергетики і достатньою автономністю неурядових організацій у цих країнах визначили зрештою політичний успіх цього руху. Теоретичний конструкт даної концепції базується на активній суспільній ролі громадських, у тому числі й екологічних рухів, які діють у стабільному соціально-економічному середовищі. Відтак поза увагою дослідників залишаються процеси системної соціальної трансформації в Україні, за якої розгляд стабільності політичних і громадських об'єднань стає доволі проблематичним. «Соціальний контекст українського екологічного руху та екологічних неурядових організацій характеризується насамперед неабияким розмаїттям і динамічністю і, своєю чергою, сам рух значною мірою детермінований цим контекстом» [154, с.256].

Тобто для коректного аналізу екологічного руху в Україні слід визнати, що його розвиток суттєво відрізняється від його розвитку в сучасному західному суспільстві. «За умов посттоталітарного суспільства, – як справедливо зауважує О. Яницький, – екологічна стурбованість населення,

його висока концентрація в місці виникнення екологічної небезпеки і навіть очевидна загроза його здоров'ю і самому життю відіграють певну, але не вирішальну роль у виникненні екологічних рухів. Коли наступність з рухами минулого перервана панівним режимом, а захист природи був забороненою темою публічного дискурсу, цей рух може виникнути лише у випадку наявності... середовища, яке систематично відтворює групи активістів» [186, с.23–24]. Таким «середовищем виникнення для сучасного екологічного руху України стала, насамперед, система екологічного виховання, освіти та навчання, яка дала змогу забезпечити активістів екологічного руху необхідними знаннями, передати їм практичні навички природоохоронної діяльності, тобто сприяла процесу легітимації екологічних цінностей попередніх поколінь» [154, с.257].

Якщо мова йде про українське суспільство, то тут соціальні рухи формувалися за умов нездатності політичних інститутів соціалістичної доби до здійснення самостійної політичної активності, що створило передумови для самостійного розвитку рухів. Однак з точки зору М. Ховарда, «спадщина радянського минулого у вигляді добровільно-примусового вступу до громадських організацій, діяльність яких контролювалася державою, агресивність і жадібність сучасного приватного сектору і розчарування пересічних громадян після розпаду радянської системи породили в постсоціалістичний період у більшості населення усталену антипатію до будь-яких громадських організацій і організованої будь-ким соціальної активності» [175, с.55]. Але про це трохи далі.

Зараз же виникає запитання: як корелюються між собою поняття «екологічний рух» та «екологічна організація»? Чи можна вважати просту суму окремих екологічних організацій екологічним рухом? Очевидно, що ні. Для перетворення сукупності окремих, навіть потужних екологічних організацій (яких в науковій літературі Заходу прийнято називати екоНУО – екологічними неурядовими організаціями, в Україні – недержавними, або громадськими, в США – неприбутковими організаціями) в екологічний рух

потрібен відповідний рівень соціальних зв'язків між цими організаціями, їх комунікацію, включаючи і практичні акції, що дає підстави говорити про них як про екологічну спільноту [36; 43; 60; 94; 101; 140].

Ми згодні з дослідником екологічного руху в Україні О. Стегнієм, який під екологічною неурядовою організацією розуміє «офіційно зареєстровану чи не зареєстровану групу громадян або інше громадське об'єднання, яке не функціонує як офіційна державна структура, є неприбутковою організацією і займається принаймні одним із таких видів діяльності:

- організація акцій екологічної спрямованості за участю населення;
- проведення громадської екологічної експертизи урядових або приватних проектів, реалізація котрих може суттєво вплинути на стан довкілля;
- лобіювання заходів із захисту навколишнього середовища, проектів територій, що охороняються;
- розроблення і здійснення програм екологічної освіти та тренінгу;
- поширення принципів сталого розвитку суспільства, який передбачає збереження гармонії між людиною і природою;
- підтримка діючої мережі екологічних і громадських організацій» [154, с.263–264].

Вказуючи на спільний екологічний профіль діяльності екоНУО, вчений зауважує, що існують численні методи та стратегії діяльності, згідно з якими «ці організації поділяють на три базові категорії:

1. Групи та організації, які передусім намагаються впливати на урядову екологічну політику з допомогою різноманітних засобів, і, якщо необхідно, змінювати її. Такі групи становлять пряму форму участі громадськості.

2. Групи та організації, що насамперед займаються інформаційною та освітницькою діяльністю. Тобто вони прагнуть вплинути на свідомість громадськості, змінити її ставлення до природного довкілля. Таким чином, вони впливають на процес прийняття політичних рішень і офіційну політику непрямым шляхом.

3. Групи та організації, члени яких самі ведуть екологічно свідомий і здоровий спосіб життя. На власному прикладі вони намагаються переконати інших і змінити суспільне ставлення до екологічних проблем [154, с.264].

Існує немало інших критеріїв класифікації екологічних неурядових організацій. Серед широкого їх загалу К. Машненков, наприклад, виокремлює «дві домінуючі тенденції – поміркований і радикальний екологізм» [83, с.132]. Він вважає, що поміркований напрям екологістського на сьогодні є значно поширенішим. «Поміркований екологізм, який також називають ліберальним інвайронменталізмом, або реформістським екологістським рухом, розвивається в загальнополітичному руслі усталеної політико-адміністративної системи суспільства, артикулюючи пріоритетність розв'язання екологічних проблем шляхом реформування політичної, правової, просвітницької сфер тощо. Однак поряд з успіхами екологізація державного управління в західноєвропейських країнах стикається з багатьма труднощами та не завжди реалізує задекларовані цілі. Політичний досвід США, Великої Британії, Німеччини у формуванні екологічної політики свідчить про існування досить гострих суперечностей на стадії її реалізації. Такі суперечності виникають між екологічною політикою, яка зазвичай репрезентує довгострокові зобов'язання перед суспільством і потребує значних інвестицій, та обмеженістю бюджетних ресурсів і короткостроковими політичними, адміністративними й економічними інтересами. Радикальний екологізм, на відміну від екологізму поміркованого, налаштований не лише на глибокі зміни у взаєминах людини з природою, а й на революційні суспільні зміни, пропонуючи принципово нові моделі суспільно-політичного устрою, системні переформатування процесів державотворення, виводячи сучасну екологічну кризу з кризи суспільної, а не з браку знань чи технологій» [83, с.132].

Вітчизняний дослідник течії радикального екологізму М. Турчин зазначає, що «радикальний екологізм за мету ставить докорінне переосмислення ідеологічних міркувань щодо практичного взаємозв'язку із

природним середовищем, посиляючись на кардинальні зміни у соціумі, які будуть необхідними для вирішення екологічних проблем. З погляду радикального екологізму, реформізм у межах традиційних політичних параметрів не здатний призвести до таких соціальних змін, які могли б докорінно змінити ставлення до природи та способів споживання й тим самим відвернути екологічну катастрофу, або екоапокаліпсис. Натомість, представники радикального екологізму вдаються до осмислення позицій сучасних політичних і суспільних інститутів з огляду на їх роль у використанні природи та природних ресурсів, пропонуючи такі моделі нового політичного й економічного устрою, де б задоволення базових потреб людей не супроводжувалося б вкрай катастрофічною руйнацією природи» [165, с.106]. Саме ж предметне поле основних методологічних проблем радикального екологізму дослідник вибудовує наступним чином: «переосмислення сутнісної основи природи та людських взаємин із нею; перебудування аксіологічних засад у площині взаємозв'язку людини із природою; здійснення кардинальних спроб у процесі розгортання програми радикальних змін у соціумі та активізації діяльності природозахисних організацій і рухів» [165, с.111]. Заради справедливості слід зазначити, що концептуальні засади радикального екологізму були сформульовані раніше представником глибинної екології Т. Беррі [190] та Д. Форменом [168].

Подібні класифікації можна продовжити, що не є темою безпосередньо нашого дослідження. Однак, не можна не помітити, що сучасний екологічний рух стає дедалі багатограннішим, ніж простий поділ на утилітаристів та традиційних прихильників захисту довкілля. Межа поділу екологічних рухів уже приходять між глобальними, національними і місцевими екологічними організаціями. Причому, з точки зору організаційної структури, на всіх рівнях він досягнув достатньо високого професіоналізації. Порівняно з іншими суспільними рухами, скажімо рухами за права жінок, громадянські права та антивоєнним рухом, то можна стверджувати, що екологічний рух однозначно є одним із найвпливовіших рухів останніх десятиліть, які суттєво

змінили обриси життя сучасного суспільства. Більше того він інституціоналізується у світовому співтоваристві [94, с.25].

До речі, Н. Смелзер виокремлює чотири основні етапи у процесі розвитку будь-якого соціального руху: 1) соціальні збурення; 2) загальна мобілізація учасників руху; 3) утворення формальної організації, 4) інституціоналізація [149, с.599–600]. Екологічний рух пройшов усі ці етапи і нерідко має сприятливий доступ до політичних каналів прийняття рішень. Проте, слід враховувати, що екологічні організації як й екологічний рух загалом, становлячи значний потенціал екологізації державної політики та повсякденних соціальних практик, залишаються силою неполітичною. На політичний процес вони впливають опосередковано. Чим більше подібних організацій, тим щільніша їхня мережа, тим інтенсивніші їхні контакти з міжнародною екологічною спільнотою, тим більше вони залучаються до політичних процесів як радники, консультанти окремих екологічних проектів та програм, тим вищий шанс екологізації в цілому.

Дослідники підкреслюють, що екологічні проблеми інституціоналізуються [153] у світовому суспільстві внаслідок дії наступних чинників: через відповідні державні закони та організації [127–131; 101; 145; 157]; через екологічну освіту й екологічне виховання на рівні шкіл, середніх і вищих навчальних закладів [177]; через появу в органах масової інформації кореспондентів та оглядачів, які пишуть на екологічні теми [41]; через розвиток достатньо добре фінансованих та інституціоналізованих напрямів наукових екологічних досліджень в індустріально розвинених країнах [199; 209–211]; через певні культурні зміни [15; 77]; широкий розголос та поширення в суспільстві пояснення екологічних проблем мас-медіа, зокрема і через рекламу [155; 156]; практика повсюдного вторинного використання відходів (рецикляції); поступове встановлення правил поведінки споживача з метою запобігання завданню шкоди навколишньому середовищу [187], ухвалення нормативних заборон щодо завдання збитків якості довкілля як з боку держави, так і з боку промисловості [154, с.272].

Разом з тим, слід визнати, що інтегруючись як складова ланка в політичну інфраструктуру держави, екологічний рух став втрачати свої первинні риси масового соціального протестного руху. Це відбувається за активної участі політичних екологічних партій, які й прискорили інтеграцію екологічного руху в інституційний соціальний простір, схиляючи інтереси громадськості на бік держави, зацікавлених соціально-професійних груп, включно з представниками бізнесу. Це веде в сучасному західному екологічному русі до зміни стратегії протестно-активної на стратегію кооперації з державою. В таких умовах дедалі більшого значення набуває розробка відповідної комунікаційної стратегії в роботі з громадськістю.

Та все ж, як зауважує О. Стегній, слід визнати, що в індустріально розвинених країнах Заходу екологічні рухи мають структурну гнучкість і можуть набирати численних форм залежно від ситуації. Зокрема, в окремих країнах Північної Європи та Німеччині екологічна мобілізація фокусується навколо доволі потужних партій «зелених». У США та в інших країнах, де поява дієздатних політичних партій, окрім головних конкуруючих, здебільшого неможлива, екологічні рухи реалізуються у формах численних місцевих організацій пересічних громадян, груп лобіювання та неурядових організацій [154, с.271]. Перспективи ж розвитку екологічного руху будуть напряму залежати від того, наскільки вони будуть співзвучні проблемам соціальної справедливості, наскільки нові форми соціального регулювання посилять чи пом'якшать нерівність людей, країн і регіонів. Активістам екологічного руху доведеться обирати між «політикою меж», яка ґрунтується на регулюванні та дефіциті енергії, і «політикою можливостей».

Виникнення і розвиток екологічного руху в Україні започаткувався ще за радянських часів, за умов тотального контролю за всіма сферами суспільного життя. Якщо «зелені» на Заході віддавна перейшли від висловлювання стурбованості з приводу забруднення і якості навколишнього середовища до прямої протидії непродуманій політиці економічного зростання, то в Україні такий підхід все ще залишається основною формою екологічного протесту [2,

с.12]. І це зрозуміло, оскільки і влада й більшість пересічних громадян прийшли до усвідомлення гостроти екологічної проблеми з великим запізненням. Надто довго тут камуфлювалась пряма залежність між неефективним соціалістичним господарським механізмом і негативними екологічними наслідками безгосподарності. Більше того, в літературі нерідко стверджувалося, що в СРСР боротьба із забрудненням природи була поставлена незмірно краще, ніж у країнах капіталу, що коефіцієнт забруднення у нас складав усього 0,4, тоді як у розвинутих капіталістичних країнах значно більше – 1,2, а в країнах, що розвиваються – 1,6 [20, с.9]. Таким чином, нам і всьому світові намагалися довести, що радянським людям, власне, нічого турбуватися.

Засоби масової інформації також зробили свій внесок у процес насадження міфологічної екологічної свідомості в широких верствах населення. В інтерпретації екологічної ситуації і шляхів її поліпшення тенденційно порушувались проблеми на зразок екологічної «гармонії» людини й навколишнього середовища, питання морального виховання «екологічно культурної особистості», розширенням екологічного співробітництва, підтриманням діяльності міжнародних організацій, що здійснюють контроль за забрудненням природи. вдосконаленням законодавства, суворістю покарання за порушення законів про охорону природи тощо. ЗМІ взагалі не торкалися глибинних аспектів передкризової екологічної обстановки та її економічної бази. Наслідком такого підходу – певний стан екологічної свідомості широких верств населення, зокрема, слабка їх поінформованість і організованість. Адже екологічна свідомість виявляється не тільки в різноманітних судженнях, зауваженнях з приводу екологічної ситуації. Є такі фундаментальні пласти свідомості, які найбільш чітко визначають ставлення до проблем екології. Це насамперед: 1) бачення причин ускладнення екологічної ситуації; 2) розуміння мети екологічної політики; 3) оцінка важливості заходів стосовно поліпшення стану

навколишнього середовища, ефективності всієї системи природокористування [162, с.242].

Щодо України, то зародження «зеленого» руху звично пов'язують з Українським товариством охорони природи (УТОП), створеним в 1946 році як республіканська філія Всесоюзного товариства охорони природи. Це була тоді єдина офіційно дозволена радянською владою громадська організація з охорони природи.

Для УТОП була характерна неполітизована природоохоронна діяльність окремих груп, які виділялись з офіційних структур, ініціювались студентами або створювались на базі туристських клубів. Тоталітарний режим сформував у багатьох громадян стійку відразу до будь-якої громадської або політичної діяльності. Така реакція є цілком зрозумілою з огляду на те, що в минулому громадські організації створювались, як правило, під державно-партійним контролем і використовувались як додаткові інструменти здійснення державної політики і контролю над громадською активністю в різних сферах. І мало кого захоплювала перспектива регламентованого самовизначення. Тож і коло реальних активістів подібних організацій було надто вузьким.

Демократизація суспільного життя, правдива інформація про стан навколишнього середовища зумовили, особливо з середини 80-х рр. бурхливий розвиток різноманітних масових екологічних рухів, які відрізнялися як організаційними принципами (об'єднання, клуби, кооперативи, комітети), так і напрямками діяльності – екологічна, соціально-екологічна, еколого-культурна та ін. Переважали невеликі за чисельністю об'єднання обласного, районного і міського рівнів, створені, як правило, для вирішення конкретних локальних проблем: скажімо, комітетів порятунку Дніпра тощо. У вищих навчальних закладів створюються Студентські Дружини охорони природи [154, с.277]. У школах формуються гуртки юних натуралістів і юних туристів [181].

Аварія на Чорнобильській атомній станції призвела до різкого збільшення численності антиатомного, а разом з тим і активізації всього екологічного руху, його масової мобілізації і консолідації [151]. Якщо до катастрофи на ЧАЕС проблемами навколишнього середовища займалися окремі люди і невеликі групи (здебільшого УТОП та ДОП), то після Чорнобиля рух став масовим настільки, що владі довелось рахуватися з ним. Офіційні повідомлення про катастрофу (хоча із запізненням, неповні, напівправдиві) стали першими виявами гласності в екологічній сфері після тривалого періоду замовчування тоталітарними структурами гострих проблем деградації природи.

Мітинги, протести і демонстрації заповнили міста України. Екологічні вимоги ставали невід'ємною часткою загальнодемократичного протесту проти тоталітарної системи [116, с.342; 154, с.278–279].

Безперечно, найважливішу роль на цьому етапі розвитку екологічного руху відіграли українські письменники, які після Чорнобильської катастрофи активно взялися освоювати нову сферу діяльності – екологічну публіцистику [173, с.254–255]. Зокрема, вони виступили з різким звинуваченням української влади в політичній безвідповідальності, в приховуванні від населення правди про Чорнобильську катастрофу, разом з групою відомих вчених різко виступали проти будівництва АЕС в Україні [68, с.66]. І це мало позитивний результат. Під тиском громадськості республіканська влада почала переглядати програму атомної енергетики в Україні і в 1990 році припинила фінансування будівництва атомних станцій в Чигирині (Черкаської області), а також поблизу Харкова та Одеси.

Поступово екологічний рух зростав і набирав сили. У 1987 році було утворено досить популярний на той час Соціально-екологічний союз (СОЕС) та асоціацію вчених і публіцистів «Екологія і світ», які закріпивши в своїх Статутах право контролю за станом навколишнього середовища, фактично позбавив цілий ряд таких відомств як Держкомгідромет, Держкомприроду, Мінздорів монополії на одержання і поширення інформації про якість

середовища проживання населення. Однак, «кожний крок у бік справжньої демократизації, – як слушно зауважив А. Піджаков, – неминуче викликає відповідні заходи адміністративної системи. Сам факт успішного існування асоціації вчених і публіцистів «Екологія і світ» не міг не призвести до утворення Екологічного союзу СРСР, який фінансувався відомствами нафтохімічного комплексу. Так само на утворення незалежного Соціально-екологічного союзу адміністративна система відповіла проголошенням «Зеленого руху», фінансованого ВЛКСМ і агропромисловим комплексом» [106, с.90–91]. У 1987 році при Радянському комітеті захисту миру було створено об'єднання «Зелений світ», що стало офіційно репрезентувати екологічний рух країни на міжнародній арені [110; 116].

До речі, організації на кшталт «Зеленого руху» і Екологічного союзу СРСР вбачали своє завдання у сприянні і наданні допомоги урядовим установам у забезпеченні, так би мовити, «екологізації» урядових рішень. Проголошуючи своїми статутними завданнями «сприяння» й «участь» у вирішенні актуальних екологічних проблем, вони не добивались розширення прав громадськості й фактично спрямовували її енергію на зміцнення відомчої монополії: на інформацію, на контроль за якістю життя, на можливість розробляти проекти і програми соціального і економічного розвитку країни. Однак, розмах громадського руху було вже не зупинити, він зростав вибухово. Згідно з деякими опитуваннями, більше двох третин населення симпатизує або тією чи іншою мірою бере участь у природоохоронній діяльності, понад три четвертих виступає за те, щоб дотримання заходів з охорони навколишнього середовища було гарантоване в будь-якому разі, причому майже дві третини з них вважають, що краще закрити підприємства і втратити робоче місце, ніж допустити відхилення від норм техніки безпеки й екологічних нормативів [173, с.256–257].

І ось нарешті, наприкінці 1987 року, завдяки активній підтримці Спілки письменників України і, зокрема О. Гончара, який очолював на той час Український республіканський комітет захисту миру організаційно

оформлюється Українська екологічна асоціація (УЕА) «Зелений світ», перша національна, справді неурядова екологічна асоціація. Очолив УЕА «Зелений світ» відомий український письменник С. Плачинда. Основна ідея створення цієї асоціації – союз емоцій і розуму, палких патріотичних почуттів і холодних раціональних знань, союз робітників, хліборобів, технічної, наукової і творчої інтелігенції в ім'я порятунку життя на Землі. Головною метою Асоціації, як зазначалось в її Статуті, є «залучення широких верств громадськості до розв'язання екологічних проблем шляхом ідей виживання, демократії і гуманізму, сприяння забезпеченню громадянам УРСР права на здорове середовище проживання, яке є одним з невід'ємних прав людини» [152].

«Зелений світ» швидко став потужною силою. Такі акції, як демонстрації, пікетування, спрямовані проти небезпечних для природи і здоров'я людей промислових і особливо атомних об'єктів, були досить масовими і впливовими. Однак, висловимо застереження, що зростання уваги громадської думки до екологічної проблематики в кінці 80-х років, найімовірніше було не стільки результатом екологізації масової свідомості, скільки реакцією української громади на Чорнобильську катастрофу і загальнонародною підтримкою ідеї державної самостійності України.

Нині в українській екологічній асоціації «Зелений світ» працюють 16 комісій, які очолюють висококваліфіковані фахівці різних галузей. Асоціація бере участь у демократичних акціях, спрямованих на поліпшення чистоти довкілля, а відтак і здоров'я людей. До здобутків «Зеленого світу» слід віднести: розроблення широкомасштабної програми переробки та ліквідації мільярдних кубометрів відходів у гірничій промисловості; збільшення в Україні природного заповідного фонду; оздоровлення великих і малих річок; видання екологічних карт деяких областей разом з Інститутом проблем природокористування та екології НАН України; проведення декількох кампаній екологічного розвитку національного рівня; проведення в регіонах України «Орхуських слухань», які завершилися в Києві всеукраїнським

форумом тощо. Уся ця діяльність стимулювала прийняття ряду законодавчих та нормативних документів щодо збереження довкілля та лягла в основу концепції сталого розвитку та енергозабезпечення України.

Водночас слід зазначити, що зафіксований у Статуті асоціації здавалось би ліберально-демократичний принцип асоціативної побудови організації, тобто автономії місцевих екологічних груп за наявності загального статуту і програми, негативно відобразився на подальшій долі асоціації. Так, за спрощеної організаційної процедури на вступ, призвело спочатку до спонтанного швидкого зростання кількості членів, а потім до люмпенізації організації. І як наслідок маємо таке: «Професійні екологи, стикаючись з випадками войовничого дилетантства, нетолерантності, політичної заангажованості деяких «революційно налаштованих» активістів або з безцільністю пустопорожніх дебатів, вимушені були відійти від активної участі в такій організації» [154, с.282].

Та все ж, незаперечним є те, що саме на підґрунті «Зеленого світу» і виникла *Партія Зелених України* (ПЗУ), яку очолив Ю. Щербак. Заснована у 1990 р. ПЗУ ставила за мету діяльність у законодавчих органах влади всіх рівнів, намагаючись таким чином здійснювати політичний лобізм в екологічній сфері та навіть зробила спробу відразу висунути свого представника (Ю. Щербака) кандидатом на посаду першого Президента України. Однак, все закінчилося повним провалом, оскільки не вдалося навіть зібрати необхідної кількості – 100 тисяч підписів для реєстрації представника «зелених». І як зауважив наступний голова партії – В. Кононов, «кількість членів самої партії скоротилась у п'ять разів: з майже десяти до двох тисяч» [45].

Однак, заради справедливості слід сказати, що ця невдача стала свідченням не стільки спаду інтересу електорату до екологічних проблем і навіть не відсутністю чітких принципів розмежування сфер діяльності ПЗУ і УЕА «Зелений світ». Все значно складніше. Насувалась глибока економічна криза.

В ускладнених економічних умовах екологічний рух здебільшого зосереджується на прикладних дослідженнях і розробках, інформаційній та освітній діяльності, що втілюється у створенні низки нових екоНУО на зразок «зелених» на Заході. До таких слід віднести: Екологічний союз «Порятунк від Чорнобиля», Національний екологічний центр України «Довкілля», Асоціацію «Еколоміст», «ЕкоПраво», Українське товариство охорони природи, Всеукраїнську екологічну лігу, Всеукраїнську дитячу спілку «Екологічна варта», Всеукраїнський благодійний фонд «Паросток», «МАМА-86». Зазначені та інші неурядові організації екологічного спрямування (а їх в Україні станом на 2016 рік зареєстровано – 1869 [1, с.660]) поставили за мету екологічну просвіту й інформованість населення, організацію моніторингу за станом довкілля, дотримання природоохоронного законодавства й забезпечення екологічної безпеки, На діяльності деяких з них зупинимося детальніше.

Серед зазначених слід виділити *Українське товариство охорони природи*, яке є Всеукраїнським, об'єднує 24 обласні, 480 міських і районних організацій та 29,5 тисячі первинних осередків, до складу яких входить близько 4 мільйонів природолюбів. До колективного членства в Товаристві залучено 15 тисяч підприємств і організацій усіх форм власності. При президії Всеукраїнської ради на громадських засадах діють секції охорони надр, водних ресурсів і атмосферного повітря, тваринного і рослинного світу, земельних ресурсів, природно-заповідних територій, охорони рибних запасів, юнацька, правових основ природокористування. Робота секцій спрямована на розгляд важливих галузевих питань, оцінку стану природних ресурсів та довкілля, проведення практичних заходів, участь у здійсненні громадського контролю за дотриманням природоохоронного законодавства, законотворчу діяльність, поширення екологічних знань серед населення, підготовку пропозицій щодо раціонального природокористування [139, с.7].

Відзначимо і *Громадську раду при Міністерстві екології та природних ресурсів*. Рада складається з 19 всеукраїнських екологічних організацій.

Головними напрямками діяльності Ради є: активізація процесу формування свідомої та активної позиції громадськості щодо подальшого розвитку екологічної політики України і підтримка громадських ініціатив у цьому процесі; організація обміну екологічною інформацією між Міністерством і громадськістю; сприяння розвитку законодавчо-нормативної бази і практичному здійсненню екологічного контролю та моніторингу стану навколишнього природного середовища; вдосконалення механізму співпраці неурядових організацій і широкої громадськості з органами влади та органами місцевого самоврядування у процесі прийняття рішень при розв'язанні конкретних екологічних проблем. Громадські ради створені і діють при Державних управліннях екології та природних ресурсів в областях і при територіальних органах Міністерства функціонують громадські приймальні. Члени Громадської ради залучаються до розробки щорічної Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні та інших документів. Громадські ради при територіальних органах Міністерства акумулюють та узагальнюють практичний досвід природоохоронної діяльності територіальних громад сіл, селищ і міст. І на підставі цього вносять пропозиції до рішень органів місцевого самоврядування [110, с.213–214].

Досить впливовою серед екологічних організацій України є «Грінпіс-Україна», яка була заснована як національне відділення всесвітнього відомого «Грінпіс Інтернешнл». Професіоналізм її працівників досить високий. Вони проводять постійні кампанії з антиядерної проблематики, енергозбереження та альтернативної енергетики, екологічно безпечних технологій і екологічної освіти.

У 1991 р. групою відомих учених, для яких охорона довкілля не хобі, а професія був заснований *Національний Екологічний Центр*. Останнім часом сфера активності цієї організації значно розширилось і вона мало нагадує «класичну» неурядову організацію [31, с.76–77]. За сприянням Екоцентру почав видаватись Український екологічний вісник «Ойкумена», засновані

недержавний інститут екології, Інформаційно-видавниче агентство «Довкілля», Товариство сталого розвитку України.

Певний влад у формування екологічного світогляду школярів і молоді відіграла Всеукраїнську дитячу спілку *«Екологічна варта»* [162, с.256–266].

Заслуговує на увагу ще одна з дитячих дитячо-юнацьких організацій екологічного спрямування – *Всеукраїнський благодійний фонд «Паросток»*, який займається пропагандою екологічних знань, навичок та сприяє формуванню екологічної свідомості у дітей та юнацтва; підтримує розвиток екологічної освіти, науки і культури. Головним завданням Фонду є: надання матеріальної допомоги випуску екологічного журналу для дітей та юнацтва "Паросток", виховання бережливого, науково-доцільного ставлення до природи; активізація творчої діяльності дітей та юнацтва; захист навколишнього природного середовища і тваринного світу; пропаганда здорового способу життя, прищеплення пошуку альтернативних рішень найважливіших питань палива, енергії, ресурсів, не завдаючи шкоди природі.

Правовий статус громадських екологічних об'єднань визначався Законом України «Про об'єднання громадян», прийнятим 16 червня 1992 року, віднині – Законом України «Про об'єднання громадян» від 22 червня 2012 року з подальшими щорічними змінами [43]. Відповідні положення, що визначають правовий статус та діяльність громадських організацій, містяться і в інших законах. Зокрема, в Законі про охорону атмосферного повітря, в лісовому та водному кодексах.

На середину 90-х років в «зеленому» русі з'являється «нова хвиля» екологічних неурядових організацій (екоНУО), що була пов'язана з фінансовою і технічною допомогою іноземних фондів у вигляді грантів. Це дистанціювало деякі групи «нової хвилі» від УЕА «Зелений світ», стимулювало їх вузьку професіоналізацію, підприємництво, суттю діяльності стає намагання отримання вигідного замовлення, а не суспільна важливість. Виникнення різноманітних громадських екологічних організацій, наряду із забезпеченням достатньої тривкості для існування самого руху породило

різноманіття їх соціальної поведінки й ідеологічного розшарування, що надалі суттєво вплинуло на координацію і вироблення єдиної політичної стратегії для всього екологічного руху України. Хоча такі потуги робилися.

Серед великої кількості громадських екологічних організацій які виникають у цей час були як невеличкі організації, метою діяльності яких є поліпшення стану довкілля в окремому селі, районі, місті, так і організації з розгалуженою організаційною структурою, що активно діють по всій Україні. Серед останніх найвпливовішими, на думку експертів [52, с.8], є: Всеукраїнська екологічна ліга (ВЕЛ), рік створення якої – 1997. Нині вона має представництва в усіх обласних і районних центрах України [159, с.2–5].

Завдячуючи, і не в останню чергу зусиллям ВЕЛ, у грудні 2000 р. відбулась Перша Всеукраїнської конференції екологічної громадськості: «Екологічна політика: погляд громадськості». Конференція, в якій взяли участь представники 118 екоНУО, органи державної влади, структури Міністерства екологічних ресурсів України та міжнародні організації, на жаль, не виправдала сподівань екологічної спільноти у виробленні об'єднаних зусиль «зелених» у потужний екологічний рух країни. Відбулась публічна полеміка між лідерами роз'єднаних крил Партії зелених України, між представниками Всеукраїнської екологічної ліги та їхніми противниками. Гору взяли відцентрові сили, які виступили за припинення пошуку єдиного і незаперечного «флагману» екологічного руху в Україні [154, с.288].

Заразом слід зазначити, що більшість лідерів екоНУО не відхиляють ідею про координацію їх діяльності, але з урахуванням корпоративних інтересів як всеукраїнських так і регіональних організацій. Свідченням цього – практично щорічні проведення, розпочинаючи з 2000 р. Всеукраїнських екологічних форумів з обговорення питань вироблення національної екологічної стратегії, однак із застереженням створення регіональних координаційних центрів або єдиного національного координаційного центру. Ну що ж, це в руслі розвитку міжнародного екологічного руху.

Досить своєрідний вплив на формування та еволюцію екологічного руху в Україні здійснила *Партія Зелених України* (ПЗУ), яка зросла на ґрунті «Зеленого світу» і 1990 р. оформилась як політична сила. ПЗУ виголосила свій ідеал суспільного устрою: суверенітет народу, децентралізація, самоврядування, прозорість в діяльності владних структур, узгодженість еколого-економічних відносин, консолідація громадян на основі «зеленої» ідеології як найвищої в ієрархії суспільних цінностей. Зауважимо, що початок 90-х років ХХ ст. в Україні – це формування багатопартійної політичної системи в пост чорнобильській країні, тому екологічні гасла виголошували представники усіх, без винятку, політичних сил. Отже, для досягнення вагомих результатів потрібні були конкретні дії.

І у 1998 році, дещо несподівано для багатьох політиків і фахівців-аналітиків, ПЗУ досягла помітного успіху на парламентських виборах України й отримала 19 мандатів. «Створена за західноєвропейською «калькою», квазі-партія (як дехто її називав) перетворюється на реального політичного агента» [168, с.79]. Але, як показали подальші події – успіх був досить-таки випадковим. Вони виграли перш за все тому, що програли інші. Разом з тим ПЗУ яскраво продемонструвала характерну особливість багатьох вітчизняних партій, що не є партіями у класичному розумінні, під які вони маскуються. Це проявилось: по-перше, аналізі партійної програми, яка вказує на її центристські орієнтації з характерною для цієї позиції політичною невизначеністю, яка дозволяє займати вигідні, тобто «вільно конвертовані» в кон'юнктурі рішення позиції; по-друге, у програмі відсутні власне екологічні проекти оздоровлення довкілля; по-третє, у партії відсутня соціальна база. Це власне й привело до серйозних внутрішніх суперечок, які ослабили партію і, можливо навіть, спонукали її руйнування. А сам засіб, яким вони мобілізували електорат на парламентські вибори, виявився разовим. «Для європейських політичних партій основною є ідеологічна мобілізація прихильників, Партія Зелених України використовувала ж рекламну мобілізацію, більше характерну для комерційних інституцій. Зелені, – як

справедливо зауважують Л. Швець і В. Шуваєв, – виступають як «електоральна машина», а не партія, тому що не реалізують найважливіших функцій, притаманних останній – ідеологічну та проєктивну» [180, с.82].

Так, ми маємо особливий випадок. Партія зелених України досягла значного політичного успіху на виборах 1998 року до Верховної Ради й уперше дістала статус парламентської партії. Цей успіх, як підкреслює О. Стегній, «можна пояснити насамперед ефективною виборчою технологією («адресна» робота з молоддю, проведення численних «просунутих» заходів, зокрема рок-концертів) та значними фінансовими ін'єкціями. На користь ПЗУ зіграла також об'єктивно актуальна для українського суспільства проблеми захисту екологічної безпеки повсякденного життя громадян України. Але експлуатація екологічної тематики без адекватних практичних дій у справі екологізації життєдіяльності, без налагодження активних відносин співробітництва з екологічною спільнотою країни, насамперед з найпотужнішими мережами екологічних неурядових організацій, об'єктивно запрограмувала невдачу ПЗУ на наступних парламентських виборах» [154, с.292].

Дуже негативний вплив на подальшу долю ПЗУ та й екологічного руху загалом здійснило «клонування» за участю керівництва ПЗУ партій екологічного спрямування. На початок 2002 року таких було аж сім, п'ять яких були пов'язані з діяльністю ПЗУ. Заразом, «незважаючи на багаточисельність політичних партій з екологічними вивісками, жодна з них, включно з ПЗУ, не запропонувала українським екоНУО реальної програми для співробітництва. Така хибна позиція цих партій до екологічного руху, – підкреслює дослідник екологічного руху в Україні О. Стегній, – пояснюється насамперед нерозумінням вагомості екологічного капіталу громадського руху. Під цим різновидом соціального капіталу розуміють сукупність знань, навичок і соціальних практик, що виробляються і відтворюються у соціальних мережах. Таке виробництво спрямоване на екологізацію

суспільства, його економіки, політики і культури. Екологічний капітал є одночасно ресурс «зелених» і суспільства в цілому» [154, с.293].

Тобто, екологічний рух України навколо ПЗУ не згуртувався; більше того, окреслилися доволі чіткі контури політичного протистояння з іншими політичними силами за вплив на екологічну спільноту. Отже, політичні перспективи ПЗУ – туманні.

В цих умовах, розрізнені екологічні громадські організації стали чи не єдиним провідником альтернативної (до державної технократичної) екологічної політики. «Зелені» активно втручаються в розвиток екологічного законодавства, регулювання норм викидів забруднюючих речовин, дозволів, заборон, інформування, обговорення і планування на місцевому і регіональному рівні.

Сучасним прикладом залучення громадських екологічних організацій до державної екологічної політики стала активна їх участь в розробці «Стратегії національної екологічної політики до 2020 року», яка стала Законом України [129]. Та все ж, найбільш продуктивно українські екоНУО співробітничать з державними структурами на обласному та місцевому рівнях.

В умовах розширення самоврядування коло дій екологічних організацій має бути максимально широким: від інформування місцевої влади про порушення правил природокористування (*сигнальна функція*), активного обговорення проектів законів, будівництва підприємств та інших споруд з точки зору їх відповідності вимогам охорони навколишнього середовища (*експертна функція*) до народного контролю за використанням наказів виборців стосовно природоохоронної діяльності депутатів місцевих і регіональних Рад (*контрольна функція*). Такий підхід, крім безпосередньо природоохоронних цілей, сприяє розвитку процесу перебудови свідомості людей у бік екологізації. Здійснення її – необхідна умова і гарантія того, що природоохоронна діяльність не перетвориться із загальнодержавної стратегії і політики в кампанію.

Неурядові екологічні організації України спрямовують свої зусилля на захист рідної природи. Але, на жаль, діяльність більшості з них характеризується низькою результативністю, відсутністю вагомих результатів [118, с.147–154]. Тільки лічені групи «зелених» зуміли виграти справи, наприклад, не дозволили знести сад, парк, призупинили будівництво шкідливого виробництва, чи зупинили вже працююче. Як результат – нерідко зіпсовані стосунки «зелених» з місцевими жителями, журналістами, вченими, які повірили їм, масовий вихід з руху і захоплення в деяких організаціях екологів керівництва тими, хто переслідує якісь особисті інтереси, не обов'язково, проте, матеріальні. Як на початковому етапі, так і нині «зелений» рух відчуває гострий дефіцит підготовлених і екологічно грамотних людей, професіоналів. То чи не краще всім цим розрізненим екологічним групам об'єднатися? Певно, що все таки, ні. Екологічний рух повинен мати багато відтінків і напрямків. Уніфікація формалізує їх роботу. Світовий досвід свідчить, що набагато ефективнішими є окремі спільні акції для вирішення якихось конкретних завдань [173, с.270].

Досить гострою для українських «зелених» є проблема фінансування і, в зв'язку з цим, їх залежності від держави та іноземних фондів, що по суті, визначає цілі й пріоритети функціонування значної кількості організацій зелених. Суттєво ускладнює вирішення екологічних проблем глибока економічна криза, зменшення уваги публіцистів до екологічної проблематики.

Є і деякі традиційні для нашого суспільства труднощі, що з ними зіткнувся «зелений» рух. З одного боку, це спроби його формалізації, одержавлення, створення різноманітних екологічних комітетів, центрів, служб, за якими деякі адміністратори і промисловці, які мають реальну владу, продовжують стару «природоперетворюючу» практику. Це і переважно зневажливе ставлення як центральних так і місцевих органів влади до неурядових екологічних організацій, відсутність між ними прямої комунікації, інформаційного впливу. З іншого боку, діяльність деяких

екологічних активістів перебування на стихійно-емоційному рівні, що виявляється в «зеленому фундаменталізмі» й регіональному екологічному егоїзмі. Крім того, сучасний вітчизняний екологічний рух є різноваріантним і стає своєрідною «козирною картою» політиків [95; 96].

3.2. Цінності екологізму як чинник вироблення державної політики сучасної України

Ідеологічна система досягає свого розвиненого виду, коли основні її імперативи сприймаються усіма суб'єктами політичного життя, й перш за все, інститутами держави. Безперечно, що для цивілізованого демократичного суспільства важливо утримувати будь-яку ідеологію у безпечних межах, не припускаючи підкорення ідеологічним доктринам державної політики, перетворення ідеології на універсальний, обов'язковий для всіх світогляд. Висловлене (явно або приховано) в ідеології прагнення до влади стає особливо небезпечним, коли в суспільстві відсутні, zdeформовані чи знецінені правові норми й інститути [4; 93; 156]. У цьому випадку ідеологія й ті, хто її представляє, можуть легко скористуватися для свого самоствердження й засобами політичної і державної влади.

Однак, такі побоювання навряд чи слід очікувати від екологізму. Тим більше, що в ст. 15 Основного Закону України записано: «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова» [63, с. 5].

Разом з тим, невідповідність між державною політичною практикою й екологізмом, між ідеологією державотворення і практикою екологічного реформізму обумовлюють «інструментальне» використання екологічних цінностей в державній політичній практиці.

Тривалий час політичному фактору екологічної проблеми не надавалось належного значення. Розширене розуміння екополітики, коли

вона ототожнювалась з усілякою діяльністю, яка б мала те чи інше відношення до охорони навколишнього середовища, по суті привело до втрати багатьох аспектів суто екополітики. На сьогодні постає проблема «екологізації» всього політичного життя [173].

Виходячи з аналізу прийнятих останнім часом таких доленосних документів як «Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» [145], «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 р.» [129], «Закон України про охорону навколишнього природного середовища» [44] та інших рамкових документів екологічного спрямування увесь різноманітний вплив екологізму на державотворчий процес в сучасній Україні можна звести до таких основних моментів:

1. Визнання екологічного імператива як одного з основних у державних пріоритетах; специфікація екологічної політики як однієї з провідних функцій сучасної держави, «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України» [63, с.5].

2. Втілення ряду положень економічної теорії екологізму в розробці державних програм перебудови народного господарства, що виявляється у визнанні:

- необхідності докорінної зміни характеру виробничих відносин з точки зору їхніх екологічних наслідків. При цьому враховуються: екологічна ємність території при розміщенні господарчих комплексів; необхідність співставних можливостей екосистем окремих регіонів України, врахування цього також в регіональній, національній і демографічній політиці;

- важливості запровадження передових, інформаційних технологій, гнучких виробництв, екологічно чистого виробництва;

- необхідності децентралізації економічного життя, поєднання ринкових і адміністративних важелів, підтримці альтернативних секторів економіки;

- запровадження виважених стимулюючих податків у виробництві, створення економічних умов для самореалізації особистості, забезпечення соціальної спрямованості економіки (ст.. 13 Конституції) [63, с.5].

3. Сприймання деяких положень політичної теорії екологізму як одних з політичних орієнтирів у розбудові сучасної держави. Серед них:

- визнання всезростаючого взаємозв'язку і взаємозалежності сучасного світу в умовах глобалізації проблем, у тому числі й екологічної;
- орієнтація на розширення демократичних прав і свобод населення;
- прагнення до децентралізації економічної, господарської, соціокультурної і політичної активності;
- усвідомлення принципу не насильства як основного у вирішенні конфліктів, у тому числі й екологічних.

4. Ідеал екологічно гармонізованого суспільства виступає як компонент «державної ідеї», яка активно формується, що зафіксовано в Деклараціях про державний суверенітет України, права і свободи людини, в Конституції, ряді міжнародно-правових актів. Це виявляється в:

- закріпленні пріоритету загальнолюдських цінностей, насичених екологічним змістом;
- прихильності невід'ємному праву людини на здорове навколишнє середовище;
- визнання інтернаціоналізації екологічної проблеми, вирішення якої стає природним полем співробітництва всіх держав, вільним від конфронтації, суперництва і можливих підозр;
- нових підходах до розв'язання багатьох соціальних завдань, пов'язаних перш за все із здоров'ям людей внаслідок руйнування навколишнього середовища [123, с.146–147].

Звичайно, у більшості випадків немає прямої редукції від ідеології екологізму до всього різноманіття процесів, що відбуваються в державній системі України. Але нема сумнівів в тому, що дане явище виявлятиметься в

подальшому шляхом визнання усього різноманіття загальнолюдських цінностей, на яких ґрунтується й екологізм [17].

Екологічні цінності безпосередньо впливають на всі гілки державної влади. В найбільш яскравому вигляді це виявляється при вивченні структури законодавчої влади.

У Верховній Раді України сформований Комітет з екологічної політики, що заклав підстави «екологічного парламентаризму». Широкий діапазон екологічних проблем країни став вимагати створення в ньому ряду самостійних підкомітетів, що займаються рядом більш вузьких проблем. Усю різноманітну діяльність Комітету по формуванню основних напрямків екологічної політики можна звести до таких основних моментів:

1) Обговорення кандидатур до складу Кабінету Міністрів за критеріями, яким повинні відповідати претенденти, тобто розгляд їх ділових якостей у більш широкому, ніж це трактувалось раніше змісті, а саме: розуміння екологічного контексту їх професійної діяльності, обговорення наслідків такої діяльності для природи, довкілля і людини. В якійсь мірі це сприяє тому, що екологічні вимоги до різних галузей стали розглядатися як важливі загальнодержавні вимоги. Хоча в цілому екологічний імператив для багатьох членів уряду залишається лише словесною ширмою, що не впливає серйозно на реальні плани галузей й екологічну безпеку громадян.

2) Обговорення бюджету держави. Як показує аналіз, у більшості країн саме через бюджет парламент має реальну змогу управляти розвитком країни. В умовах нашої країни цей процес не набув поки розвиненої форми, внаслідок того, що народні депутати виступають скоріше в ролі захисників інтересів відомств, олігархічних груп ніж в ролі національних експертів, стратегів розвитку країни. При аналізі бюджету в Комітеті «Екологічної політики» неодноразово виявлялось, що за абсолютними цифрами збільшення витрат на охорону природного середовища приховувалось, по суті, зменшення цих витрат і погіршення екологічної ситуації в країні.

3) Розробка і обговорення законів і постанов у Верховній Раді, пов'язаних з екологічною проблематикою. За час роботи Комітет з екологічної політики розробив десятки законів і законопроектів, пов'язаних з екологічним оздоровленням України. Були ратифіковані десятки міжнародно-правових документів екологічного спрямування.

4) Парламентські слухання – одна з основних форм роботи Комітету екологічної політики. Вони присвячені окремим проблемам стану атмосфери, гідросфери, літосфери і біосфери України.

5) Робота зі зверненнями виборців. Щодня до Комітету надходить десятки листів, у яких містяться прохання допомогти у вирішенні місцевих екологічних проблем. Комітет не залишає їх поза увагою, хоча не лише не в змозі, але й не має права втручатись директивним чином в місцеві події. Та все ж через судові органи, прокурорський нагляд, виконавчі органи влади мусять це робити, особливо коли мова йде про знахабнілих «нових українців», які за матеріальний статок готові сплюндрувати все довкола [123, с. 147–149].

Охарактеризований Комітет не єдиний, що займається екологічною проблематикою. Значущість для України проблем Чорнобилю привела до необхідності створення спеціального Комітету по ліквідації наслідків екологічної катастрофи на Чорнобильській АЕС. У Радах місцевого рівня також сформовані комітети з екологічної політики. Загалом же діяльність законодавчого органу країни показує ступінь усвідомлення екологічних проблем суспільством, якоюсь мірою стимулює процес екологізації національного законодавства, системи виконавчої влади, сприяє формуванню «екологічного обличчя» країни.

Екологічна проблематика безпосередньо входить в обов'язки *виконавчої влади* держави. Основними органами виконавчої влади в галузі екології є такі: Міністерство екології та природних ресурсів України, Держкомчорнобиль, Держкомгідромет, Держкомліс, екологічні відділи ряду міністерств і відомств. В структурі Президентської влади, в найбільш

екологічно неблагополучних регіонах діють відділи екологічної політики, а при Президенті в тій або іншій формі радники з екологічної безпеки.

Обов'язки даних органів визначаються такими основними функціями:

- розробка рекомендацій Верховній Раді, Президенту, адміністрації, з метою формування виваженої державної екологічної політики;
- оцінка ефективності заходів, що здійснюються і пропонуються в галузі охорони навколишнього середовища;
- моніторинг і визнання критичних ситуацій в екологічній обстановці для своєчасного прийняття відповідних заходів;
- загальний контроль за виконанням державної політики в галузі охорони навколишнього середовища, періодична перевірка відповідності існуючої системи контролю і змін якості навколишнього середовища встановленим вимогам;
- загальна координація загальнодержавної екологічної діяльності;
- складення щорічних звітів про стан навколишнього середовища і змін, що в ньому відбуваються, інформованість про проблеми, що виникають у зв'язку з цим [123, с.149–150].

Фіксування в Законі України про охорону навколишнього природного середовища [44], Конституції України [63] екологічних прав громадян привело до певного впливу екологічного імперативу на судову владу. Це виявляється у всезростаючій кількості справ, що розглядаються в судах стосовно екологічних злочинів або дій, що перешкоджають реалізації прав громадян на сприятливе екологічне середовище [30; 33–38]. З цією метою створені створенні природоохоронні прокуратури.

Суперечності між методами господарського розвитку в Україні і об'єктивними законами розвитку природи за останні десятиліття досягли якісно нового ступеню протистояння, коли постійно зростаюче забруднення навколишнього середовища почало порушувати екологічний баланс. Забруднення призводить до все більш широких масштабів деградації

природного середовища. Ці процеси отримали загальнонаціональне, а в ряді випадків і глобальне значення.

Про темпи деградації навколишнього середовища на Україні, що все прискорюються, свідчать не лише статистичні матеріали, конкретні спостереження, але й швидкі зрушення в системі державних пріоритетів. Якщо до Чорнобильської катастрофи (26.04.1986 р.) саме слово «екологія» практично було відсутнім в державній термінології, то від неї ці проблеми стали темою багатьох декларацій і обіцянок урядових органів, одним з найбільш обговорюваних предметів законодавчої діяльності.

Все це вимагало переходу до якісно нового етапу екологічної політики держави, який розвивається в умовах становлення політичної незалежності, структурної трансформації економічної моделі розвитку і, на жаль, крупних прорахунків у проведенні соціально-економічних реформ.

В умовах системної кризи в Україні, відчуження Криму і війни на Сході України до постійно діючих, відомих ще раніше факторів руйнування природного середовища, додалися нові. Серед них:

- фактично параліч загальнодержавних інститутів екологічного контролю, планування і політики природокористування в масштабах України;

- призупинення реалізації великих державних екологічних програм;

- призупинення випуску обладнання екологічного призначення;

- згортання інвестиційної діяльності в екологічній сфері;

- відсутність централізованих ресурсів привела до подрібнення екологічної політики, яка спрямувалась на «латання дір» на місцях;

- зростання соціальної напруги в суспільстві в умовах різкої політизації громадської свідомості внаслідок якої деякі соціальні групи нерідко використовують «екологічну карту» в популістських цілях, у передвиборчій боротьбі, в організації опору органам влади. Більше того, соціальна напруженість перешкоджає визнанню регіональних і державних екологічних пріоритетів над місцевими;

- ринковий сектор економіки створює переважно негативний вплив на навколишнє середовище. «Дикий ринок» і психологія тимчасових правителів ведуть до хижацького використання природних ресурсів;

- наростання небезпечних екологічних наслідків демілітаризації і деатомізації суспільства, що пов'язано перш за все із захороненням ядерних і хімічних відходів, збереженням боєприпасів, пожежами на великих складах різних галузей виробництва;

- війна на Сході України проти російського агресора і сепаратистів [123, с.150–151].

Вказані чинники суттєво змінюють пріоритети громадського розвитку, де проблеми екології відступають на далекий план.

Разом з тим, поряд з негативним впливом системної кризи на навколишнє середовище необхідно відзначити й нові фактори, що мають позитивний вплив на екологію, а саме:

- призупинення реалізації руйнівних глобальних проєктів;

- початок формування нового типу екологічної політики, яка ґрунтується на ринкових засадах (плата за забруднення, за ресурси, моніторинг, інформованість, гласність тощо);

- посилення уваги Заходу до наших екологічних проблем [123, с.151].

Розглянемо *концептуальну складову сучасної екологічної політики* держави, спрямовану на трансформацію колишньої екологічної політики.

Екологічна політика України являє собою багаторівневу і досить складну систему. Розробка і проведення самих природоохоронних заходів набуває більш централізованого характеру. Вперше на відміну від колишніх розрізнених і епізодичних заходів в цій галузі здійснюється спроба системного підходу, що передбачає підпорядкування всієї природоохоронної діяльності єдиним цілям й при взаємній узгодженості елементів, що її складають. Нарешті, проблема збереження навколишнього середовища висувається на передній план в системі національних пріоритетів. Весь комплекс *природоохоронних заходів* возводиться в ранг загальнодержавних

програм, *основні елементи* якого такі: законодавчі, організаційно-управлінські, економічні, науково-дослідні, освітньо-виховні та громадсько-активні. Зупинимось на них більш детально.

1. *Законодавчі заходи:*

1) Прийняття доленосних законів «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.) та «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (2015 р.) та їх щорічна корекція [129].

2) Прийняття законів, що регулюють охорону середовища в окремих сферах і галузях народного господарства та їх узгодженість з європейськими екологічними нормами і стандартами. Законодавчі заходи зокрема передбачають: нормування якості середовища і окремих викидів забруднень, впровадження в життя нормативів; здійснення екологічної експертизи при розробці господарчих проектів; визначення загальних принципів і пріоритетів державної екологічної політики; судове і адміністративне переслідування порушників законодавства.

3) Прийнято ряд допоміжних законів і програм, які повинні забезпечити досягнення програмних цілей (наприклад, Закон «Про Червону книгу України», «Національна програма дій з охорони біологічного та ландшафтного різноманіття на 1998-2015 роки», або сприяти вирішенню специфічних проблем в галузі навколишнього середовища в окремих регіонах України. Цілі, що їх висуває нове законодавство України з екології, далеко не рівнозначні. Першочергова увага приділяється охороні вод, ґрунтів, лісів і повітряного басейну – ці напрямки природоохоронної діяльності, безумовно, були й є пріоритетними. Тому й відповідні закони являють собою найбільш складний комплекс завдань, вирішення яких торкає тою чи іншою мірою найрізноманітніші галузі господарства.

Законодавче регулювання в зазначених галузях здійснюється по двох основних напрямках, які характеризують два різних підходи. Перший з них полягає у запровадженні різних *забороняючих* або *обмежуючих* заходів,

виконання яких контролюється державними органами. Таким інструментом, зокрема, є впроваджені загальнонаціональні нормативи якості навколишнього середовища і нормативи припустимих викидів забруднень до навколишнього середовища. Основою нового підходу до проблеми є вже не стільки обмеження, скільки *попередження* небажаних впливів на навколишнє середовище. Впровадження нормативів і покарання (штрафи) порушників в умовах сучасної України є важливим, але не завжди ефективним методом боротьби з забруднювачами. Ось чому робиться акцент на перехід до прийняття рішень про попередню екологічну експертизу при здійсненні будь-яких проектів, про обов'язкове впровадження передової технології очищення викидів, про розробку системи ліцензій на викиди, про регламентування роботи підприємств і т. ін. Принциповим відмінністю такого підходу є те, що контроль державних органів вже не обмежується лише контролем за забрудненням, як це було раніше, а розповсюджується поступово й на методи господарчої практики, яка породжує забруднення.

4) Ратифікація міжнародних екологічних угод, договорів, конвенцій. На території України діють найважливіші міжнародні конвенції і договори, укладені ним і пов'язані з охороною середовища або окремих природних комплексів. Серед них – Конвенції про охорону озонового шару, запобігання забруднень вод світового океану, захисту перелітних птахів, водно-болотних угідь, збереження біорізноманітності і т. ін. Україна взяла безпосередню участь в підготовці таких найважливіших міжнародних документів, як «Порядок денний на XXI століття» (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), «Йоганнесбурзький план впровадження» (2002 р.), «Кіотський Протокол» (2007 р.), ряді регіональних та пан-європейських проектів [123, с.152–154].

Однак, прийняте в Україні екологічне законодавство, намітивши основні цілі і завдання в галузі навколишнього середовища, ставши відправним моментом у спробах стримування прогресуючих процесів деградації природи є здебільшого відповідною реакцією на найбільш "гарячі" проблеми в довкіллі, а не на упередження загроз. Звідси й фрагментарність

національних і регіональних програм: багато які елементи навколишнього середовища, рівно як і джерела його забруднень, залишаються поза досяжністю намічених заходів. Безперечно, вимоги сучасного законодавства України в галузі екології, цілком резонні в екологічному відношенні, за умов системної кризи нездійсненні. Це своєрідна заявка на майбутнє, коли з'явиться кошти для їхнього здійснення. Адже при суворому дотриманні екологічного законодавства довелося б закрити одразу більшість підприємств країни. Позначається останнім часом й загальна тенденція зниження законодавчої активності в галузі екології.

Таким чином, «екологічне законодавство України залишається багато в чому декларацією про наміри. Екологічні програми значною мірою спрямовані на лікування симптомів деградації навколишнього середовища, тобто на виправлення вже заподіяної йому шкоди. Сучасна ж ситуація вимагає зміщення акцентів на передбачення можливості заподіяння йому такої шкоди і на його запобігання» [123, с.154–155].

2. Заходи організаційно-управлінського характеру.

1) Створення на всіх рівнях державної влади спеціалізованих органів управління охорони навколишнього середовища.

2) Впровадження системи державного контролю за станом навколишнього середовища.

3) Створення науково-дослідницьких центрів в галузі охорони навколишнього середовища.

4) Екологічна освіта і виховання.

5) Міжнародне співробітництво в галузі екології.

6) Створення системи взаємодії державних і громадських установ в галузі екологічної безпеки

З метою здійснення державної екологічної політики і контролю за виконанням прийнятого законодавства на всіх рівнях державної влади формуються спеціалізовані адміністративні органи. Їхні завдання здебільшого обмежуються так званими «регулюючими функціями», тобто

встановленням норм і контролем, тобто нові адміністративні органи не виконують жодних господарчих функцій, хоча вплив їхньої «регулюючої» діяльності на економіку надзвичайно широкий [101, с.13–18].

На сьогодні система державної влади в Україні все ще знаходиться в стадії становлення. Ще не знайдений принцип розподілу влад як на всеукраїнському, так і місцевому рівнях. Ради – як представницькі органи – володіють і всією повнотою виконавчих функцій. Певною мірою це відбивається й на механізмі управління державними екологічними програмами.

Основним оперативним державним органом управління в галузі екології є Міністерство екології та природних ресурсів України [145]. За положенням саме це міністерство повинне здійснювати координацію діяльності всіх інших міністерств і відомств, а також взаємодію Кабінету міністрів з місцевими органами управління з метою втілення у життя державної екологічної політики. Мінекології надані всі функції, пов'язані з розробкою, впровадженням нормативів якості середовища. Крім того, міністерство забезпечує організацію і координацію всіх наукових досліджень, що проводяться з метою охорони природи, надає необхідну фінансову і технічну допомогу різним адміністративним органам і науково-дослідним інститутам, що займаються відповідними питаннями. Однак головне завдання міністерства полягає в проведенні в життя законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Тому воно наділене поряд з іншим й широкими юридичними повноваженнями, і зокрема, повноваженнями притягнення до відповідальності порушників цього законодавства шляхом видання спеціальних адміністративних указів або через судовий механізм.

Організаційна побудова міністерства багато в чому визначається завданням національних програм в галузі екології. Основам Мінекології є ряд відділів, кожен з яких зайнятий конкретним видом порушення (або його упередженням) природних екосистем: атмосфери, гідросфери, літосфери і

біосфери. Відділи розробляють конкретні природоохоронні заходи в загальнонаціональному масштабі, у тому числі нормативи якості середовища й викидів забруднювачів. Крім того, вони надають технічну допомогу місцевим органам управління, відають підготовкою кваліфікованих кадрів. У структурі міністерства створені й спеціалізовані екологічні інспекції. Спеціалізовані відділи допомагають міністерству отримувати інформацію, необхідну для виконання завдань екологічного оздоровлення, керувати заповідною справою, вести Червону книгу України, здійснювати міжнародне співробітництво з питань охорони природи, узагальнювати світовий досвід у цій галузі і т.ін. [101, с.24–25]

Водночас, держава повинна контролювати діяльність приватних власників, спільних підприємств і транснаціональних корпорацій, що не допустити у застосовуваних ними технологіях «подвійних стандартів». Потрібен жорсткий контроль за експортом шкідливих для здоров'я технологій і товарів, що переміщуються через кордон. У селах і містах України вже зареєстровано чимало отруєнь імпортованими продуктами харчування. І в цьому сенсі, важливо акцентувати увагу на ефективність Постанови Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2007 року № 985 «Питання обігу харчових продуктів, що містять генетично модифіковані організми та/або мікроорганізми». Послаблення прокурорського нагляду в сучасних умовах неприпустиме.

Разом із посиленням законодавчих вимог і прокурорського контролю у сфері екологічної безпеки важливу роль слід відвести розвитку демократичних начал охорони природного середовища – реалізації на практиці прав громадян України на безпечне довкілля, на отримання достовірної інформації про його стан та які передбачаються заходи щодо його покращення.

Однак, створення в уряді України екологічного міністерства аж ніяк не знімає природоохоронної відповідальності з інших міністерств і відомств. Навпаки, їхні завдання у цій галузі значно розширюються. І для цього

створені відділи екологічного профілю практично у всіх міністерствах і відомствах. Тобто, в Україні практично склалася єдина вертикальна структура управління державними програмами в галузі екології. Схему її функціональної взаємодії можна надати таким чином. При консультативній допомозі Комітету Верховної Ради з екологічної політики, Ради Безпеки при Президенті і на підставі підготовлених ними матеріалів Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів приймають рішення щодо стратегічних завдань збереження й покращання якості навколишнього середовища. Мінекології розробляє конкретні заходи з метою вирішення цих завдань, визнаючи водночас завдання конкретних міністерств і відомств, місцевих органів, а також готує кадри для керівництва, інструкції для конкретних галузей виробництва, нормативи якості навколишнього середовища і ліміти викидів окремих видів забруднень.

Та все ж, незважаючи на розширення органів державного управління в галузі охорони навколишнього середовища, воно залишається мало ефективним і роздрібненим. І пов'язано це як з недостатнім фінансуванням природоохоронних програм так відверто малокваліфікованим кадровим складом, непрофесіоналізмом і корупцією Мінекології як в центрі, так і на місцях. Крім того негативну роль, особливо в умовах системної кризи, відіграє і загальне ставлення до екологічного міністерства в Кабінеті Міністрів як до другорядного в структурі державного управління.

Безперечно, головною проблемою організації боротьби за здорове навколишнє природне середовище є проблема фінансування. Вишукування додаткових – й чималих – коштів, необхідних хоча б для часткового впровадження в життя багатообіцяючих декларацій керівництва країни, виявилось важковирішуваним питанням. Саме тут найбільш чітко виявляються суперечності між інтересами всього суспільства й інтересами природоруйнуючих відомств.

На сьогодні в Україні основним джерелом фінансування природоохоронних заходів є державний бюджет. Якщо в 90-ті рр. минулого

століття природоохоронні інвестиції становили щорічно приблизно 1,3 % валового внутрішнього продукту (для порівняння: в розвинутих країнах світу – 5-7 % ВВП), то в останні роки цей показник катастрофічно знизився до 0,2 % ВВП [173, с.326, 327], що свідчить як про складнощі переходу України до ринкової економіки так і про наслідки збройної агресії Росії проти України, яка відволікає значний фінансовий ресурс.

До того ж, в умовах сучасної економічної системи на Україні державний бюджет все ще являє собою своєрідний фінансовий резервуар, який поряд з державним сектором активно використовується приватним промисловим сектором, який розцінює природоохоронні заходи як «непродуктивні», як гальмуючі розвиток виробництва, а саме тому намагаються перекласти тягар фінансування по запобіганню деградації навколишнього природного середовища на державу. На наше переконання, такий підхід є невиправданим, оскільки державний сектор стає все більш незбалансованим, державні витрати не покриваються надходженнями, тому покладання додаткових зобов'язань на державний бюджет могло б ще більш загострити становище, що склалося. За цих умов на порядок денний виноситься питання про використання державних небюджетних важелів, головним чином законодавчих, використовуючи водночас й приватний сектор економіки. З цією метою створені республіканський і місцеві позабюджетні фонди охорони природи. Туди надходять кошти за рахунок: платежів за забруднення, цільових і добровільних внесків, конфіскованих коштів тощо.

Все більшу роль в проведенні загальнодержавних природоохоронних заходів належить місцевим органам самоврядування. Саме на місцевому рівні залишається й реалізується переважна частина державних коштів, котрі виділяються на охорону середовища. Велику надію покладають місцеві органи влади на децентралізацію управління. Та все ж витрати місцевих органів на охорону середовища в Україні зростають досить помірними темпами. Через обмеженість їх власних бюджетів, й без того обтяжених

великими асигнуваннями в цій галузі, перед місцевими органами зараз особливо гостро постає питання про вишукування додаткових можливостей для фінансування заходів загальнонаціональної природоохоронної програми. Останнім часом збільшення відповідних витрат місцевих органів відбувається переважно за рахунок нарощування субсидій з боку центральних органів. Водночас з цією допомогою фінансування місцевих програм в галузі екології здійснюється за рахунок місцевих податків, головним чином, за рахунок платежів за викиди в навколишнє середовище, які надходять до спеціалізованих екологічних фондів.

В цілому ж значне збільшення державних витрат на охорону середовища виявилось недостатнім для задоволення постійно зростаючих потреб в природоохоронних асигнуваннях. Тому на порядку денному в українській економіці стало питання про додаткове залучення коштів. Відправним моментом при цьому залишались вимоги прийнятого законодавства України про охорону середовища. Разом з тим на перший план висувається й завдання розробки і впровадження до господарчого механізму таких економічних спонукальних моментів, котрі могли б стимулювати природоохоронну діяльність на рівні безпосередніх винуватців забруднення.

3. Заходи економічного характеру.

Сучасне екологічне становище України можна охарактеризувати як кризове і причиною такого становища є переважно *економічні чинники*, а саме:

- структурна деформація господарства з переважанням видобувного, ресурсоємного та енерговитратного виробництва;
- екстенсивний розвиток сільськогосподарського виробництва, яке неспроможне забезпечити населення держави в достатній кількості екологічно безпечними харчовими продуктами;
- екологічне обґрунтування планів та проектів економічного розвитку розробляється відповідними підрозділами міністерств і відомств на підставі відомчих методик та інструкцій, різної нормативно-технічної документації

щодо розміщення, будівництва та експлуатації господарських об'єктів і комплексів, створення нової техніки, технологій і матеріалів;

- недостатня розвиненість власних інноваційних, креативних функцій, здатних надати імпульс для радикальної і прискореної модернізації господарства, а внаслідок цього – наявність тих чи інших форм стійкої залежності від ряду країн;

- відсутні ефективно діючі адміністративно-економічні механізми захисту навколишнього середовища за умов низьких морального рівня та екологічної культури суспільства і невміння керівної ланки екологічно мислити [51, с.75–76].

Господарча діяльність в Україні породжує практично увесь набір можливих екологічних проблем: потужне виділення в атмосферу парникових і токсичних газів, накопичення забруднень у ґрунтах, водах, рослинності, витік радіоактивних речовин, деградацію земель, скорочення лісових площ, швидке скорочення мінеральних ресурсів тощо.

Адміністративно-законодавчий (регулюючий) підхід, що практикується нині в Україні, піддається різкій критиці перш за все з боку економістів ринкової орієнтації і висувається вимога розробки і побудови такого економічного механізму, в якому б діяли природоохоронні спонукальні мотиви і відповідні ринкові стимули [48; 73; 80; 85; 171 та ін.].

Але як їх задіяти з метою підвищення ефективності природоохоронних заходів й більш оптимального використання наявних ресурсів. Гадається, що економічні важелі можуть грати надзвичайно важливу роль, маючи інколи очевидні переваги у порівнянні з адміністративно-законодавчим підходом до вирішення екологічної проблеми. Це встановлення більш жорстких нормативів скиду забруднень на підприємствах, впровадження системи прямих платежів за забруднення, встановлення плати за використовується відповідних ресурсів (з урахуванням їхньої розповсюдженості, якості, можливості відтворення, доступності, місцеперебування і тощо).

Подібні заходи, як вважає частина українських економістів, могли б суттєво знизити бюджетні природоохоронні витрати. При такому підході підприємства з низькою собівартістю усунення забруднень прагнутимуть до максимального їх скорочення; й лише при високій собівартості природоохоронних заходів забруднення розміщатимуться у природному середовищі, дозволяючи водночас державним органам концентрувати певні кошти для природоохоронних цілей за рахунок збору платежів. Важливою перевагою платіжної системи є те, що забруднювач в цьому разі має повний спектр вибору рішень – забруднити й платити, зупинити своє виробництво, інвестувати в очисне устаткування, внести зміни у виробничу технологію, у номенклатуру виробництва, поміняти місце виробництва.

Певний інтерес до використання цієї системи виявляє керівництво української держави. Зокрема, на це акцентується увага в «Основних засадах (стратегія) державної екологічної політики України до 2020 року», в «Положенні про Державну екологічну інспекцію України» та інших природоохоронних документах. Однак поки ці плани впроваджуються в життя з певними *труднощами*. Головні з них:

- небажання товаровиробників йти на очевидні додаткові витрати. Законодавча діяльність держави поки ще значною мірою влаштовує промислові підприємства. Вона дозволяє багатьом з них займати очікувальну позицію відносно вирішення проблем забруднення. Навіть судові позови з порушниками законодавства нерідко закінчуються не на користь контролюючих державних відомств;

- досить м'які норми штрафів за забруднення. Здійснювані збори за шкідливі викиди нерідко носять символічний характер, не розроблені й єдині принципи і норми подібних зборів;

- більшість витрат на охорону середовища відбивається у підвищенні цін на продукцію й послуги, тобто врешті-решт платитиме за забруднення споживач. Забруднювати середовище й виплачувати плату з кишені

споживача для українського виробника вигідніше зараз, ніж будувати очисні споруди;

- неефективність державного, регіонального і незалежного моніторингу довкілля. Певні труднощі досі спостерігаються й у налагодженні точних спостережень за здійснюваними від різних джерел забрудненнями, між тим для використання системи платежів ця інформація необхідна [78, с.44–51].

В умовах глибокої системної кризи в Україні неясно, яким чином має діяти механізм державного контролю щодо платежів за забруднення: чи будуть включені ринкові механізми, чи доведеться піти на відродження директивного механізму контролю. Як би там не було, але цілком очевидно, що система платежів неприйнятна відносно найбільш небезпечних забруднень, які безпосередньо загрожують здоров'ю й життю людини і біорізноманітності.

Зазначимо, що *економічне стимулювання природоохоронної діяльності* не повинно обмежуватися лише примусовими методами (політика «кнута»). Важливу роль у цьому питанні може грати й політика «пряника», що полягає у наданні певних пільг і економічної допомоги підприємствам, що ведуть боротьбу з забрудненням [132]. Незважаючи на те, що цей шлях не досить широко практикується в Україні, та все ж назвемо його основні напрямки:

1) *пряме субсидування* державного промислового сектора економіки (включаючи державне фінансування науково-дослідних й проектних робіт) й *непряме субсидування*, тобто надання субсидій місцевим Радам, які здійснюють будівництво очисних споруд, виконують конкретні природоохоронні функції. Отримання субсидій певною мірою заохочує подальші капіталовкладення на охорону середовища;

2) *удосконалення виробничої технології*, заміна застарілої техніки, краща організація управління виробничим процесом й ряд інших заходів, які в сукупності дають нерідко більш ефективні результати як з точки зору охорони навколишнього середовища, так і з точки зору економіки ніж прямі державні субсидії. Конкретна практика України показує, що промисловість і

місцеві органи влади спрямовують основні зусилля не на пошук внутрішніх можливостей скорочення забруднень, а на отримання відповідних субсидій, нерідко й навмисне збільшуючи обсяг забруднень, доводячи його до критичного становища;

3) *надання пільгових позик* для природоохоронного інвестування і до проведення такої фінансової політики, яка б утруднювала *отримання кредиту* для екологічно небезпечних проєктів. Однак, цей важливий інструмент у фінансовій політиці виявляється практично недіючим в галузі охорони навколишнього середовища, хоча можливості тут значні;

4) *введення пільгового оподаткування*, які мають своєю метою стимулювати природоохоронну діяльність. Однак, податкова політика в Україні є відносно слабким стимулом боротьби з забрудненням середовища і має той самий істотний недолік, що й прями субсидії. Вони прискорюють і стимулюють встановлення капіталоемного очисного устаткування на шкоду проведенню більш перспективної і економічної політики стимулювання внутрішньовиробничих важелів (докорінна зміна матеріально-технологічної бази виробництва з інструментального на автоматизований, наукоємний, ресурсо- і енергозберігаючий, маловідходний, створення «замкнених циклів виробництва, де б, наприклад, відходи виробництва групи «А» були сировиною для виробництва групи «В», відходи групи «В» – сировиною групи «С» і т.д. до повної утилізації взятої у надрах природи сировини;

5) *передача частини коштів позабюджетних фондів охорони природи на договірних умовах на заходи для гарантованого зниження забруднень*;

6) *раціональне освоєння капіталовкладень*, виділених на природоохоронні цілі;

7) *своєчасність введення в дію природоохоронних об'єктів*;

8) *проведення державної екологічної експертизи*, що здійснюється виключно органами Мінприроди України з метою забезпечення контролю за відповідністю проєктних рішень вимогам природоохоронного законодавства,

діючих нормативно-правових документів в сфері охорони довкілля і використання природних ресурсів;

9) *організація державного екологічного моніторингу* та інших видів спостереження навколишнього середовища, під яким розуміється інформаційно-аналітична служба отримання, обробки, аналізу, збереження і розповсюдження даних про становище навколишнього середовища, прогнозування його змін і розробки науково обґрунтованих рішень й рекомендацій для прийняття ефективних управлінських і політичних рішень [127–129].

Постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 року № 391 «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля» визначено суб'єкти державної системи моніторингу довкілля: МНС, МОЗ, Мінагрополітики, Мінжитлокомугосп, Держземагенство, які разом з Мінприродою забезпечують створення та функціонування системи моніторингу довкілля і здійснюють спостереження за станом навколишнього природного середовища в Україні» [69, с.3]. На сьогодні в Україні основні завдання моніторингу вирішуються по таких напрямках:

- складання державних кадастрів природних ресурсів для обліку їх кількісних і якісних характеристик, їхнього обсягу і режиму використання;
- ведіння державного обліку об'єктів, які шкідливо впливають на стан навколишнього середовища;
- розробка системи національних показників якості середовища;
- вдосконалення і стандартизація методів спостереження за середовищем;
- створення оптимальної контрольної-вимірної мережі в національних масштабах;
- створення і виробництво ефективних аналітичних приладів і обладнання, що забезпечують необхідні рішення.

- інформування суспільства про стан навколишнього середовища, забезпечення всіх зацікавлених органів екоінформацією, повідомлення про випадки і причини екстремального забруднення навколишнього середовища;
- розробки рекомендацій стосовно заходів, спрямованих на зменшення негативних наслідків забруднення;
- притягнення винуватців до відповідальності, створення екологічних прогнозів та ін. [69, с.3–5].

Зазначимо, що до останнього часу служби моніторингу були перешкодами на шляху екогласності, знаходячись на варті відомчих або невірно зрозумілих державних інтересів. Особливо яскраво це виявилось у приховуванні реальної інформації, пов'язаної з Чорнобилем. Й до останнього часу ці служби, особливо місцеві й на підприємствах, захищаючи честь мундиру чиновників, перешкоджають розповсюдженню правдивої екоінформації.

Однак, незважаючи на всі ці вади, галузь «моніторинг довкілля» має достатній потенціал для відтворення й реструктуризації відповідно до нових умов і задач функціонування. Як справедливо зазначає І. Браєвич, співробітник Державного екологічного інституту Мінприроди України, – «реструктуризація існуючої системи моніторингу має базуватися на системному аналізі й конструктивному перегляді, виходячи з нових зовнішніх умов і положень та задач всіх складових забезпечення системи: законодавчо-правового (закони, постанови, укази) і нормативного (державні, галузеві стандарти, інструкції, тощо), науково-методологічного, організаційного, науково-технічного, матеріально-технічного, кадрового, фінансового» [8, с.16].

Та все ж, ефективність економічних важелів, які використовуються в екологічній політиці України, багато в чому все залишається не визначеною. Значною мірою це пояснюється як невизначеністю економічної моделі і стратегії розвитку країни, олігархізацією економіки, грубими порушеннями в роздержавленні власності і, як наслідок, обмеженими можливостями держави

по фінансуванню природоохоронних проектів. Екологічні проблеми залишаються вторинними по відношенню до економічних. Але прийшов час зміни моральної парадигми розвитку, її слід перевернути й утвердити принцип: «економічним є лише те, що є екологічним».

4. Науково-дослідні заходи.

В екологічній політиці України важлива роль відводиться заходам, які створюють необхідні передумови й умови для безпосереднього покращання екологічної ситуації. Координацію і узагальнення результатів подібних досліджень здійснює Академія наук України, Екологічна академія наук України, Мінприроди, дослідницькі відділи інших міністерств і відомств. Серед них – Інститут еколого-економічних досліджень АН України, Інститут географії, Інститут біології південних морів та ін.

Пріоритетними напрямками досліджень, що розгортаються в Україні, є:

- *вивчення процесів і наслідків забруднення середовища* для визначення у кінцевому підсумку тих її параметрів, при яких забезпечується захист здоров'я людини, збереження тваринного і рослинного світу, цілісність природних екологічних систем. Результати роботи в цьому напрямку дають змогу встановлювати цілі і пріоритети для інших наукових досліджень і розробок у галузі екології;

- *розробка ефективних методів і засобів боротьби з забрудненням.*

Діапазон досліджень в цьому напрямку надто широкий, оскільки створення ефективної технології очищення і відповідного обладнання залежить від багатьох факторів, які варіюються залежно від галузі господарства, від конкретного виробництва, від якості сировини, що споживається, від географічного розташування і т.ін.;

- *екологічні дослідження, спрямовані головним чином на розуміння умов існуючої в природі загальної динамічної рівноваги, а також дослідження соціально-економічного характеру, які забезпечують відповідну експертизу природоохоронних заходів, що проводяться в Україні [51, с. 83–87].*

Та все ж слід зазначити, що високий науковий потенціал України в цьому напрямку протягом останніх років залишається незатребуваним. Це пов'язане перш за все з загальною економічною ситуацією останніх років, недостатністю фінансування тощо

5. Освітньо-виховні заходи.

Одним з головних елементів екологічної політики сучасної України виступає екологічне виховання і освіта. «Сучасна концепція екологічної освіти, – як справедливо зауважує Г. Науменко, – має бути спрямована на інтеграцію чуттєво-емоційної, раціоналістично-інтелектуальної та діяльнісної сфер життя людини» [92, с.5]. Фактично, до Чорнобильської трагедії цій проблемі не розділялось належної уваги. Зараз в межах підвищення екологічної культури громадян робляться спроби створення комплексної й єдиної системи екологічної освіти і виховання, яка охопила б дошкільні дитячі установи, шкільну, професійно-технічну, середню спеціальну і вищу освіту, заходи по підвищенню кваліфікації й перепідготовці фахівців. Замість факультативів по охороні природи вводяться нормативні курси з широкого спектру екологічних досліджень. Екологічне знання стає обов'язковою кваліфікаційною вимогою для всіх посадових осіб, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів. Безперечно, «щоб узгоджено взаємодіяти з навколишнім світом, необхідно мати відповідні знання та повну і об'єктивну інформацію про нього. Сучасна наука ще не готова для розв'язання таких складних проблем. І тим не менше, вже лише через накопичення екологічної інформації, формування екологічних цінностей відбувається підвищення екологічної свідомості людей. Звичайно, – підкреслює дослідник Д. Топоровський, – екологічні знання, а також оперативна інформація вже самі по собі мають величезний виховний потенціал. Вони змушують замислитись, надихають до переоцінки традиційних світоглядних та психологічних установок і цінностей відносно багатьох аспектів життєдіяльності людської особистості. Вихована в повазі до екологічних вимог людина має очевидну перевагу хоча

б тому, що екологічна грамотність та культура населення, як і екологічна доцільна діяльність та поведінка людей, не можуть не спиратися на підвалини самого широкого гуманітарного знання» Безперечно прав дослідник і в тому, що «певна сума екологічних знань не призводить автоматично до екологічно грамотної поведінки людей, до формування екологічної культури в системі ціннісних орієнтацій» [137, с.90]. Потрібна глибоко продумана система екологічної освіти і просвіти всіх верств населення, важливе місце в якій займає підготовка кваліфікованих кадрів в галузі природокористування і природоохорони.

Підготовка кадрів в галузі екології – одна з серйозних проблем організації екологічних заходів. Внаслідок цього спеціально визначені вищі і професійні навчальні заклади, які здійснюють підготовку фахівців в галузі екології і раціонального використання природних ресурсів. Серед них Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Одеський гідрометеорологічний інститут, Львівський національний університет ім. Івана Франка, Білоцерківський національний аграрний університет та ін.

Загалом, система екологічної освіти і виховання в країні вже сформувалась [177]. Втім багато які її елементи (серед них використання засобів масової інформації) зараз виявлені слабко, відзначаються безсистемністю й декларативністю.

6. Громадсько-активні заходи.

Пов'язане це як з виходом на суспільно-політичну арену широких громадських екологічних рухів, так і з загальними демократичними процесами в суспільстві. За громадськими об'єднаннями закріплені законодавчим чином широкі права в галузі екологічного регулювання. Стосується це перш за все права брати участь в проведенні перевірок виконання природоохоронних планів і заходів підприємств і організацій,

проводити громадську екологічну експертизу, обнародувати її наслідки і передавати їх органам, уповноваженим приймати рішення.

Згідно ст. 50 Конституції України «кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення, така інформація ніким не може бути засекречена» [63, с. 18].

В той самий час часто виникає напруженість і конфлікти у взаємовідносинах екологічних об'єднань і існуючих господарчо-управлінських структур. Це закономірно, бо самодіяльність, ініціативність і адміністрування, командно-бюрократичні методи управління – речі несумісні. Певна недовіра учасників екологічних об'єднань до органів влади є наслідком десятиріччями не вирішуваних екологічних проблем, замовчування прохань, листів, протоколів, що фіксують зловживання у галузі охорони природи. Та й сьогодні члени екологічних об'єднань постійно наштовхуються на відмови, не можуть отримати необхідні дані для роботи. Адміністрування породило начальницьку пихатість, стійку переконаність апаратних працівників, що підлягає виконанню лише продиктоване зверху. Нерідкі випадки, що коли громадськість піддає органи влади серйозній критиці, вони, як правило, спрямовують свої зусилля не на боротьбу з недоліками, а спрямовують її на боротьбу з активістами громадських екологічних об'єднань і рухів, намагаючись довести населенню і трудовим колективам, що запропоновані заходи завдадуть шкоди їх же інтересам. Й водночас, користуючись адміністративними важелями, форсують реалізацію проектів, що критикувались [30].

Безперечно, співробітництво екологічних об'єднань і органів влади не завжди обтяжене конфліктами особливо останнім часом. Однак, коли такий конфлікт в наявності, він має вельми типовий «сценарій». Спочатку екологічна ініціатива трактується як малозначуща, неістотна. Якщо ж подібне об'єднання продовжує настирливо заявляти про себе, то настає друга стадія: його намагаються розпустити або дискредитувати (оскільки воно

суперечить інтересам конкретного відомства, чи приватного власника). Третя стадія – визнання права на самодіяльність, але в «межах» і без офіційної підтримки. Четверта – спроба «перехопити» ініціативу і втиснути її в існуючі вельми консервативні організаційні структури.

Навпаки, там, де екологічне об'єднання визнається самостійним суб'єктом громадсько-політичного життя, з ним налагоджується ділове партнерське співробітництво, виявляється доцільність створення «проміжних» (громадсько-управлінських) організаційних структур. Це різного роду тимчасові проблемні групи і комісії, місцеві фонди, експертні громадські ради і т. ін.

Логічним наслідком еволюції проблеми охорони навколишнього середовища стала концепція національної екологічної безпеки [187]. «Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, – зазначається у ст. 16 Конституції України, – є обов'язком держави» [63, с.6].

Сьогодні екологічна проблема усвідомлюється як проблема виживання людської цивілізації. Саме таке її розуміння обумовило включення екологічної безпеки як складової до концепції всеохоплюючої системи міжнародної безпеки (поряд з воєнною безпекою), як ключовий елемент всесвітньої системи міжнародної безпеки, бо, не применшуючи значущості інших елементів, доводиться констатувати, що на сучасному етапі розвитку людства відомі дві потенційні причини глобальної катастрофи – ядерна війна і екологічний колапс.

Не можна не нагадати, що саме Україна внесла на розгляд 42-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН (1987 р.) проект резолюції «Міжнародна екологічна безпека», в якій знайшли відображення основні принципи екологічної безпеки, а саме:

I) принцип рівної (однакової) екологічної безпеки, який передбачає, що екологічний добробут одної або групи держав не може бути забезпечений у відриві або за рахунок інших країн;

- 2) принцип заборони екологічної агресії, екоциду (знищення живого);
- 3) принцип регулярного обміну інформацією про екологічну ситуацію на національному і регіональному рівнях;
- 4) принцип контролю за додержанням узгоджених вимог екологічної безпеки;
- 5) принцип запобігання транскордонній шкоді навколишнього середовища;
- 6) принцип науково-технічного співробітництва в галузі екології;
- 7) принцип співробітництва у надзвичайній екологічній ситуації);
- 8) принцип мирного врегулювання суперечок, пов'язаних з транскордонним впливом на навколишнє середовище;
- 9) принцип міжнародної відповідальності за транскордонний збиток;
- 10) принцип права на сприятливе навколишнє середовище [51, с. 6–10; 173, с.64–86].

Отже, небезпека подальшому існуванню незалежних, самостійних держав йде вже не стільки від іноземних агресорів, але й від агресивності, яку виявляє людство стосовно середовища його мешкання. Країна може загинути не лише від бомб, які обрушує на неї війна, але й від екологічних бомб.

Висновки до третього розділу

Сучасний «зелений» рух як явище соціального життя міжнародної спільноти пройшов на своєму шляху три стадії розвитку. На першій (природоохоронній) його прихильники ставили за мету створення національних парків, заповідників незайманої людиною природи, здійснення заходів щодо максимального збереження природної спадщини. На другій стадії (захисту середовища) розроблялися активні заходи, які допомагали зберегти природні багатства ландшафту (гори, ліси, водні об'єкти). На третій стадії, власне екологічній, «зелений» рух виступив ініціатором формування активної екологічної політики, спрямованої на економічні, соціальні та

культурні зміни, необхідні для виживання людства і збереження природи. Після 1980 року екологічний рух вступив у нову стадію, яка дістала назву «демократії безпосередньої участі» (В. Костайн та Дж. Лестер).

Феномен виникнення екологічних рухів на Заході пов'язано з такими чинниками як: зростання наукових знань з екологічної проблематики; інтенсивне освітлення в мас-медіа різних інцидентів, пов'язаних з забрудненням природного довкілля; швидке поширення популярності відпочинку на природі, який сприяв безпосередньому контакту з природою, якій загрожує забруднення; загальне посилення соціальної активності середини 70-х років минулого століття, яке стимулювали нові соціальні рухи за громадянські права.

Екологічний рух набув статусу інституціоналізації, що пов'язано зі становлення широкої мережі неурядових національних і міжнародних екологічних організацій (таких як Клуб «Сьєрра»), створенням партій «зелених», активна їх участь у проектах «альтернативної» глобалізації, входженням їх в Європарламент, входження в коаліційні уряди ряду країн Європи (Ф. Баттел), у «популяційному бомбизмі споживацтва» (П. Ерліх, Г. Хардін). Екологічні проблеми нині інституціоналізуються не тільки через відповідні державні закони та організації, а й екологічне виховання на рівні шкіл, середніх і вищих навчальних закладів, через появу в органах масової інформації кореспондентів та оглядачів, які пишуть на екологічні теми, а також через розвиток достатньо добре фінансованих та інституціоналізованих напрямів наукових екологічних досліджень в індустріально розвинених країнах Заходу. Аналіз організаційної структури екологічного руху дає змогу говорити, що цей рух за останні роки досягнув високого рівня професіоналізації. Якщо порівняти з організаціями інших соціальних рухів, то екологічний рух значно більшою мірою є інституціоналізованим і нерідко має сприятливий доступ до політичних каналів прийняття рішень.

Екологічний рух в Україні все ще перебуває на стадії інституціоналізації. Відсутність останнім часом реальних результатів в екологічній сфері (навіть у наймасовіших екологічних організаціях України таких як «Зелений Світ», «Еко-право», «МАМА-86», «Всеукраїнська екологічна ліга») породила песимізм громадськості щодо покращення стану довкілля. Екологічний рух втрачає масову підтримку у вигляді громадських ініціатив, натомість його соціальна відчутно політизувалася, поповнивши лави численних новоутворених політичних партій. Та все ж, екологічний рух в Україні і по нині залишається чи не єдиним провідником урівноваженої еколого-економічної політики.

Екологічні цінності безпосередньо впливають на всі гілки державної влади. В найбільш яскравому вигляді це виявляється при аналізі структури законодавчої і виконавчої влади, оскільки керівництво України спирається переважно на законодавчі і адміністративні заходи, що регламентують використання ресурсів навколишнього середовища, включаючи накладення своєрідного «табу» на екологічно небезпечні методи господарчої практики і впровадження гранично допустимих норм забруднення середовища. Він – наслідок і невід'ємна частина всієї системи державного регулювання економіки України, системи, яка в наші дні характеризується не просто збоєм, а катастрофою.

Втілення ряду положень економічної теорії екологізму в розробці державних програм перебудови народного господарства виявляється у визнанні необхідності докорінної зміни характеру виробничих відносин з точки зору їхніх екологічних наслідків, а саме – важливості і необхідності запровадження передових ресурсозберігаючих, наукоємних, енергоощадливих, екологічно безпечних технологій. Важливу роль в цьому може відіграти децентралізація економічного і всього господарського життя, поєднання ринкових і адміністративних важелів, запровадження як суворої системи контролю, спостережень, примусу і покарань (штрафів) за завдану шкоду довкіллю і здоров'ю мешканців, так і виважених стимулюючих

податків у природоохоронній діяльності підприємств і організацій, створення економічних умов для самореалізації особистості, забезпечення соціальної спрямованості економіки.

Ідеал екологічно гармонізованого суспільства виступає як компонент державотворчої ідеї, яка активно формується і виявляється в закріпленні пріоритету загальнолюдських цінностей, насичених екологічним змістом, прихильності невід'ємному праву людини на здорове довкілля; нових підходах до розв'язання багатьох соціальних завдань, пов'язаних перш за все із здоров'ям людей внаслідок руйнування навколишнього середовища, нарешті – визнання інтернаціоналізації екологічної проблеми, вирішення якої стає природним полем співробітництва всіх держав, вільним від конфронтації, суперництва і можливих підозр. Безперечно, у більшості випадків немає прямої редукції від ідеології екологізму до всього різноманіття процесів, що відбуваються в державній системі України. Але поза сумнівом, що дане явище виявлятиметься в подальшому шляхом визнання усього різноманіття загальнолюдських цінностей, на яких ґрунтується й екологізм.

Проведення доцільної екологічної політики залежить від правильного її ідеологічного обґрунтування, які й завдають загальні передумови формуванню концепції екологічної перебудови суспільства, зміни моральної парадигми розвитку суспільства, утвердження нового принципу життєдіяльності: «економічним є лише те, що є екологічним». На жаль, екологічна політика сучасної України значною мірою пов'язана з сучасною фінансово-економічною кризою, а тому ще багато в чому носить обмежений і підлеглий характер. Та все ж, екологічна криза, що вразила Україну, залишає сподівання, що український варіант екологізму, як ідеології і практики постмодерну, специфічної державної політики, має значні перспективи.

ВИСНОВКИ

У дослідженні здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз екологізму як сучасної політико-ідеологічної системи та визначення його ролі у сприянні вироблення сучасної державної екологічної політики. Головні наукові й практичні результати дослідження є такими:

1. Розглядаючи питання про статус екологізму в системі політичних категорій, особлива увага приділяється аналізу таких базових категорій як «екологія», «інвайронменталізм», «екологічний рух», «екологічна політика» тощо. Підкреслюється, що за відносно нетривалу історію існування термін «екологія» докорінно змінив зміст. Попри свій початковий природно-науковий сенс, він набув політичного відтінку. Виникнувши на підставі поєднання, синтезу природознавства і суспільствознавства, екологія відтак надає радикальний зворотний вплив не лише на них, але й на формування системи поглядів, ідеологічних підходів, естетичних настанов й орієнтацій. Однак, відзначаючи тісний взаємозв'язок між екологією й екологізмом, цілком правомірно застерегти від ототожнення цих понять, наголошуючи, що екологія – це насамперед наука, яка досліджує, об'єктивує життя на Землі у формі знань із позицій зовнішнього спостерігача, тоді як екологізм охоплює взаємозв'язки і взаємовідповідність між людським суб'єктом і біосферою як безпосереднє переживання цих зв'язків зсередини, як певна характеристика людської екзистенції, її світогляду, як сучасна політико-екологічна надбудова екології.

2. Системотворчою ознакою екологізму, його загальною якісною особливістю є характеристика його як системи, орієнтованої на вихід з екологічної безвиході, на врятування людства й природи. Елементами екологізму є заходи різнобічного (філософського, економічного, політичного, футуристичного, конкретно наукового) обґрунтування можливості побудови екологічно гармонізованого суспільства. Субординація елементів у межах екологізму ґрунтується на виділенні конкретних екологічних знань як базових для ідеології, а, отже, і його системотворчого фактору. Ідеологічна

доктрина сучасного екологізму не є ще досить стрункою, структурно-логічною побудовою. Не вистачає послідовності, чіткості, всебічності розгляду й узгодженості окремих частин цього теоретичного утворення, що формується. Разом з цим, досить чітко виявляється необхідність подальшої розробки цього, безперечно перспективного підходу до аналізу політичних процесів й інститутів влади, що засновується на врахуванні екологічного політичного світогляду, менталітету, підходу до визначення перспектив політичного курсу партій і урядів, активізації усіх форм політичної участі.

3. Сьогодні світове співтовариство керується декількома системами культурних цінностей, або функціональними ідеологіями. Серед найпоширеніших з них можна виділити лібералізм, консерватизм, комунізм, соціал-демократизм, фашизм, релігійну ідеологію. До цього списку нерідко додають фемінізм, комунітаризм, націоналізм, анархізм, технократизм, екстремізм, анархо-синдикалізм, расизм, які водночас ближчі до різновидів тієї чи іншої головної ідеології. Водночас цей набір ідеологічних підсистем підтверджує тезу про деідеологізованість глобального співтовариства. Втім для глобальної екополітичної регламентації вони не прийнятні. У більшості випадків зазначені культури-системи є усього лише формами прояву або засобами вираження технократичної ідеології. Основним же змістом провідних ідей системи екологічних цінностей стає відхід від технократичних імперативів і перехід до ідей «екологічного імперативу», «сталого людського розвитку», на яких вбачається зростання «свідомої екологічної людини» і «якості її життя».

Політичну константу ідеології екологізму становлять загальнолюдські цінності законності, моральності, гуманізму, ненасильства, рівноправності, солідарності, соціальної справедливості, добробуту, свободи, демократії участі, здорового довкілля тощо. Така ідеологія повинна бути ідеологією відкритого й інтегрального типу, раціональною і водночас прагматичною, безконфліктною стосовно вже існуючих ідеологій, орієнтуватися на співробітництво з усіма соціальними, політичними і конфесійними силами,

нарешті – здатною до постійного корегування. Однак, для досягнення ціннісних екологічних установок людству слід вирішити як мінімум чотири глобальні цілі: 1) безпеки; 2) продовольства; 3) природних ресурсів і енергії; 4) розвитку (орієнтація не на максимальний економічний приріст, а удосконалення «людських якостей»). Такі цілі визначають загальну орієнтацію екологічної ідеології, як свідоме звертання до майбутнього.

4. Екологічні знання все більше входять у структуру політичних рішень практично усіх рівнів. Екополітика як державний менеджмент є реакція на тиск господарюючих суб'єктів, зацікавлених соціальних груп, що прагнуть провести в життя свої інтереси. Оскільки інтереси можуть не співпадати, то екополітика як державний менеджмент може представлятися як політика третейського судді в ситуації конфлікту інтересів. З іншої сторони, можна говорити про конфлікт між інтересами соціальних груп і держави з приводу доступу до реалізації екологічних благ. Зрештою екополітика як державний менеджмент може бути пов'язана з реалізацією екологічної функції держави, а саме – екологічної безпеки людини, соціуму, держави. Індикатором толерантного ставлення людини до природи є усвідомлення особистої екологічної відповідальності за забруднення природи.

5. Початково екологічний рух виникає у середовищі громадянського суспільства у формі стурбованості за стан довкілля. Засновниками, ідеологами й провідниками природоохоронних рухів виступили письменники, громадські активісти, вчені («Римський клуб»). Сьогодні він інституціоналізувався, набув масового поширення і перетворився на реальну політичну силу, яка висуває як суто екологічні місцево-територіальні, так і глобальні соціальні вимоги, пов'язані з перспективами розвитку людства. Світоглядною основою екологічних рухів є постматеріалізм, тобто визнання абсолютних переваг нематеріальних цінностей (свобода, мир, безпека, здоров'я) над матеріальними (капітал, кар'єра, майно). Інституціалізація екологічного руху в Україні затягнулась. Пов'язано це головним чином із тривалою соціально-економічною кризою в країні та іншими чинниками:

відсутністю фінансування, залежністю від іноземних фондів, спробами його формалізації, одержавлення, зневажливим ставленням як державних, так і місцевих органів влади до неурядових екологічних організацій, регіональний екологічний егоїзм тощо.

6. Цінності екологізму впливають на державну систему сучасної України, виступаючи як один з основних в пріоритетах державного політичного процесу. Основний вплив екологізму на державотворчий процес України виявляється в специфікації державної екологічної політики, під якою розуміється організаційна й регуляторно-контрольна діяльність держави і суспільства, яка спрямована на ефективне поєднання функцій природокористування і природоохорони, комплекс заходів, спрямованих на запровадження безвідходних (маловідходних), ресурсо- і енергозберігаючих, екологічно чистих технологій, забезпечення нормальної життєдіяльності та екологічної безпеки громадян. Однак, глибока соціально-економічна криза українського суспільства зводить нанівець втілення ідеалу екологічного суспільства на наших теренах.

Ідеал екологічно гармонізованого суспільства як компонент державотворчої ідеї активно формується і виявляється у закріпленні пріоритету загальнолюдських цінностей, насичених екологічним змістом, прихильності невід'ємному праву людини на здорове довкілля; нових підходах до розв'язання багатьох соціальних завдань, пов'язаних, перш за все, зі здоров'ям людей внаслідок руйнування навколишнього середовища, нарешті – визнання інтернаціоналізації екологічної проблеми, вирішення якої стає природним полем співробітництва всіх держав, вільним від конфронтації, суперництва і можливих підозр. Безперечно, у більшості випадків немає прямої редукції від ідеології екологізму до всього різноманіття процесів, що відбуваються в державній системі України. Водночас це явище виявлятиметься в подальшому шляхом визнання усього різноманіття загальнолюдських цінностей, на яких засновується й екологізм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аналітична доповідь до Щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». Київ: НІСД, 2016. 684 с.
2. Андрос О.Є. Екологістські рухи в сучасному політичному просторі: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 . Київ, 2010. 19 с.
3. Андрущенко В.П. Екологічна політика і освіта: проблеми становлення. *Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю*. Київ: Знання України, 2004. С. 253–258.
4. Бабкіна О. Деякі теоретико-методологічні проблеми сучасного етапу політичної трансформації в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2014. № 3. С. 36–50.
5. Бабкіна О. Політико-правова культура демократичного типу: проблеми формування. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2011. №5. С. 5–10.
6. Беляков О. Історію «зелених» розпочав журналіст. *Робітнича газета*. 1995. 25 жовтня.
7. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну: [перев. с нем. Седельника В., Федоровой Н.]. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
8. Браєвич І.М. Сучасні вимоги до державної системи моніторингу довкілля. *Екологічний моніторинг. Серія «Стан навколишнього природного середовища»*, січень 2008. № 1. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2008. С. 15–17.
9. Браун Л.Р. Виклик нового століття. Стан світу 2000. Інститут сталого розвитку; Пер. з англ. Київ: Інтелсфера, 2000. 327 с.

10. Бульбенюк С.С. Неоліберальні моделі модернізації у суспільствах перехідного типу: автореф. дис. ...канд. політ. наук: 23.00.03. Київ, 2012. 20 с.
11. Варзар І.М. Політична етнологія: пропедевт. курс: авт. підруч. 2-ге вид., переробл. та допов. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. 354 с.
12. Вернадський В.И. Размышление натуралиста. Кн. 2. Научная мысль как планетарное явление. Москва: Наука, 1975. 191 с.
13. Винер Д. Экологическая идеология без мифов. *Вопросы философии*. 1995. № 5. С. 82–96.
14. Власюк О.С. План Маршалла для України: економічні, реформаторські та зовнішньо-політичні аспекти. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3. С. 5–13.
15. Гарашук Є.В. Протестна політична культура в умовах сучасних демократичних перетворень: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03. Київ, 2015. 20 с.
16. Гардашук Т.В. Екологічна політика та екологічний рух: сучасний контекст. Київ: ТОВ «ВПЦ «Техпринт», 2000. 126 с.
17. Гардашук Т.В. Концептуальні параметри екологізму: монографія. Київ: ПАРАПАН, 2005. 200 с.
18. Глобальні модерності / [за ред. М.Фезерстоуна, С.Леша та Р.Робертсона]. Київ: Ніка-центр, 2008. 397 с.
19. Гор А. Земля у рівновазі. Екологія і людський дух. Київ: Інтелсфера, 2000. 404 с.
20. Горизонтов Б.Б. Капитализм и экологический кризис. Москва: Политиздат, 1982. 176 с.
21. Горлинський В.В. Філософія безпеки і сталого людського розвитку: ціннісний вимір. Київ: Вид. ПАРАПАН, 2011. 378 с.
22. Городецкая И. Организация защитников окружающей среды в Великобритании. *Мировая экономика и международные отношения*. 1985. №6. С.93–99.

23. Громадянська оцінка національної екологічної політики за 2015 рік. Доповідь НУО / Ред. С. Шапаренка. Київ: ФОП «Клименко», 2016. 78 с.
24. Губерський Л.В., Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Культура. Ідеологія, Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. Київ: Знання України, 2002. 580 с.
25. Гусак С.Г. Екологія: зб. завдань. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. 197 с.
26. Денисюк С.Г. Культурологічні виміри політичної комунікації: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2012. 392 с.
27. Деркач В. Трансформація поняття "екологія" в сучасному світоглядному контексті. *Концептуальні виміри екологічної свідомості*: монографія. Київ: Вид. Парапан, 2003. С. 70–109.
28. Дзьобань О.П. Інформаційна безпека у проблемному полі соціокультурної реальності. Харків: Майдан, 2010. 260 с.
29. Екологічна енциклопедія: У 3 т. / Ред. кол.: А.В. Толстоухов (голов. ред.) та ін. Київ: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації». 2006. Т. 1: А-К. 432 с.; Т.2. 416 с.; Т.3. 473 с.
30. Екологічний портрет громадянина України: порівняння з ЄС та рекомендації. Аналітичний документ. *Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля»*. 2018. 40 с.
31. Екологічний рух сьогодні: Теорія. Стратегія. Тактика. Компанії. Акції. Практика. Київ: ЮНІКОРН, 1996. 168 с.
32. Екологічні виміри глобалізації: Монографія. Київ: Вид. ПАРАПАН, 2006. 260 с.
33. Екологічні проблеми Київських водойм і прилеглих територій / О. В. Романенко, О. М. Арсан, Л. С. Кіпніс, Ю. М. Ситник; за ред. О. В. Романенка; НАН України, Ін-т гідробіології. Київ : Наук. думка, 2015. 189, [2] с.

34. Екологічні проблеми навколишнього середовища та раціонального природокористування в контексті сталого розвитку: Міжнародна науково-практична конференція: до 60-річчя від дня народж. д-ра с.-г. наук, проф. Пилипенка Ю. В. : 25-26 жовт. 2018 р., м. Херсон : [зб. тез доп.]. Херсон: Олді-плюс, 2018. 583 с.

35. Екологічні проблеми природокористування та охорона навколишнього середовища: зб. наук. пр. Другої Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю : (Рівне, 21-23 жовт. 2015 р.) / М-во освіти і науки України, М-во екології та природ. ресурсів України [та ін.]; [редкол.: Лико Д. В. (голова) та ін.]. Рівне: РДГУ, 2015. 210 с

36. Екологічні проблеми розбудови громадянського суспільства в сучасній Україні / за ред. В.А. Смолія. К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. 224 с.

37. Екологічні, економічні та соціальні проблеми розвитку аграрної сфери в умовах глобалізації: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих учених (4–5 листоп. 2015 р.) : / Міністерство освіти і науки України, Харків. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва; [редкол.: В. К. Пузік (голов. ред.) та ін.]. Харків: ХНАУ, 2015. 257 с.

38. Економіко-екологічні проблеми сучасності у дослідженнях молодих науковців: Міжнародна наукова конференція молодих вчених: Матеріали Міжнародної наукової конференції молодих вчених: 29–30 черв. 2017 р., Одеса, Україна. Харків: Панов А. М., 2017. 148 с.

39. Ермолаева В. Е. Этика отношений с окружающей средой. *Специализированная информация по проблемам экологии*. Москва: ИНИОН, 1990. С. 40–49.

40. Жабінець Н. В.. Політичні цінності та їх втілення у процесі демократизації українського суспільства: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03. Київ, 2006. 182 арк.

41. Жабка С., Андрієвський В. Історія руху за охорону природи м. Києва у 2003–2007 роках: версія 1.1. *Форум порятунку Києва*. URL: <http://forumspaskiev.org.ua/databox/2007/01/17013.php>. (дата звернення: 01.04.2019)
42. Жижек С. Дразливий суб'єкт: відсутній центр політичної онтології. Київ: ППС-2002, 2008. 510 с.
43. Закон України про громадські об'єднання (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 1, ст.1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>. (дата звернення: 01.04.2019)
44. Закон України про охорону навколишнього природного середовища. *Екологічне законодавство України: Законодавчі акти*. Ч.1 / Під ред. В.І. Андрейцева. Полтава: Полтавський літератор, 1997. С. 11–78.
45. «Зелені»: постчорнобильська хвиля. Інтерв'ю з головою ПЗУ В. Кононовим. *Голос України*. 1993. 6 лютого.
46. Зарубицький К.Є. Управління ризиком як напрям вирішення екологічних проблем сучасності. *Практична філософія*. 2003. № 4(10). С. 23–28.
47. Іванюта С.П. Екологічні і техногенні загрози у зоні військового конфлікту на сході України. *Стратегічна панорама*. 2014. № 1. С. 53–60.
48. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації; пер. з нім. Київ: Лібра, 2001. 400 с.
49. Карягін Ю. О. Українське суспільство: сучасність і політичні цінності: монографія. Київ: Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, 2016. 228 с.
50. Каттон У.Р. Конец техноутопии. Исследование экологических причин коллапса западной цивилизации. К.: Экоправо-Киев, 2006. 255 с.
51. Качинський А.Б., Хміль Г.А. Екологічна безпека України: аналіз, оцінка та державна політика. Київ: НІСД, 1997. 127 с.
52. Київ 2003 року через Оргус. 5-та Всеєвропейська конференція міністрів навколишнього середовища «Довкілля для Європи». *Досвід цифрового виміру довкілля України у часі та просторі*. К.: Вид-во «КВіЦ», 2003. 48 с.

53. Кирик В.Л., Кирилюк Ф.М., Хилько М.І. Екологізм як ідеологія постмодерну. *Ідеологія в сучасному світі*. Науково-практична конференція (Київ, 19–20 жовтня 2011 р.): [матеріали доповідей та виступів]. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2011. С. 28–31. [223 с.]
54. Кирилюк Ф.М. Філософія політичної ідеології. Київ: Центр учбової літ., 2009. 520 с.
55. Кисельов М.М. Екологічна політика та державотворення. *Схід*. 1998. С.38–42.
56. Кисельов М.М. Понятійний апарат та закони сучасної екології: навч. посіб. Київ: Вид. ПАРАПАН, 2008. 184 с.
57. Кисельов М.М., Канак Ф.М. Національне буття серед екологічних реалій. Київ: Тандем, 2000. 320 с.
58. Клаус В. Экологизм и другие вызовы современности. *Речь президента Чешской Республики Вацлава Клауса в Институте Катона 9 марта 2007 г.* URL: <http://www.klaus.cz/clanky/2481>. (дата звернення: 01.04.2019)
59. Климончук В.Й. Політичні та громадянські цінності: особливості становлення та функціонування (історико-методологічний аналіз): дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 Івано-Франківськ, 2004. 182 арк.
60. Ковпак Л.В. Екологічні проблеми в діяльності українських громадських організацій. *Український історичний журнал*. 2012. №4. С. 63–77.
61. Коммонер Б. Замыкающийся круг: Природа, человек, технология. Ленинград: Гидрометеоиздат, 1974. 276 с.
62. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля; Упорядник: Тимочко Т.В. Ніжин.: ТОВ Вид. «Аспект-Поліграф», 2007. 34 с.
63. Конституція України. Закон України «Про внесення змін до Конституції України». Київ: Велес, 2005. 48 с.

64. Концептуальні виміри екологічної свідомості / Кисельов М.М., Деркач В.Л., Толстоухов А.В. та ін. Київ: Вид. Парапан, 2003. 312 с.
65. Крисаченко В. С. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри. Київ: НІСД, 2005. 368 с.
66. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: Навч. посібник. Київ: "МП Леся", 2009. 364 с.
67. Крисаченко В.С., Хилько М.І. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку. Київ: «Знання», 2001. 598 с.
68. Кулик В. Письменницьке відродження: українська державна ідея в дискурсі «опозиції всередині режиму» перших років перебудови. *Сучасність*. 1998. №1. С. 3–12.
69. Куруленко С.С. Діяльність державної системи моніторингу довкілля. *Екологічний моніторинг. Серія «Стан навколишнього природного середовища», січень 2008, № 1*. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2008. С. 3–5.
70. Лейбин В.С. «Модели мира» и образ человека: Критический анализ идей Римского клуба. Москва: Политиздат, 1982. 255 с.
71. Лемешев М.Я. Природа и мы. Москва: Сов. Россия, 1989. 272 с.
72. Лісовий В. Ідеологія. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
73. Лозанський В.Р. Екологічне управління в розвинутих країнах світу в порівнянні з Україною. Харків: УкрНДІЕП, 2000. 68 с.
74. Лутаєв В.В., Циганчук А.С. Соціально-політичні цінності та життєві орієнтації студентської молоді (за матеріалами конкретно-соціологічних досліджень у Національному університеті водного господарства та природокористування 2001–2010 рр.): монографія. Рівне: НУВГП, 2011. 209 с.
75. Лютий Т., Ярош О. Ідеологія: матриця ілюзій дискурсів та влади. Київ:[НаУКМА], 2017. 482 с.

76. Майєр-Абіх К.М. Повстання на захист природи. Від доквілля до спільносвіту; Пер з нім., післямова, примітки А. Єрмоленка. К.: Лібра, 2004. 196 с.

77. Макаренко Б.Г. Культура й політична участь особистості: духовна культура як чинник гуманізації політичної участі людини у трансформаційному суспільстві. Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2016. 334 с.

78. Малиш Н.А. Ефективні механізми формування державної екологічної політики: монографія; Нац. акад. держупр. при Президентові України. К.: КІС., 2011. 348с.

79. Малишева Н.Р., Єрофєєв М.І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Харків: Право, 2017. 416 с.

80. Мандер Дж. Когда не остается ничего святого. Провал технологий и судьба коренных народов. Київ: ЕкоПраво-Киев, 2007. 336 с.

81. Маркович Д. Ж. Социальная экология. Москва: Изд-во РУДН. 1997. 436 с.

82. Матц У. Идеологии как детерминанта политики в эпоху модерна. *Полис: политические исследования*. 1992. № 1–2. С. 130–142.

83. Машненко С.А. Взаємодія держави та громадянського суспільства в системі світоглядних координат екоалармізму та технооптимізму. *Держава та регіон. Серія: Державне управління*. 2016. № 3 (55). С. 130–134.

84. Медоуз Д.Х., Меєдоуз Д.П., Рєндєрс Й., Берєнс В.В. Пределы роста. Доклад по проекту Римского клуба «Сложное положение человечества». Москва: МГУ, 1991. 207 с.

85. Мельник Л.Г. Екологічна економіка. Суми: ВТД «Університетська книга», 2002. 346 с.

86. Мерриам Ч. Новые аспекты политики. *Антология мировой политической мысли*. Т. 5. Москва: «Мысль» 1997. 643 с.

87. Мигул І. Політичні ідеології: порівняльний аналіз. Київ, 1997. 317 с.
88. Миклашук І.М. Політична ідеологія як чинник національної безпеки України: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01. Київ, 2010. 19 с.
89. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера. Москва: Мол. гвардия. 1990. 351 с.
90. Морен Е. Шлях за майбутнє людства; пер. з фр. Є. Маричева. Київ: Ніка-Центр, 2014. 256 с.
91. Мороз А.І. Трансформація політичних цінностей та орієнтацій молоді України: зовнішньополітичний аспект автореф. дис.. ... канд.. політ. наук: 23.00.03. Київ, 2012. 20 с.
92. Науменко Г.Г. Екологічна культура молоді. Київ: Абрис, 2010. 192 с.
93. Новакова О.В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні: монографія. Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2006. 216 с.
94. Новакова О.В. Роль міжнародних неурядових організацій як суб'єктів світової політики. *Політологічні записки: Збірник наукових праць*. Вип. 3. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Дали, 2011. С. 25–36.
95. Новакова О. «Синдром популізму» як виявлення кризи сучасної політики. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова. 2017, Вип.21. С. 36–42.
96. Новакова О. Тренд популізму у сучасному політичному процесі. *Вісник Дніпропетровського університету*, 2017. № 1. С.137–145.
97. Новакова О. Формування нової ідеології політичної участі українців. *Studia Politologica Ucraino-Polona*, 2015. № 5. С. 194–200.

98. Носенко О.В. Політичні цінності в масовому суспільстві: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Київ. 2010. 16 с.
99. Норт К. Основы экологического менеджмента. Москва: Прогресс, 1994. 218 с.
100. Одум Ю. Основы экологии. Москва: Мир, 1975. 740 с.
101. Охорона довкілля в угоді про асоціацію між Україною та ЄС. Доповідь Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС. Брюссель, 2017. 18 травня.
102. Панфілов О.Ю. Збереження гомеостазису суспільства в умовах системних трансформацій: силовий аспект. Харків: Майдан, 2007. 360 с.
103. Парсонс Т. Система современных обществ. М: Мысль, 1997. 428 с.
104. Пестель Э. За пределами роста. М.: Прогресс, 1988. 272 с.
105. Печчеи А. Человеческие качества. М.: Прогресс, 1980. 302 с.
106. Пиджаков А.Ю. Советская экологическая политика 1970-х-начала 1980 годов. М., 1994. 160 с.
107. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. К.: МАУП, 2005. 792 с.
108. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін.]. Львів: «Новий Світ-2000», 2016. Т. 2. 516 с.
109. Поппер Л. В. Екологізм як альтернативна класичним ідеологіям постіндустріального суспільства. *Ціннісний вимір політичної діяльності: західно-східний вектор сучасної української політики*: Матеріали доп. та виступів на I (V) Міжнар. наук.-практ. конф. 26-27 червня 2014 р. Збірник наук. праць. Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2014. С. 129-131.
110. Поппер Л.В. Екологізм як ідеологічний конструкт і соціально-політичний рух. *Політологічний вісник : [збірник наукових праць]*. Київ: Інтас, 2012. Вип. 68. С. 208–217.

111. Поппер Л.В. Екологізм як нова суспільно-політична парадигма. *Ціннісний вимір політичної діяльності: політичні реалії та ілюзії в сучасному українському суспільстві*: Матеріали доп. та виступів на ІУ Всеукр. наук.-практ. конф. 6–8 червня 2013 р. Збірник наук. праць. Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2013. С. 133–135 [206 с.].

112. Поппер Л.В. Екологізм як суспільно-політичний рух. *Дні науки філософського факультету-2014*: Матеріали доп. та виступів учасн. Міжнар. наук. конф. 15–16 квітня 2014 р.) Київ: ВПЦ «Київський університет», 2014. Ч.10. С. 49–51 [215 с.].

113. Поппер Л.В. Екологізм як сучасна ідеологічна система. *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. 2014. Вип. 84 (№ 5). С. 455–460.

114. Поппер Л. В. Екологізм як ціннісна парадигма сьогодення. *Ціннісний вимір політичної діяльності: західно-східний вектор сучасної української політики: Матеріали доп. та виступів на IV (VIII) Міжнар. наук.-практ. конф. 23–24 червня 2017 р. Збірник наук. праць*. Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2017. С. 66–75 [156].

115. Поппер Л.В. Екологічна ідеологія як транснаціональна екополітична метадоктрина. *Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки*. Вип. 70. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2015. С. 24–36.

116. Поппер Л.В. Екологічний рух і його роль у політичній консолідації світосистеми по забезпеченню екологічної безпеки. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Вип. 81 (№ 2). Київ: ВІР УАН, 2014. С. 339–343.

117. Поппер Л.В. Екологічний рух як чинник політичної консолідації суспільства. *Дні науки філософського факультету-2013*: Матеріали доп. та виступів учасн. Міжнар. наук. конф. 16–17 квітня 2013 р. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2013. Ч.9. С. 365–367 [403 с.].

118. Поппер Л.В. Екологічний рух: від акцій заперечення і протесту до пошуку розумних альтернатив. *Гуманітарні студії*. Вип. 21. Київ: ВПЦ «Київський університет». 2014. С. 147–154.

119. Поппер Л.В. Екологічні громадські рухи: сутність, становлення, еволюція. *Політологічний вісник. Збірник наукових праць*. Вип. 67. Київ: ІНТАС, 2012. С. 294–303.
120. Поппер Л.В. Політичний контекст ідеології екологізму. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 64. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. С. 488–495.
121. Поппер Л.В. Структурно-функціональна характеристика ідеології екологізму. *Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія: [журнал наук. праць]*, 2014. Вип. 120. С. 178–190.
122. Поппер Л.В. Теоретичні засади ідеології екологізму. *AUSPICIA. Mezinárodní česko-ukrajinské vědecko vydání. Recenzovaný vědecký časopis pro oblast společenských a humanitních věd. Praha, číslo 3*, 2014. S. 90–95.
123. Поппер Л.В. Цінності екологізму як чинник вироблення дієвої державної політики України. *Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки*. Випуск 82. К.: Вид-во «Юридична думка», 2018. С. 143–156.
124. Порядок дій з подальшого впровадження Порядку денного на XXI століття «RIO + 5»; Пер з анл.: ВГО «Україна. Порядок денний на XXI століття». Київ: Інтерсфера, 2000. 58 с.
125. Постол О. Посткласичні ідеологічні трансформації: монографія. К.: ВЦ «Академія», 2015. 288 с.
126. Постол О.Є. Роль екологізму в ідеологічному та суспільно-політичному житті другої половини ХХ століття. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. К.: Міленіум, 2011. № 1. С. 190–195.
127. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки: закон України від 21.09.2000 р. № 1989-III. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/lavs/main.cgi> (дата звернення: 01.04.2019)
128. Про направлення на повторне друге читання проекту Закону України про стратегічну екологічну оцінку: Постанова Верховної Ради

України від 07.11.2017 № 2179-УІІІ. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2179-19>. (дата звернення: 01.04.2019)

129. Про основні засади (Стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року. Закон України, № 2818-VI від 21.12.2010 р. *Урядовий кур'єр*. 09.02.2011. № 24. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2818-17> (дата звернення: 01.04.2019)

130. Про ратифікацію Протоколу про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті: Закон України від 01.07.2015. *Відомості Верховної Ради*, 2015. № 32. Ст. 319.

131. Про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році: нац. доп. К.: Міністерство екології та природних ресурсів України: LAT& K, 2012. 258 с.

132. Проблеми сучасного управління: економічні, екологічні, політико-правові, історичні, культурні, ментальні аспекти : зб. наук. пр. за матеріалами XII Всеукр. наук.-практ. конф. : 24–26 листоп. 2016 р. / Міжрегіон. акад. упр. персоналом, Одес. ін-т, Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля; [редкол.: Н. Б. Чернецька-Білецька та ін.]. Одеса: Лерадрук, 2016. 310 с.

133. Программа действий: Повестка дня на 21 век и другие документы конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении. Женева: Центр «За наше общее будущее», 1993. 70 с.

134. Регіональні геокологічні проблеми в умовах сталого розвитку : зб. наук. пр. : Третя міжнар. наук.-практ. конф. (Рівне, 18–20 жовт. 2018 р.) / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, [Каф. екології, географії та туризму ; редкол.: Лико Д. В. (голова) та ін.]. Рівне : О. Зень, 2018. 415 с.

135. Резнікова Н.В. Глобальні екологічні проблеми в сучасному світі: екологічна детермінанта міжнар. екон. Відносин. Київ: Вістка, 2016. 215 с.

136. Реймерс Н.Ф. Экология (теории, законы, правила, принципы и гипотезы). Москва: Россия молодая, 1994. 367 с.

137. Рижко В.А. Неоконцептологія. Київ: Логос, 2016. 604 с.
138. Ролстон Х. Существует ли экологическая этика? Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. Москва: Мысль. 1990. 318 с.
139. Савельева И.М. Альтернативный мир: модели и идеалы. М.: Наука, 1988. 208 с.
140. Саєнко Ю.І., Амджадін Л.М. Екологічний рух в Україні: проблеми побудови екологічно орієнтованого суспільства. *Екологічна політика та впровадження принципів сталого розвитку в Україні: участь громадськості* : матер. II Всеукр. конф. екологічної громадськості. Київ: Інфотерра, 2002. С. 113–118.
141. Салтовський О.І. Основи соціальної екології: Курс лекцій. К.: МАУП, 1997. 168 с.
142. Самуэльсон П. Экономика. Москва: МГМ «Алкон» и др., 1992. Т. 1. 574 с.
143. Саханенко С.Є. Екологізм як сучасне суспільно-політичне явище: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 1994. 19 с.
144. Семенченко Ф.Г. Політична діяльність: аксіологічний вимір: Монографія. Київ: ТОВ ВПД «Формат», 2011. 328 с.
145. Семерак О. Мінприроди виносить на громадське обговорення нову Стратегію екологічної політики до 2030 року. Опубліковано 12.09.2017 р. о 16:01. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250261781>. (дата звернення: 01.04.2019)
146. Сен-Марк Ф. Социализация природы. М.: Россия молодая, 2009. 486 с.
147. Скарс Р. Эковоины. Радикальное движение в защиту природы; Предисл. Д. Броуэр; Киевский Эколого-Культурный Центр. Киев: Нобл. пресс, 2002. 144 с.
148. Сліпець П.П. Політичні цінності: теорія і методологія пізнання та реалізації: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. Київ, 2009. 18 с.

149. Смелзер Н. Социальные движения. *Социология*. Москва: МГУ, 1994. С. 595–605.
150. Соколов В.В. Очерки истории экологической политики России. СПб: Изд-во СПб УЭФ, 1994. 116 с.
151. Соціальні наслідки чорнобильської катастрофи (результати соціологічних досліджень 1986 – 1995 рр.) / Відп. ред.: В. Ворона, Є. Головаха, Ю. Саєнко. Харків: Фоліо, 1996. 414 с.
152. Статут Української екологічної асоціації «Зелений світ». *Літературна Україна*. 1990. 15 березня.
153. Стегній О. Інституціоналізація екологічних інтересів у суспільстві соціогенних ризиків. Київ: Інститут соціології НАН України, 2002. 48 с.
154. Стегній О. Соціологічне прочитання природи. К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2012. 436 с.
155. Стегній О. Українські «зелені» на тлі сучасних реалій. *Віче*. 1996. №10. С. 81–91.
156. Стойко О.М. Трансформація політичних інститутів у перехідних суспільствах. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2016. 416 с.
157. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020». Указ Президента України від 12 січня 2015 року. № 5/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 01.04.2019)
158. Тинберген Я. Пересмотр международного порядка. Москва: Прогресс, 1980. 298 с.
159. Толстоухов А.В. Всеукраїнська екологічна ліга: десять років на захисті довкілля. *Екологічний вісник*. 2007. № 4. С. 2–5.
160. Толстоухов А.В. Глобалізація. Влада. Еко-майбутнє. К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. 308 с.
161. Толстоухов А.В. Влада й екополітика: сучасні взаємовідношення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Філософія. Політологія. Випуск 36, 2001. С. 9–12.

162. Толстоухов А.В., Хилько М.І. Екобезпечний розвиток: пошуки стратегем. К.: Знання України, 2007. 332 с.
163. Топоровський Д.В. Екологічна компонента політичної культури. К.: ТОВ Видавничо-поліграфічний дім «Формат», 2011. 198 с.
164. Тоффлер А. Будущее труда. Новая технократическая волна на Западе. Москва: Прогресс, 1986. 426 с.
165. Турчин М.Б. Екофілософська методологія як конструюючий чинник течії радикального екологізму. *Гуманітарний вісник, ЗДІА*. 2018. № 47. С. 105–113.
166. Урсул А.Д. Перспективы экоразвития. Москва: Наука, 1990. 272 с.
167. Філософія політики: короткий енциклопедичний словник / [авт.-упоряд.: Андрущенко В.П. та ін.]. К.: Знання України, 2002. 670 с.
168. Формэн Д. Исповедь эковоина. К.: Киевский эколого-культурный центр, 2002. 156 с.
169. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. М.: АСТ, 2004. 349 с.
170. Фукуяма Ф. Новая индустриальная волна на Западе. Антология. М.: Academia, 1999. 520 с.
171. Хвесик М.А., Голян В.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів. К.: Кондор, 2007. 480 с.
172. Хесле В. Философия и экология; пер. с нем. М.: Наука, 1993. 204 с.
173. Хилько М.І. Екологізація політики. К.: ВАДЕКС, 2014. 344 с.
174. Хилько М.І., Кушерець В.І. Екологічна безпека: термінологічний словник. К.: Знання України, 2006. 143 с.
175. Ховард М.М. Слабость гражданского общества в посткоммунистической Европе. М: Политиздат, 2009. 378 с.
176. Чекаленко Л.Д. Міжнародні організації і суверенітет держави. *Стратегічна панорама*. 2005. № 2. С. 52–58.
177. Чикайло Ю., Худоба В. Екологія: навч.-метод. посіб. для студентів. 2-ге вид. допов. Львів: ЛДУФК, 2018. 77 с.

178. Швєбс Г. «Зелёные», «конституциональные реалисты» и «социоэкологи́сты». *Зелёный мир*. 1995. № 28. С. 12–15.
179. Швейцер А. Благоговение перед Жизнью; пер. с нем.: сост. и общ. ред. А.А. Гусейнова. М.: Прогресс, 1992. 573 с.
180. Швець Л.О., Шуваєв В.П. Феномен українських зелених. *Стратегічна панорама*. 1998. № 1–2. С. 79–81.
181. Шевчук Л. Знати, щоб берегти. Інтерв'ю з директором Республіканської станції юних натуралістів Л.Р. Мароник. *Молодь України*. 1988. 22 листопада.
182. Шемшученко Ю.С., Костицький В.В. «Про соціальну обумовленість сучасних проблем теорії та методології екологічного права». *Екологічне право України*, 2017. № 1–2. С. 66–72.
183. Штука І.А. Політична культура в контексті модернізації політичної системи України: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03. Київ, 2013. 20 с.
184. Юрченко Л. І. Екологічна культура в контексті екологічної безпеки. Київ: Вид.: ПАРАПАН, 2008. 296 с.
185. Юсфин Ю.С. Наше общее будущее: две системы взглядов. *Общественные науки и современность*. 2000. № 2. С. 123–130.
186. Яницкий О.Н. Экологическое движение в «переходном» обществе: проблемы теории. *Социологические исследования*. 1998. № 10. С. 22–33.
187. Яценко Л.Д. Екологічний складник національної безпеки: основні показники та способи їх досягнення: аналіт. доп. К.: НІСД, 2014. 52 с.
188. Baran P. The political economy of growth. N.Y.: Mon. Rev. Press, 1987.
189. Bawmol W., Oats W. Economics, Environment Politics and Quality of life. N.Y., 1979. 403 p.
190. Berry T. Evening Thoughts. Reflecting on Earth as Sacred Communit. URL: <http://www.creationspirituality.info/TBerry1.html> (дата звернення: 01.04.2019)

191. Buttel F. Ecological modernization as social theory. *Geoforum*. 2000. Vol.31. Issue 1. P. 57–65.
192. Buttel F. H. Environmentalization: Origins, Processes and Implications for Rural Social Change. *Rural Sociology*. 1992. №1. P. 1–27.
193. Buttel F.H. Discussion: Economic Stagnation, Scarcity, and Changing Commitments to Distributional Policies in Environmental-Resource Issues. *Distributional Conflicts in Environmental-Resource Policy*. Aldershot, 1986. P. 221–238
194. Button L, A dictionary of greens ideas: Vocabulary for a sane a sustainable future. L., 1988. 524p .
195. Corburn J. Bringing Local Knowledge into Environmental Decision Making. Improving Urban Planning for Communities at Risk. *Journal of Planning Education and Research*. 2003. Vol. 22. P. 420–433.
196. Dammann S. The future in our hands. Oxford, 1979. 171 p.
197. Drengson A. Ecophilosophy, Ecosophy and the Deep Ecology Movement: An Overview. URL: <http://www.ecospherics.net/pages/DrengEcophil.html>. (дата звернення: 01.04.2019)
198. Dunlap R.E., Rosa E.A. Environmental Sociology // Borgatta E.F., Montgomery R.J.V. (eds.). *Encyclopedia of Sociology*. Vol. 2. New York, 2000. P. 800–813.
199. Fisher Dana R. From the treadmill of production to ecological modernization? Applying a Habermasian framework to society-environment relations. *Research in Social Problems and Public. Special Issue on The Environmental State Under Pressure*. Vol. 10. 2002. P. 53–64.
200. Gibbs D. Ecological modernization, regional economic development and regional development agencies. *Geoforum* 2000. Vol. 31. Issue 1. P. 9–19.
201. Gillham P.F. Participation in the environmental movement: Analysis of the European Union. *International sociology*. 2008. Vol. 23, N1. P. 67–93.

202. Horowitz I. L. The sociology of development and the ideology of sociology. *Social growth. Processes & implications* / Ed. By A.H. Hawley. N. Y. Etc., 1979. 327 p.

203. Huber J. Die Regenbogengesellschaft: Ökologie und Sozialpolitik. Frankfurt a. M., 1985. 72 s.

204. Ivlilbrath L. Environmentalists: vanguard for new society. Albany. 1987. 172 p.

205. Jänicke M., Mönch H., Ranneburg T., Simonis U. Economic structure and environmental impact: East-West comparisons. *The Environmentalist*. 1989. №9. P.171–183.

206. Kirkman R. Why Ecology Cannot Be All Things to All People: «Adaptive Radiation» of Scientific Concepts. *Environmental Ethics*. 1997. Vol. 12. № 4. P. 375–390.

207. Kortelainen J. Experience of Ecological Modernization in Forest Industry. *Jarmo Kortelainen & Juha Kotilainen (Eds.). Environmental Transformations in the Russian Forest Industry: Key Actors and Local Developments*. Joensuu: University of Joensuu, Karelian Institute, 2002. P. 29–40.

208. Lundqvist L J. Capacity – building or social construction? Explaining Sweden's shift towards ecological modernization. *Geoforum*. 2000. Vol.31. Issue 1. P. 21–32.

209. Mol A. Ecological modernization and institutional reflexivity: environmental reform in the late modern age. *Environmental Policies*. 1996. №5. P. 302–323.

210. Mol A. Globalization and Environment: between apocalypse-blindness and ecological modernization. *Spaargaren G., Mol A., Buttel F. (eds.) Environment and global modernity*. London: Sage, 2000. P. 121–151.

211. Mol A. Sociology, environmental and modernity: ecological modernization as a theory of social change. *Society and Natural Resources*. 1992. Vol.5. P. 323–344.

212. Mol A.P.J. The Refinement of Production. Ecological Modernization Theory and the Chemical Industry. Utrecht, 1995. 287 s.
213. Morrison D.E., Dunlap R.E. Environmentalism and elitism: a conceptual and empirical analysis. *Environmental Management*. 1986. Vol. 10. P. 581–589.
214. Murphy J. Ecological modernization. *Geoforum*. 2000. Vol.31. Issue 1. P. 1–8.
215. Nordhaus T., Shellenberger M. Second life. A manifesto for new environmentalism. *New republic*. 2007b. Vol. 237. N 4821. P. 30–34.
216. Redclift M., Woodgate G. (eds.). The International Handbook of Environmental Sociology. London: Edward Elgar, 1997. P. 55–70.
217. Smith M. Ecologism: Towards Ecological Citizenship. Buckingham: Open Univ. Press, 1998. 144 p.
218. Tarrow S. Democracy and Disorder. Protest and Politics in Italy, 1965 – 1975. Oxford, 1988. 218 p.
219. Taylor D.E. American Environmentalism: The role of Race, Class and Gender in Shaping Activism, 1820–1995. *Race, Gender and Class*. 1997. № 5. P. 16–62.
220. Yanitsky O. Environmental Movements: Some Conceptual Issues in East-West Comparisons. *International Journal of Urban and Regional Research*. 1991. № 4. P. 524–542.

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

**Наукові праці, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації:*****Статті в наукових фахових виданнях України:***

1. Поппер Л.В. Екологічні громадські рухи: сутність, становлення, еволюція. *Політологічний вісник. Збірник наукових праць*. Вип. 67. Київ: ІНТАС, 2012. С. 294–303.

2. Поппер Л.В. Екологізм як ідеологічний конструкт і соціально-політичний рух. *Політологічний вісник. Збірник наукових праць*. Вип. 68. Київ: ІНТАС, 2012. С. 208–217.

3. Поппер Л.В. Екологічний рух і його роль у політичній консолідації світосистеми по забезпеченню екологічної безпеки. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Вип. 81 (№ 2). Київ: ВІР УАН, 2014. С. 339–343.

4. Поппер Л.В. Екологіям як сучасна ідеологічна система. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Вип. 84 (№ 5). Київ: ВІР УАН, 2014. С. 455–460.

5. Поппер Л.В. Структурно-функціональна характеристика ідеології екологізму. *Нова парадигма: журнал наукових праць*. Вип. 120. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 178–190.

6. Поппер Л.В. Політичний контекст ідеології екологізму. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 64. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. С. 488–495.

Статті у фахових наукових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз, та зарубіжному виданні:

7. Поппер Л.В. Екологічний рух: від акцій заперечення і протесту до пошуку розумних альтернатив. *Гуманітарні студії*. Вип. 21. Київ: ВПЦ «Київський університет». 2014. С. 147–154.

8. Поппер Л.В. Теоретичні засади ідеології екологізму. *AUSPICIA. Mezinárodní česko-ukrajinské vědecko vydání. Recenzovaný vědecký časopis pro oblast společenských a humanitních věd.* Praha. 2014, číslo 3. S. 90–95.

9. Поппер Л.В. Екологічна ідеологія як транснаціональна екополітична метадоктрина. *Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки.* Вип. 70. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2015. С. 24–36.

10. Поппер Л.В. Цінності екологізму як чинник вироблення дієвої державної політики України. *Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки.* Випуск 82. К.: Вид-во «Юридична думка», 2018. С. 143–156.

**Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації
та додатково відображають отримані наукові результати:**

11. Поппер Л.В. Екологічний рух як чинник політичної консолідації суспільства. *Дні науки філософського факультету-2013:* Матеріали доп. та виступів учасн. Міжнар. наук. конф. 16–17 квітня 2013 р. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2013. Ч.9. С. 365–367 [403 с.].

12. Поппер Л.В. Екологізм як нова суспільно-політична парадигма. *Ціннісний вимір політичної діяльності: політичні реалії та ілюзії в сучасному українському суспільстві:* Матеріали доп. та виступів на ІУ Всеукр. наук.-практ. конф. 6–8 червня 2013 р. Збірник наук. праць. Херсон: Вид-во ПП. Вишемирський В. С., 2013. С. 133–135 [206 с.].

13. Поппер Л.В. Екологізм як суспільно-політичний рух. *Дні науки філософського факультету-2014:* Матеріали доп. та виступів учасн. Міжнар. наук. конф. 15–16 квітня 2014 р.) Київ: ВПЦ «Київський університет», 2014. Ч.10. С. 49–51 [215 с.].

14. Поппер Л. В. Екологізм як альтернативна класичним ідеологіям постіндустріального суспільства. *Ціннісний вимір політичної діяльності: західно-східний вектор сучасної української політики:* Матеріали доп. та виступів на І (V) Міжнар. наук.-практ. конф. 26–27 червня 2014 р. Збірник

наук. праць. Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2014. С. 129–131[160 с.].

15. Поппер Л. В. Екологізм як ціннісна парадигма сьогодення. *Ціннісний вимір політичної діяльності: західно-східний вектор сучасної української політики: Матеріали доп. та виступів на IV (VIII) Міжнар. наук.-практ. конф. 23–24 червня 2017 р. Збірник наук. праць. Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2017. С. 66–75 [156].*

Додаток Б

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри політичних наук, публічного управління та адміністрування НПУ ім. М. П. Драгоманова, а також пройшли апробацію на наукових і науково-практичних конференціях:

1. Міжнародна наукова конференція *«Дні науки філософського факультету-2013»* (м. Київ, Україна, 16–17 квітня 2013 року, форма участі – доповідь з публікацією).
2. ІV Всеукраїнська науково-практична конференція *«Ціннісний вимір політичної діяльності: політичні реалії та ілюзії в сучасному українському суспільстві»* (м. Херсон, Україна, 6–8 червня 2013 року, форма участі – доповідь з публікацією).
3. Міжнародна наукова конференція *«Дні науки філософського факультету-2014»* (м. Київ, Україна, 15–16 квітня 2014 року, форма участі – доповідь з публікацією).
4. I (V) Міжнародна науково-практична конференція *«Ціннісний вимір політичної діяльності: західно-східний вектор сучасної української політики»*. (м. Херсон, Україна, 26–27 червня 2014 року, форма участі – доповідь з публікацією).
5. IV (VIII) Міжнародна науково-практична конференція *«Ціннісний вимір політичної діяльності: західно-східний вектор сучасної української політики»* (м. Херсон, Україна, 23–24 червня 2017 року, форма участі – доповідь з публікацією).